

Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen

Academiejaar 2011-2012

Fietsen door het kunstenveld naar morgen

**Een onderzoek naar hoe het kunstenveld invulling geeft aan haar rol
inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid**

Ingrid Van Samang

20102437

UA-begeleider: Prof. dr. Annick Schramme

Projectbegeleider: Annik Klaes

Scriptie ingediend tot het bekomen van

het diploma Master in het Cultuurmanagement, major kunst en cultuur

Abstract

Deze masterproef biedt een antwoord op de vraag: “Hoe geeft het professionele kunstenveld in Antwerpen invulling aan haar rol inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid?” Bijvragen zijn: “Hoe percipiëren Antwerpse kunstorganisaties de rol van de overheid, de kunstorganisatie en de kunstenaar inzake ecologische duurzaamheid?” , “Hoe nemen Antwerpse kunstorganisaties hun rol op inzake ecologische duurzaamheid?” en “Hoe trachten Antwerpse kunstorganisaties de burger te sensibiliseren inzake ecologische duurzaamheid?”

Het hoofdonderzoek vindt plaats in de stad Antwerpen en heeft betrekking op de doelgroep: ‘structureel gesubsidieerde kunsten door de Vlaamse overheid’. Aanvullend hanteren we een extra case in Mechelen waar kunstorganisaties uit dezelfde doelgroep een jaar eerder een ecologische opleiding volgden. We stellen dezelfde bijvragen en bestuderen de effecten en valkuilen van de opleiding om lessen te trekken voor de stad Antwerpen.

Inhoudelijk beperken we ons tot één pijler van duurzaamheid: ecologie, en zoeken we het verband met cultuur, specifiek de kunsten. Klimaatverandering staat op één in de top tien van huidige risico's die de wereld tarten. Via de termen transitie management en *cultural sustainability* leggen we een theoretische basis voor dit onderzoek. Na een duiding van de link tussen ecologie en cultuur, zoomen we in op de rol van de kunstorganisatie en de kunstenaar, zowel binnen de kunstenpraktijk als naar het publiek toe in de vorm van sensibilisering.

In het praktijkonderzoek richten we ons op drie sporen: een kwantitatief onderzoek in het Antwerpse kunstenveld, een kwalitatief onderzoek in het Mechelse kunstenveld waar een jaar eerder een ecologische opleiding plaatsvond en aanvullende bevindingen uit eenzelfde ecologische opleiding, dit jaar in Antwerpen. Dit zijn de voornaamste bevindingen:

- Kennis over goede praktijken, workshops, denktanks,... binnen het Vlaamse en wereldwijde kunstenveld is beperkt bij de bevraagde Antwerpse kunstorganisaties. Nochtans biedt één kennisinstelling, namelijk Jonge Sla kennis op maat van de kunsten aan. In Mechelen heeft de ecologische opleiding van Jonge Sla een positieve

impact gehad op het ecologisch duurzaam handelen en denken binnen de kunstorganisaties.

- De overheid heeft een sturende rol, zowel op Vlaams als op lokaal niveau. De Mechelse kunstorganisaties wijzen daarnaast een bewustmakings-, een voorbeeld- en een informatiefunctie toe. In Antwerpen wijst een meerderheid van de respondenten een financieel ondersteunende functie toe.
- Meer dan 80% van de bevroegde Antwerpse kunstinstellingen is bereid ecologisch duurzame inspanningen te doen op allerlei domeinen (van afval tot waterverbruik). Ze zijn het in mindere mate eens over 'ecologie als doel van een kunstorganisatie' of 'ecologie als thema van artistieke expressie'. Deze laatste twee aspecten vragen om verder debat en kwalitatief onderzoek. In Mechelen erkent elke respondent een rol voor de kunstorganisatie. Voorbeelden van directietaken zijn bewustmaking van medewerkers en een evenwicht zoeken tussen duurzaamheid, financiën en comfort van de kunstenaar. In Mechelen is drukwerk een populair actiepunt, in Antwerpen zijn afval en aanmoediging van medewerkers populaire actiepunten.
- Artistieke vrijheid, maar met oog voor duurzaamheid wordt het meest nagestreefd in Mechelen en Antwerpen. Kunstinstellingen proberen de werking ecologisch te verduurzamen. Sensibilisering van het publiek gebeurt in Mechelen in beperkte mate door het goede voorbeeld te geven, door externe communicatie en via *experience marketing*. Op artistiek vlak krijgt het thema nog weinig invulling in beide steden.
- Dat ecologisch duurzame intenties niet altijd leiden tot gedrag heeft te maken met barrières: informatie, financiële middelen, tijd, praktische belemmeringen (gehuurd gebouw, internationale werking,...), overtuigen van personeel en medewerkers en samenwerking.
- Een minderheid aan respondenten in Antwerpen ziet een opportuniteit in samenwerking rond het thema ecologische duurzaamheid. In Mechelen heeft de opleiding niet tot een samenwerkingsverband geleid. Een meermaals vernoemde reden is het missen van een trekker.

Kernwoorden: duurzaamheid, ecologie, kunstenveld, transitie, *cultural sustainability*, kunstenpraktijk, sensibilisering, rolverdeling, samenwerking, barrières.

This master paper answers the question: “How does the professional field of arts in Antwerp see its role with regard to ecology, as a part of sustainability?”

Additional questions are: “How do Antwerp art organizations conceive the role of the government, the art organization and the artist in matters of ecological sustainability?”, “How do Antwerp art organizations fulfil their role with regard to ecological sustainability?” and “How do Antwerp art organizations make an effort to sensitize citizens to ecological sustainability?”

The main inquiry is situated in the city of Antwerp and applies to the target group ‘all forms of art structurally subsidized by the Flemish government’. In addition we make use of an extra case in Mechelen where art organizations from the same target group attended an ecological training course the year before. We ask the same set of additional questions and study the effects and pitfalls of the course in order to be able to draw conclusions for the region of Antwerp.

As regards content we stick to just one pillar of sustainability, i.e. ecology and we search to find the link with culture, more specifically the arts. Climate change is number one on the top ten list of current risks threatening the world today. By means of the terms transition management and cultural sustainability we form a theoretical basis for this inquiry. After clarifying the link between ecology and culture, we focus on the role of the art organization and the artist, both in the artistic practice as in the sensitization of the public.

In the practical research we follow three tracks: a quantitative inquiry in the Antwerp field of arts, a qualitative inquiry in the field of arts in Mechelen where an ecological training course took place the year before and additional findings from a similar ecological training held in Antwerp this year. These are the main conclusions:

- The knowledge of good practices, workshops, think tanks, ... within the Flemish and worldwide field of arts is rather limited among the participating Antwerp art organizations. Nevertheless, one institution, i.e. Jonge Sla offers tailor-made knowledge of the arts. In Mechelen the ecological training course of Jonge Sla has had a positive effect on the ecologically sustainable acting and thinking within the art organizations.

- The government has a steering role, both on the Flemish as on the local level. In addition to this the art organizations of Mechelen emphasize the importance of a consciousness-raising, an exemplary and an informatory function, whereas in Antwerp a majority of the respondents favours a financially supporting function.
- More than 80 % of the Antwerp art institutions are prepared to make prolonged efforts in all sorts of fields, ranging from waste up to water consumption. They tend to disagree on 'ecology as an aim of an art organization' or on 'ecology as a theme of artistic expression'. These two themes require further debate and qualitative research. In Mechelen every respondent recognizes a role for the art organization. Here are some examples of managerial tasks: consciousness-raising of staff members, searching for the perfect balance between sustainability, finances and comfort of the artist, ... In Mechelen a popular action item is printing matter, whereas in Antwerp waste and encouragement of co-workers are most popular.
- Artistic freedom but at the same time paying attention to sustainability are the priorities highest on the list in Antwerp and Mechelen. Art institutions try to preserve the activity on an ecological basis. Sensitizing the public in Mechelen is achieved to a limited extent by setting the example, by external communication and by experience marketing. On the artistic level this theme is hardly dealt with in both cities.
- The fact that ecologically sustainable intentions do not always lead to 'good' behaviour has got something to do with the following barriers: information, financial means, time, practical hindrances (rented building, international activity, ...) convincing staff and workers and teamwork.
- A minority of respondents in Antwerp consider working together on the theme of ecological sustainability as a really good opportunity. In Mechelen the training course did not result in any form of cooperation. The reason for this as mentioned often before is the lacking of an initiator.

Keywords: sustainability, ecology, field of arts, transition, cultural sustainability, sensitizing, division of roles, cooperation, barriers.

Dankwoord

Allereerst gaat mijn dank uit naar het Antwerpse en Mechelse kunstenveld voor hun bijdrage aan dit onderzoek. Ik ontmoette verschillende interessante mensen!

Ten tweede dank ik promotor Annick Schramme voor de goede tips met betrekking tot het literatuuronderzoek en de consequente kritische blik op de probleemstelling. Instellingsbegeleider Annik Klaes dank ik voor de kans die ze me gaf om het eco/team Antwerpen te coördineren. Met haar enthousiasme voor het thema en haar positieve ingesteldheid hielp ze mij deze masterproef tot een goed einde te brengen. Ook Nikol Wellens, projectcoördinator van Jonge Sla, ben ik dankbaar voor de extra hulp bij de literatuurstudie.

Verder gaat mijn dank uit naar Leen Sebrechts, doctoraatsstudente sociologie aan de Universiteit Antwerpen, voor de snelle respons op mijn vragen inzake onderzoekstechnieken en voor het bewaken van de wetenschappelijkheid van deze masterproef.

Ten vierde dank ik mijn moeder en mijn vriend voor de steun die ze me gaven tijdens het schrijven van de masterproef.

Ook de collega's op de stageplaats Prospekta ben ik erkentelijk voor hun warme ontvangst en hun hulp waar nodig.

Tot slot gaat mijn dank uit naar drukkerij De Bie uit Duffel voor hun bijdrage aan het drukken van deze masterproef. De drukkerij levert zelf inspanningen inzake ecologische duurzaamheid. Het papier is *Cocoon offset*, 100 % gerecycleerd en met FSC-label.

Waarvoor dank!

Inhoudstafel

ABSTRACT

DANKWOORD

INHOUDSTAFEL

LIJST MET FIGUREN, TABELLEN EN GRAFIEKEN

INLEIDING

PROBLEEMSTELLING

1	Onderzoeksvraag	15
1.1	Duurzaamheid en de link met ecologie	15
1.2	Het professionele kunstenveld	18
2	Drie sporen	19
3	Situering van het project	21
3.1	Trekkende partners	21
3.2	Eco/team regio	23
3.3	Totstandkoming idee masterproef	24

THEORETISCH KADER

1	Inleiding	26
2	Situatieschets.....	26
2.1	Hoe staan we ervoor?.....	26
2.2	Waar gaan we naartoe?	27
3	Nood aan verandering	28
3.1	Transitie	28
3.2	Transitiemanagement.....	30
3.2.1	Multi - Actoren.....	30
3.2.1.1	De basis: bedrijfswereld, burger en maatschappelijk middenveld	31
3.2.1.2	Overheid	31
3.2.2	De transitiemanagementcyclus	32
3.3	Kenmerken van een nieuw maatschappelijk model.....	33
4	Cultural sustainability	35
4.1	Definitie cultuur	35
4.2	Het ontstaan van <i>cultural sustainability</i> zonder een duidelijke definitie.....	36
4.3	Conceptualisering	38

4.3.2	Inhoud 1: Cultuur als instrument voor duurzame ontwikkeling	38
4.3.2	Inhoud 2: Duurzame ontwikkeling van materieel en immaterieel cultureel kapitaal.....	40
4.3.3	De integratie van cultuur als vierde pijler van duurzaamheid	41
5	Tussenbeschouwing: een vergelijking	43
6	De rol van de professionele kunsten	44
6.1	Samenwerking actoren.....	45
6.2	Eigen praktijk	46
6.2.1	Barrières	47
6.2.2	Ambities.....	48
6.2.3	Sensibilisering via experience marketing	48
6.3	Activisme en sensibilisering via de kunsten	49
6.3.1	Betekenisgeving aan de wereld.....	49
6.3.1.1	De rol van de kunstenaar.....	49
6.3.1.2	De rol van kunst.....	50
6.3.2	Mag ecologie het onderwerp van kunst zijn?.....	51
6.3.2.1	Art for art's sake only	51
6.3.2.2	Kunst kan over ecologie gaan, maar.....	52
6.3.2.3	Activisme!.....	54
PRAKTIJKONDERZOEK		
1	Mechelen	56
1.1	Inleiding	56
1.2	Introductie van de deelnemende organisaties	56
1.3	Methodologie: SPOOR 1 Eco/team Mechelen	58
1.3.1	Semigestructureerde diepte-interviews.....	58
1.3.2	Verloop van rekrutering en de interviews.....	59
1.3.3	Verwerking van de interviews	59
1.4	Analyse.....	60
1.4.1	Rolverdeling.....	60
1.4.1.1	De overheid	60
1.4.1.2	De kunstorganisatie en het besturend kader	62
1.4.1.3	De artiest	63
1.4.2	Organisatiemanagement	64
1.4.2.1	Toestand voor de sessies.....	64
1.4.2.2	Strategisch engagement.....	64

1.4.2.3	Acties	65
1.4.2.4	Samenwerking	66
1.4.2.5	Sensibilisering publiek en experience marketing	68
1.4.3	Barrières	70
1.4.3.1	Financiële middelen.....	70
1.4.3.2	Tijd	71
1.4.3.3	Praktisch	71
1.4.3.4	Overkoepelende ondersteuning.....	72
1.4.3.5	Directie, personeel en medewerkers	73
1.4.3.6	Artistieke vrijheid.....	74
1.5	Nabeschouwing sessies Jonge Sla	75
2	Antwerpen	77
2.1	Inleiding: Klimaatplan Antwerpen	77
2.2	Methodologie SPOOR 2 en SPOOR 3	78
2.2.1	SPOOR 2 Nulmeting	78
2.2.1.1	De doelgroep	78
2.2.1.2	Vragenstructuur.....	79
2.2.1.3	Verwerking van de gegevens.....	79
2.2.2	SPOOR 3 Eco/team Antwerpen	80
2.3	Analyse.....	80
2.3.1	Kennis	80
2.3.2	Rolverdeling.....	81
2.3.2.1	De overheid	81
2.3.2.2	De kunstorganisatie.....	82
2.3.2.3	De artiest	84
2.3.3	Toestand mei 2012	85
2.3.3.1	Strategisch	85
2.3.3.2	Acties binnen de organisatie	87
2.3.3.3	Sensibilisering publiek	88
2.3.4	Barrières en opportuniteiten.....	89
2.3.4.1	Informatie	89
2.3.4.2	Financiële middelen en tijd	90
2.3.4.3	Praktisch	90
2.3.4.4	Personeel en medewerkers	92

2.3.4.5 Samenwerking	94
CONCLUSIE	
AANBEVELINGEN	
BIBLIOGRAFIE	
BIJLAGEN	

Lijst met figuren, tabellen en grafieken

Figuren:

1. Zwakke en sterke duurzaamheid
2. Bewerking van Geels Multi-level model door Steven Vromman
3. De *triangle of change* van de Sustainable Development Commission
4. De transitie managementcyclus
5. Two approaches for culture in sustainable development

Tabellen:

1. Top tien risico's wereldwijd volgens het WEF
2. Voornaamste verschillen en gelijkenissen tussen de transitie benadering en *cultural sustainability*

Grafieken:

1. Van welke nationale of internationale initiatieven rond kunst en ecologie kent u de werking?
2. De overheid moet financieel sterker ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid.
3. Duurzaamheid is enkel een probleem van de politiek en/of de economie.
4. Ecologische duurzaamheid behoort niet tot het doel van een kunstenorganisatie.
5. Waar ligt voor u de voornaamste prioriteit?
6. Op welke domeinen is uw organisatie bereid (los van het feit of u in de mogelijkheid bent) duurzame aanpassingen te doen?
7. We zijn bereid te investeren in ecologisch duurzame maatregelen.
8. Men kan niet verwachten van kunstenaars om kunst over ecologie te maken.
9. Is er momenteel vanuit de organisatie een engagement om bewust om te gaan met ecologische duurzaamheid van het creatieproces?
10. Hoe ver reiken uw ambities met betrekking tot duurzaamheid?

11. We sorteren afval.
12. Medewerkers worden aangemoedigd om ecologisch duurzame inspanningen te doen (licht uitdoen, trap nemen, computer uitzetten,...).
13. Wanneer reizen of vervoer van materiaal strikt noodzakelijk is, verkiezen we milieuvriendelijke mobiliteit (openbaar vervoer, carpoolen, CO2-compensatie van vliegreizen,...).
14. Er wordt zuinig omgesprongen met waterverbruik (spaarknoppen, stopmechanismen, spoeling met sensoren, instructies voor poetspersoneel).
15. We stimuleren het publiek in ecologische duurzaam gedrag (aanmoedigen van carpoolen of gebruik van openbaar vervoer, korting op tickets bij duurzaam gedrag,...).
16. Er is voldoende informatie beschikbaar over ecologisch duurzaam werken binnen de kunstensector (internet, boeken, artikels,...).
17. Enkele goed werkende praktijkvoorbeelden dienen aanwezig te zijn alvorens we zelf ecologisch duurzame initiatieven integreren.
18. Als een workshop over ecologisch duurzaam werken in de kunstensector gratis in Antwerpen zou plaatsvinden, zou ik deelnemen.
19. Ecologisch duurzaam werken is te duur voor een kunstenorganisatie.
20. Wij hebben te weinig tijd om naast het artistieke met ecologische duurzaamheid bezig te zijn.
21. Op welke domeinen is uw organisatie niet in de mogelijkheid om duurzame aanpassingen doen? (bv door geen zeggenschap, gebouw is een monument,...)
22. De meeste medewerkers engageren zich voor ecologisch duurzame inspanningen.
23. De meeste medewerkers houden rekening met het milieu bij de woon-werk verplaatsing.
24. Het uitwisselen van middelen tussen kunstorganisaties is een goed initiatief om hergebruik te stimuleren.
25. Als een samenwerkingsverband rond ecologische duurzaamheid met andere culturele of kennisorganisaties zich aandient, stap ik daar graag mee in.

Inleiding

In 2009 maakte Dimitri Leue in samenwerking met Jonas Van Geel en Low Impact Man Steven Vromman de ecologische theatervoorstelling: Tegen de Lamp. Ecolife berekende de CO₂-uitstoot van het productieproces en kwam uit op 5,45 ton CO₂, net iets minder dan het jaarlijks verbruik van een gemiddeld gezin voor verwarming (3,7 ton) en mobiliteit (3,1 ton) (Vromman & Leue, 2009).

“We moeten samen de wereld redden!” verkondigt Annik Klaes, directeur van Prospekta, met veel moed: een ideaalbeeld of het nastreven waardig? We kunnen allicht beginnen met de destructieve gevolgen van de huidige levenswijze in de Westerse samenleving te bedwingen. Daarvoor is de bijdrage van elke burger, elke kennisinstelling, elk bestuursniveau van de overheid, elke sociaal-culturele organisatie, elke marktspeler,... broodnodig!

Hoe kan specifiek het kunstenveld dan bijspringen? Allereerst door te beseffen welke impact het creatie- en productieproces heeft, vervolgens door het goede voorbeeld te geven en het eigen handelen te verduurzamen en tot slot door iedereen te inspireren om mee op de kar te springen.

Met deze masterproef hopen we alvast elke lezer te overtuigen van het belang van duurzaamheid. Specifiek voor diegenen die zeggenschap en inspraak hebben in het kunstenveld hopen we aan te tonen hoe overheden, kunstorganisaties en kunstenaars kunnen contribueren aan een betere wereld. We richten ons op de stad Antwerpen en haar districten, maar hopen dat het onderzoek ook anderen kan inspireren.

“Als ijveraars voor ecologie en cultuur één ding gemeen moeten hebben, laat het dan dit uitgangspunt zijn: mensen zijn nooit onverbeterlijk. Mensen zijn per definitie veranderlijk, dat ligt immers in onze natuur...” (Philip Heylen, schepen voor Cultuur & Toerisme Stad Antwerpen, 2011)

Probleemstelling

1 Onderzoeksvraag

Hoe geeft het professionele kunstenveld in Antwerpen invulling aan haar rol inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid?

Bijvragen zijn:

- Hoe percipiëren Antwerpse kunstorganisaties de rol van de overheid, de kunstorganisatie en de kunstenaar inzake ecologische duurzaamheid?
- Hoe nemen Antwerpse kunstorganisaties hun rol op inzake ecologische duurzaamheid?
- Hoe trachten Antwerpse kunstorganisaties de burger te sensibiliseren inzake ecologische duurzaamheid?

We bakenen het onderzoek af door geografisch te kiezen voor de stad Antwerpen, tevens de plaats waar we stage liepen gedurende het schrijven van de masterproef. Inhoudelijk beperken we ons tot één pijler van duurzaamheid: ecologie. De reden hiervoor staat beschreven in 3.3 Totstandkoming idee masterproef.

Wat is duurzaamheid? Hoe past ecologie daarbinnen? Hoe definiëren we het professionele kunstenveld? Deze drie sleutelbegrippen krijgen al te vaak een andere invulling naargelang de context waarin ze gehanteerd worden en kunnen zo voor heel wat verwarring in communicatie zorgen. We beschrijven ze daarom nader.

1.1 Duurzaamheid en de link met ecologie

Ecologie betekent letterlijk de wetenschap (logos) van het huis (oikos) of habitat. Of anders gesteld: de wetenschap die de interactie tussen organismen (planten, dieren, mensen) en hun leefomgeving omvat (Cultuurforum 2020, 2010)¹.

¹ In 2010 gaf Vlaams minister Joke Schauvliege het startschot voor een Cultuurforum met als titel "Cultuurbeleid in perspectief 2020". Zo wil de minister het debat op gang brengen over hoe het cultuurbeleid er in 2020 zou moeten uitzien in Vlaanderen. Met inbreng van de cultuursector wordt verder invulling gegeven aan de doelstellingen van de Beleidsnota Cultuur 2009-2014.

Oorspronkelijk richtte de term duurzaamheid zich op 'ecologische duurzaamheid' of het natuurlijke aspect. Een duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen door de maatschappij betekent een zodanige benutting dat kwaliteit en hoeveelheid beschikbaar blijven voor toekomstige generaties, of worden vervangen door gelijkaardige alternatieven. Dat laatste heeft betrekking op het in stand houden van de milieugebruiksruimte, wat in Nederland wil zeggen dat de gebruiksmogelijkheden ervan op zich wel mogen worden aangetast als het op een regenererbare manier gebeurt (Opschoor, 2007)².

Later kreeg duurzaamheid met de komst van het Brundtland rapport door de *World Commission on Environment and Development* (1987) er een sociale en economische dimensie bij, samengevat in het begrip *sustainable development*: "*Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.*" (Nurse, 2006)³. De drie elementen of drie p's (*people, planet, profit*) moeten in balans zijn en mogen niet apart behandeld worden, want het ene aspect beïnvloedt het andere (Chiu, 2004)⁴. Echter wordt de ecologische dimensie vaak gezien als de factor die de limiet aangeeft in ontwikkeling, waardoor het de focus in het begrip duurzaamheid krijgt (Nurse, 2006).

Sommige auteurs (o.a. Throsby⁵, Maréchal⁶ en Jones⁷) gaan in tegen de oorspronkelijke definiëring in het Brundtlandrapport die stelt dat de drie pijlers in evenwicht moeten zijn. Zij spreken over sterke en zwakke duurzaamheid. De zwakke benadering stelt drie afzonderlijke pijlers voor: een economische, een sociale en een milieupijler (figuur 1a). Een balans vinden tussen die drie betekent dat we de aantasting van het milieu kunnen compenseren door

² Prof. dr. J.B. Opschoor is directeur van het Instituut voor Milieuvraagstukken Vrije Universiteit Amsterdam en hoogleraar milieukunde, in het bijzonder milieu-economie.

³ Keith Nurse is directeur van *the Shridath Ramphal Centre for International Trade Law, Policy and Services* (Barbados) van de *University of the West Indies* (UWI). Daarvoor was hij onder andere coördinator van het postgraduaat programma in cultureel ondernemerschap (UWI).

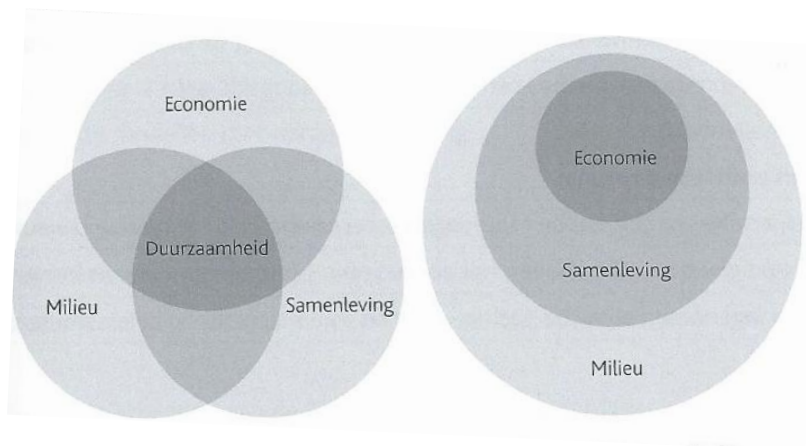
⁴ Rebecca Lai Har Chiu is professor aan *the University of Hong Kong, Faculty of Architecture, department of Urban Planning and Design, Centre of Urban studies and Urban planning*.

⁵ David Throsby is *Professor of Economics* aan de *Macquarie University, Sydney*. Hij is auteur van het boek '*The Economics of the Performing Arts*'.

⁶ Aurelie Maréchal is assistente van Europarlementslid Philippe Lamberts en is gespecialiseerd in ecologische economie.

⁷ Peter Tom Jones (1973) is burgerlijk ingenieur Milieukunde, doctor in de Toegepaste Wetenschappen en werkzaam als onderzoeksmanager aan de K.U.Leuven. Hij is één van de 15 pioniers van Plan C, de Vlaamse transitie-arena voor een duurzaam materialenbeheer, van Terra Reversa, de Vlaamse denktank voor ecologische economie, en van het Vlaamse transitienetwerk van het middenveld.

economische investeringen. De zwakke benadering suggereert eveneens dat sommige delen van de economische en sociale systemen onafhankelijk bestaan van het milieu.

Figuur 1a: Zwakke duurzaamheid

Figuur 1b: Sterke duurzaamheid (Maréchal, 2011)

De visie rond sterke duurzaamheid houdt een hiërarchie en onderlinge afhankelijkheid in. Deze visie gaat ervan uit dat natuurlijke hulpbronnen nooit volledig vervangen kunnen worden door menselijk of economisch kapitaal. De laatste twee vormen eerder een aanvulling op het natuurlijk kapitaal en zijn er ook van afhankelijk. Figuur 1b stelt dit visueel voor.

De drie aspecten impliceren het volgende:

- **Pijler 1 ecologie of milieu:** De theorie van de sterke duurzaamheid gaat ervan uit dat economie en samenleving gebonden zijn aan ecologische grenzen bij de invulling van het 'goede leven' (Cultuurforum 2020, 2010).
- **Pijler 2 mens en samenleving:** Ontwikkeling is gebonden aan sociale beperkingen, ingesteld door sociale normen, waarden en structuren (taal, onderwijs, werk, systemen enz.). Om de ecologische duurzaamheid te vrijwaren moeten gewoontes met betrekking tot consumptie en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen herbekeken worden. Tegelijkertijd moet de gemeenschap rechtvaardig en harmonieus zijn en de mensen in kwaliteitsvol leven voorzien (Chiu, 2004). Een gelijke verdeling van middelen is hierbij het uitgangspunt. Volgens het rapport

Brundtland moeten economische en sociale ontwikkeling elkaar wederzijds versterken (Nurse, 2006).

- **Pijler 3 economie:** Economische vooruitgang moet plaatsvinden binnen de grenzen van de intergenerationele rechtvaardigheid. Hulpbronnen mogen in die zin niet worden uitgebuit voorbij hun capaciteit om zichzelf te hernieuwen (Nurse, 2006). David Munro (1995), algemeen directeur van *the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources* verwoordt het als volgt: “*The need that strikes the balance between costs and benefits of economic activity, within the confines of the carrying capacity of the environment.*”

Het element cultuur werd vroeger onder de sociale dimensie geplaatst doordat het gezamenlijke aspecten zoals waarden, normen, gebruiken, sociale structuren en levenswijze van een gemeenschap omvat. Meer en meer auteurs benadrukken de verschillen tussen het sociale en het culturele en benoemen cultuur als een aparte dimensie of vierde pijler. De ene richt zich op het sociale welzijn van mensen, de andere op de continuïteit van cultuur en culturele diversiteit. Ook de manieren waarop ze zich manifesteren kunnen op tastbare en ontastbare wijze van elkaar verschillen (Chiu, 2004). In de uiteenzetting van het theoretisch kader bekijken we de term *cultural sustainability* en de link met het professionele kunstenveld.

1.2 Het professionele kunstenveld

Het professionele kunstenveld is een onderdeel van de culturele en creatieve industrieën die op hun beurt behoren tot de overkoepelende groep ‘georganiseerde cultuur’. In deze verkenning richten we ons op de culturele industrieën of volgens Isabelle de Voldere en Tine Maenhout (2007) “[...] *die activiteit waarbij symbolische meerwaarde wordt gecreëerd, maar die niet marktgericht is*”. Een gelijkaardige benaming is ‘gesubsidieerde cultuur’. Deze groep is in Vlaanderen decretaal opgesplitst in kunsten, erfgoed, sociaal-cultureel werk, lokaal cultuurbeleid en amateurkunsten. Wij richten ons op de eerste groep, namelijk de professionele kunsten.

Deze afbakening maakten we op basis van de doelgroep van Jonge Sla, een project van VTi en Ecolife, waarmee we voor dit onderzoek een samenwerkingsverband aangingen. Meer uitleg over Jonge Sla volgt in 3.1 Trekkende partners.

Omdat we bij dit thema eerder door een sociologische dan door een economische bril kijken, prefereren we de term 'industrie' of 'sector' te vervangen door veld. We bestuderen dus het onderdeel gesubsidieerde professionele kunsten van het culturele veld⁸. Geografisch begeven we ons voor een kwantitatief onderzoek in Antwerpen, de locatie van de stageplaats en het tweede regionale project van Jonge Sla. Een aanvullende casestudie vindt plaats in Mechelen, de locatie van het eerste regionale project van Jonge Sla.

2 Drie sporen

Om een antwoord op de onderzoeksvraag te formuleren werken we via drie sporen. Ten eerste onderzoeken we het effect van het instrument eco/team Mechelen 2011, een regionale begeleiding door Jonge Sla, op de bewustwording en activering van deelnemende kunstorganisaties en -gezelschappen inzake duurzaamheid. Deze case hanteren we als aanvullende studie op het hoofdonderzoek in Antwerpen waar we via een nulmeting de stand van zaken rond ecologisch bewustzijn en ecologische acties opmeten bij de professionele kunsten. Het derde spoor richt zich op het eco/team Antwerpen 2012 waarvan we het kwalitatieve materiaal gebruiken als aanvulling op het hoofdonderzoek.

- 1) Het instrument eco/team regio werd in de periode april – juni 2011 voor de eerste maal toegepast op zeven kunstorganisaties of -gezelschappen in Mechelen. Ongeveer een jaar later bekijken we tot wat dit initiatief geleid heeft. Voor dit aanvullende onderzoek stellen we dezelfde bijvragen als voor het hoofdonderzoek met één extra bijvraag:

- “Werden de doelen geformuleerd aan de start van eco/team Mechelen gehaald?”

De uitkomst van deze evaluatie leidt ons tot een eerste set van aanbevelingen voor het kunstenveld en het beleid in Antwerpen.

⁸ In deze masterproef zullen we steeds de termen 'culturele veld' of 'kunstenveld' gebruiken. Indien toch een verwijzing naar 'sector' wordt gemaakt, is dit omdat we de term overnemen uit de oorspronkelijk bron.

2) De stad Antwerpen kwam in de periode maart – mei 2012 als tweede regio aan de beurt voor een regionale begeleiding van Jonge Sla. In deze verkenning willen we de beginsituatie in Antwerpen opmeten aan de hand van kwantitatief onderzoek. Wie nam zelf reeds initiatief tot de vergroening van de kunstenpraktijk? Wie is geïnteresseerd in de milieuproblematiek, maar heeft net dat duwtje in de rug nodig? En wie is er mogelijk helemaal nog niet mee bezig? We nodigden alle structureel gesubsidieerde kunstorganisaties in de stad Antwerpen en haar districten uit om een kwantitatieve vragenlijst in te vullen. Bijlage 1 is een opsomming van diegenen die werden aangesproken voor het onderzoek, in totaal 64 initiatieven⁹. Met dit tweede spoor beantwoorden we de (hoofd)onderzoeksvraag en de drie bijvragen:

“Hoe geeft het professionele kunstenveld in Antwerpen invulling aan haar rol inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid?”

- a. “Hoe percipiëren Antwerpse kunstorganisaties de rol van de overheid, de kunstorganisatie en de kunstenaar inzake ecologische duurzaamheid?”
- b. “Hoe nemen Antwerpse kunstorganisaties hun rol op inzake ecologische duurzaamheid?”
- c. “Hoe trachten Antwerpse kunstorganisaties de burger te sensibiliseren inzake ecologische duurzaamheid?”

3) Het eco/team Antwerpen 2012 vormt het derde spoor waarop we ons richten. De sessies van Jonge Sla gaven ons de kans om het kwantitatieve materiaal uit het hoofdonderzoek aan te vullen met kwalitatieve informatie (besproken cases, citaten, ...).

Het uiteindelijke doel van dit voorbereidend onderzoek is te ontdekken hoe bewust de professionele kunsten in Antwerpen zijn van hun rol inzake duurzaamheid en hoe ze die rol invulling geven door vergroening van de eigen werking en de sensibilisering van het publiek. Een langzame verbetering van het milieu door het verderzetten van de bewustmaking en activering in cultureel Antwerpen is het uitgangspunt. We gaan op zoek naar mogelijke valkuilen en tips bij het integreren van duurzame maatregelen door te leren van een

⁹ Organisaties die zelf aangaven dat de vragenlijst nauwelijks op hen van toepassing is, werden niet opgenomen in deze lijst.

pilootproject in Mechelen en bekijken het nut van een professionele (regionale) begeleiding. Een nulmeting in Antwerpen, aangevuld met kwalitatief materiaal van de deelnemende organisaties aan het eco/team Antwerpen is een eerste aanzet tot onderzoek in de regio en zal aangeven op welke domeinen aanbevelingen noodzakelijk zijn. We hopen dat een jaar later ook het eco/team Antwerpen geëvalueerd kan worden en er voor de volledige regio een T1-meting kan gebeuren, zodat duidelijk wordt of die langzame verbetering effectief plaats vindt.

Deze scriptie heeft niet tot doel tips te geven om de ecologische voetafdruk te verminderen, noch de intentie om goede praktijken op te sommen. Er bestaan reeds tal van publicaties en websites die deze rol op zich nemen. Ook reiken we geen managementstrategie aan om duurzaamheid te implementeren in de werking van een culturele organisatie. Hiervoor verwijzen we naar de thesis van Jade Corbeij: “Ecologisch verantwoorde managementpraktijken in de kunstensector”. We bieden enkel een antwoord op de onderzoeksvraag: **Hoe geeft het professionele kunstenveld in Antwerpen invulling aan haar rol inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid?** De extra case in Mechelen gebruiken we om lessen te trekken voor Antwerpen.

3 Situering van het project

3.1 Trekkende partners

Om deze verkenning tot een goed einde te brengen riepen we naast de hulp van Annik Klaes (stagebegeleider), de hulp in van Nikol Wellens, projectcoördinator van Jonge Sla. In de volgende alinea's schetsen we de werking van elke partner, hun link met duurzaamheid en het project dat tot samenwerking leidde.

Prospekta wil cultuurparticipatie, cultuurbeleving en cultuurspreiding ondersteunen en bevorderen. Dit vertaalt zich in de organisatie van collectieve marketingactiviteiten, een gecentraliseerde ticketverkoop en een dienst Info Cultuur ter ontsluiting. Verder biedt Prospekta een platform voor overleg en samenwerking tussen de vele partners binnen het culturele veld. Binnen deze doelstelling treedt Prospekta op als neutrale coördinator van het project eco/team regio in Antwerpen. Annik Klaes, directeur van Prospekta, voelt de

noodzaak om de wereld te helpen redden en ziet mogelijkheden om de krachten binnen het culturele veld te bundelen. Het thema ecologie is, volgens haar, een transversale materie en moet door iedereen in de wereld ter harte worden genomen. De creativiteit van de culturele sector kan volgens Annik Klaes een aanvulling zijn op de kennis van wetenschappers in het bewustmakingsproces van individuen en organisaties.

Vorig jaar bracht Prospekta ecologie al onder de aandacht door het als thema van de cultuurmarkt te kiezen en een groenevent award te winnen in de categorie festivals, uitgereikt door de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM). Een bijhorend interactief project met broeikasfietsen had tot doel sector en publiek te raken. In de zomer van 2010 trokken verschillende culturele actoren en milieuexperten samen in een broeikasfiets langs een imaginaire lijn van de kust tot de cultuurmarkt in Antwerpen. Deze lijn gaf aan waar het waterpeil binnen een driehonderdtal jaar zal staan.

Jonge Sla is een initiatief van het Vlaams Theaterinstituut (VTi) en milieuorganisatie Ecolife met de steun van Joke Schauvliege, minister van leefmilieu, natuur en cultuur. Projectpartners zijn: Het Instituut voor beeldende, audiovisuele en mediakunst (BAM), Muziekcentrum Vlaanderen, Steunpunt voor Productie, Ontwerp en Technische krachten van de culturele sector (STEPP) en het Sociaal Fonds voor de Podiumkunsten. Het project heeft tot doel om binnen de kunstensector reflectie en discours op gang te brengen rond kunst en ecologie, betrokken spelers bewust te maken van de impact van hun werking op het milieu, een visie te ontwikkelen die aangeeft welke richting Jonge Sla uit wil en tot slot de betrokken spelers aan te zetten tot acties om hun impact op het milieu te verkleinen. Bijlage 2 bevat een korte geschiedenis van het project.

Hun werking manifesteert zich in drie activiteiten. Ten eerste treden ze op als kennisbank die allerhande informatie over de relatie kunst en ecologie aanbiedt en goede praktijken en beproefde oplossingen uit de kunstensector verzamelt. Dit gebeurt via de website www.jongesla.be. Ten tweede zetten ze in op het ontwikkelen van coaching op maat van de kunstensector. Onder begeleiding van Steven Vromman, coach van Ecolife en beter bekend als de *low impact man*, zet het project regionale en thematische 'collegagroepen' op.

Het instrument eco/team regio dat als pilootproject opgestart werd in Mechelen en dit jaar doorgaat in Antwerpen, vormt het onderwerp van deze thesis. Hierbij gaan ze op zoek naar

de impact van de maatschappelijke uitdagingen op de artistieke praktijk. Naast een regionale focus, biedt Jonge Sla eveneens begeleiding gericht op één organisatie met specifieke focus op een ecologisch team, de productie, een gebouwscan of het opleiden tot ecocoach. Het volledige aanbod van Jonge Sla is te lezen in bijlage 3. Tot slot ontwikkelt Jonge Sla aangepaste checklists zodat kunstorganisaties zelf hun werking kunnen doorlichten op vlak van (ecologische) duurzaamheid.

Het gratis aanbod van Jonge Sla is een MNE-project¹⁰, gefinancierd door Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid.

3.2 Eco/team regio

Een regionale collegagroep bestaat uit medewerkers van diverse kunstorganisaties uit dezelfde stad of regio. Het aanbod is een leerproces, bestaande uit drie sessies waarin een professionele begeleider tracht de vergroening van alle deelnemende organisaties te versterken. Het eco/team in Mechelen en Antwerpen werd begeleid door Steven Vromman, expert in milieuzorg en ecologische thema's. Hij heeft tevens voeling met de specificiteit van de kunstensector (Jonge Sla).

Met het traject worden volgende doelstellingen nagestreefd (Jonge Sla):

- *“toepassen van een aantal instrumenten rond vergroening binnen de deelnemende organisaties (checklist en stappenplan);*
- *versterken van de (ecologische) samenwerking tussen kunstinitiatieven die in dezelfde regio actief zijn;*
- *opstarten en versterken van interne milieuzorg en ecologisch bewustzijn bij de deelnemende organisaties;*
- *verzamelen en verspreiden van goede praktijken bij de deelnemende organisaties;*

¹⁰ “Natuur- en milieueducatieve project: NME-projecten laten kinderen, jongeren en/of volwassenen via educatie en daartoe noodzakelijke communicatie, via beleving en concrete ervaringen belangstelling krijgen voor natuur en milieu. NME besteedt hierbij niet alleen aandacht aan het overdragen van kennis maar ook aan inzicht, persoonlijke ervaringen, denkprocessen, waarden én gedrag.” (Departement Leefmilieu, Natuur en Energie)

- *doorgeven van praktische kennis en hulpbronnen bij specifieke elementen van milieuzorg (informatie over audits, materialen, energiegebruik, mobiliteit, nieuwe technieken ...);*
- *opstarten van een meer structureel overleg tussen de deelnemende organisaties*
- *verhogen van het bewustzijn en de expertise rond ecologisch werken bij de deelnemers aan het traject;*
- *integreren van aandacht voor milieu binnen de hele werking (planning, productie, promotie, publiekswerking, tournees ...);*
- *drempel verlagen bij de deelnemers om ondersteuning en informatie te vragen bij elkaar of bij andere initiatieven zoals Jonge Sla.”*

De eerste sessie houdt een kennismaking, verzameling van behoeftes en een korte voorstelling van het bredere verhaal van de vergroening van de kunstensector in. Sessie twee behandelt een inleiding in het transitie management en een overzicht van hoe ver de deelnemende organisaties staan op vlak van vergroening. De laatste sessie bekijkt een stappenplan en mogelijkheden tot samenwerking. De invulling van de sessies kan aangepast worden naargelang de specifieke situatie.

Het aanbod is gereserveerd voor groepen kunstenaars en organisaties die een project- of meerjarige subsidie ontvangen in het kader van het Kunstendecreet van de Vlaamse Gemeenschap. Daarbij kunnen meerdere personen die uiteenlopende functies bekleden zich engageren.

3.3 Totstandkoming idee masterproef

Tijdens de stage bij Prospekta kregen we de opportuniteit het eco/team Antwerpen te coördineren. Door de eerder lage respons op een gratis workshop op maat van het kunstenveld, werden we benieuwd naar de achterliggende reden. Het project in de regio gaf ons meteen een duidelijke afbakening voor het onderzoek. We kozen ervoor om de situatie op te meten aan de hand van een (kwantitatieve) nulmeting bij de doelgroep.

Door een gesprek met Nikol Wellens, projectcoördinator van Jonge Sla, kwamen we te weten dat een impactmeting of evaluatie van een eco/team niet in de werking van Jonge Sla vervat zit door gebrek aan middelen. We zagen de kans om Jonge Sla hierin tegemoet te

komen en het kwantitatieve onderzoek in Antwerpen aan te vullen met kwalitatief materiaal uit Mechelen (pilotgroep eco/team). De regio's zijn verschillend en nauwelijks te vergelijken, maar rekening houdend met de duurtijd van de masterproef en de langzame duurzame vorderingen in kunstorganisaties konden we geen impactmeting van het eco/team Antwerpen uitvoeren. We hopen dan ook dat dit alsnog op een later tijdstip kan gebeuren.

Het eco/team Antwerpen werd zodanig gepland dat het volledige traject binnen de termijn van de stage paste. Zo kon kwalitatief materiaal uit de sessies dienen ter aanvulling van het kwantitatieve onderzoek.

Het project van Jonge Sla richt zich voornamelijk op de ecologische pijler van duurzaamheid. Zoals aangegeven in 1.1 Duurzaamheid en de link met ecologie mogen de pijlers niet afzonderlijk beschouwd worden, omdat ze elkaar voortdurend beïnvloeden. We willen met deze thesis dan ook niet het belang van de andere pijlers minimaliseren. We gaan wel uit van de 'sterke duurzaamheid' en beslisten om in de lijn te blijven met de doelstelling van Jonge Sla: ecologische duurzaamheid versterken. De beperkte mogelijkheden en tijd van de masterproef lieten ons ook niet toe alle pijlers met de nodige grondigheid te onderzoeken. We namen de theorie errond wel op in de probleemstelling.

Prof. dr. Annick Schramme gaf ons de tip het begrip *cultural sustainability* te bekijken. Een term die na eigen literatuuronderzoek weinig bekend bleek in België. We zagen hierin de kans om vernieuwende literatuur te vergelijken met het in België vaker gehanteerde transitie management en de rol van het kunstenveld volgens verschillende perspectieven te ontdekken.

Theoretisch kader

1 Inleiding

Aan het begin van de 21ste eeuw kreeg cultuur bij steeds meer auteurs/onderzoekers een plaats naast de ecologische, sociale en natuurlijke dimensie van duurzaamheid. In het theoretisch kader onderzoeken we de link tussen ecologie en cultuur, specifiek de manifestatie van cultuur, namelijk kunst.

We starten met een schets van hoe de wereld ervoor staat en van de maatschappelijke uitdagingen (met focus op de ecologische) die de wereld aangaat. Vervolgens behandelen we de benadering die op Vlaamse grond en specifiek in het culturele veld (en dus ook door Jonge Sla) aanhang krijgt: het initiëren van een trendbreuk en het geven van een nieuwe invulling aan de 'juiste' levenswijze via transitie management. Deze inzichten plaatsen we tegenover een ander begrip *cultural sustainability*, dat op even grote schaal aanhangers heeft, maar minder bekend is in Vlaanderen. Omdat cultuur een omnibusbegrip is, is ook *cultural sustainability* moeilijk samen te vatten in één definitie. We starten daarom holistisch en vernauwen uiteindelijk naar de toepassing in de kunsten. In het laatste hoofdstuk van het theoretisch kader beschrijven we een mogelijke rol voor kunst en de kunstenaar bij het streven naar ecologische duurzaamheid en nemen we de discussie rond ecologie als thema van kunst onder de loep.

2 Situatieschets

2.1 Hoe staan we ervoor?

De samenleving staat de dag van vandaag voor mondiale uitdagingen. Kennis over oorzaken en oplossingen is voorhanden en alarmerende cijfers van wetenschappers zijn reeds bekend. Het *Global Risk Report 2012* van het Wereld Economisch Forum¹¹ (WEF) bevat een top tien van de belangrijkste risico's die we lopen, waarbij klimaatverandering op één staat. Tabel 1 geeft een overzicht. Het rapport focust eerder op toekomstscenario's bepaald

¹¹ Het WEF is een jaarlijkse bijeenkomst (meestal in Davos) van intellectuelen, CEO's van de rijkste bedrijven, en politici uit de rijkste landen. Het WEF beïnvloedt de wereldwijde besluitvorming.

door samenloop van verschillende risico's, eerder dan te focussen op één risico. (World Economic Forum, 2012).

Ranking:	Likelihood and impact	
1		Climate change
2		Fiscal crises
3		Economic disparity
4		Global governance failures
5		Extreme weather events
6		Extreme energy price volatility
7		Geopolitical conflict
8		Corruption
9		Flooding
10		Water security

Tabel 1: Top tien risico's wereldwijd volgens het WEF

Toch lijkt het er op dat de roep om actie weinig impact heeft. “Het zal wel niet zo'n vaart lopen”, is een comfortabele houding die mensen graag aannemen. Ook het beleid laat een drastische koerswijziging uit. Wel worden ecologische grenzen erkend en de wil om iets te doen is bij een niche van de populatie aanwezig, maar zowel op individueel als organisatorisch niveau blijft bij de meerderheid van de populatie een kloof tussen intentie en gedrag bestaan (Vromman, Basisinfo).

2.2 Waar gaan we naartoe?

Een economisch model gericht op groei zorgt voor klimaatverandering en andere risico's. Een opsomming van de meest alarmerende zaken:

- Het huidig beleid streeft naar een maximale **temperatuuroename** van 2°C, maar zal met de aanpak die nu gehanteerd wordt, deze eeuw nog een verhoging van 3,5 tot 4°C bekomen. Bijlage 4 geeft weer welke gevaren verbonden zijn aan een stijging van respectievelijk 1, 2, 3, 4 en 5°C. Daarna rest slechts een poging tot overleven. De NASA-klimaatwetenschapper James Hansen beschouwt een opwarming van 2°C als “[...] *a recipe for global disaster, not salvation*”. (Jones, 2009)

- Sinds 2006 is de productie van conventionele olie niet meer gestegen, omdat de piek bereikt is en de komende jaren tekorten en prijsstijgingen zullen oprukken. Een dergelijk punt benoemt men als **piekolie**. (Vromman, Basisinfo)
- De toenemende **bevolking** doet de vraag naar voedsel, water en energie stijgen. Tegelijkertijd maken klimaatverandering en stijgende olieprijs het voedsel duurder. Het is niet ondenkbaar dat conflicten over water en voedsel bijgevolg ook zullen toenemen. (Vromman, Basisinfo)
- Het verlies aan **biodiversiteit** gaat 500 keer sneller dan de natuurlijke achteruitgang van soorten en heeft grote gevolgen voor de overlevingskansen van de mens. De verwachting is bijvoorbeeld dat binnen 40 jaar alle zeeën zijn leeggevist. (Vromman, Basisinfo)
- Het **financiële systeem** is nog niet hersteld van de crisis in 2008 en komt weer opnieuw onder druk te staan. (Vromman, Basisinfo)
- De mogelijkheid tot pandemieën en **nieuwe ziektes** gerelateerd aan bijvoorbeeld industriële productie bestaat. (Vromman, Basisinfo)

We hebben tien tot twintig jaar om van koers te veranderen (Huige, 2012)¹². Waarom reageren de wereld en de politiek in het bijzonder dan zo traag?

3 Nood aan verandering

3.1 Transitie

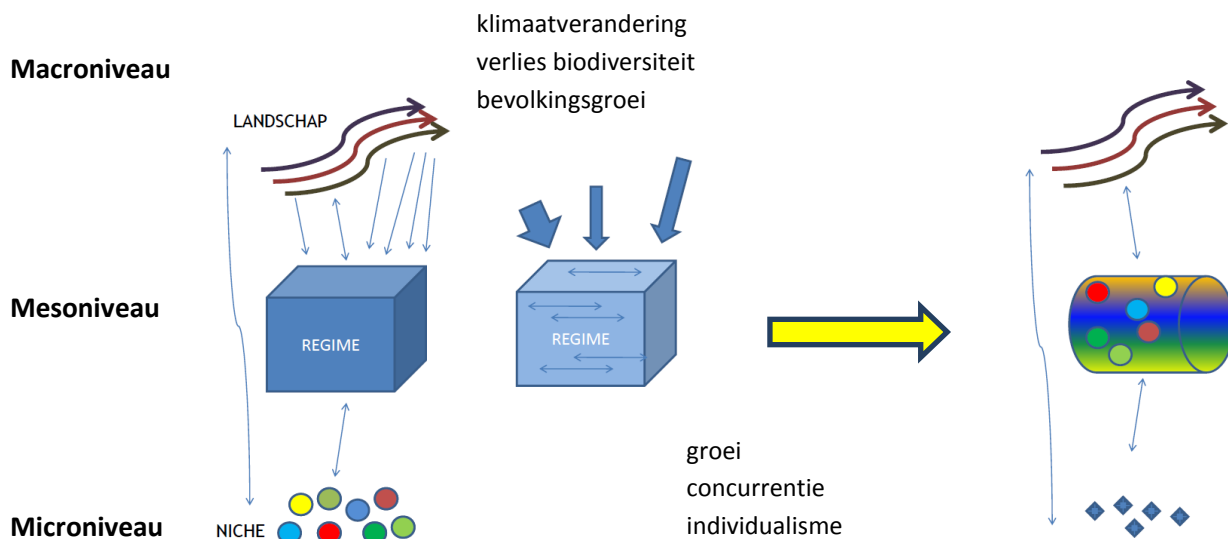
In het Vlaamse culturele veld bestaat de algemene tendens om voor de oplossing te vertrekken vanuit de benadering rond transitie¹³. Transitie duidt een omslag aan van het ene maatschappelijk model naar een ander. Vromman (2012) en Jones (2009) onderschrijven dezelfde definitie:

*“Een **transitie** is een structurele maatschappelijke verandering die het resultaat is van op elkaar inwerkende en elkaar versterkende ontwikkelingen op het gebied van economie, cultuur, technologie, instituties en natuur en milieu.”* (Jones, 2009)

¹² John Huige was docent economie en arbeidsverhouding aan de universiteit van Tilburg, was directeur van het netwerk voor Natuur en Cultuur (NIVON) en raadslid van de Partij van de Arbeid (PvdA). Momenteel is hij werkzaam als adviseur op het gebied van duurzaamheid.

¹³ O.a. Jonge Sla, BAM en het team van Cultuurforum 2020 werken rond deze benadering.

Met andere woorden vindt er bij transitie een omwenteling plaats van een omvang die de mens nog maar weinig gekend heeft. Een voorbeeld is de ommezwaai van een nomadische cultuur naar landbouw (ongeveer 20.000 jaar geleden) (Vromman, Basisinfo). *The Dutch Research Institute for Transition (DRIFT)*¹⁴ stelt dat vrijwel alle transitie's volgens het multi-fase model en het multi-level model verlopen (DRIFT, 2006).

Figuur 2 Bewerking van Geels Multi-level model (2005) door Steven Vromman

Figuur 2 is een herwerkte versie van Geels multi-level model (Geels, 2005)¹⁵ door Steven Vromman. Het landschap (links bovenaan) is een externe factor die problemen als klimaatverandering, verlies biodiversiteit, bevolkingsgroei enzovoort omvat en druk uitoefent op het gehanteerde regime (gericht op groei, concurrentie, individualisme enz.). Onderaan vormen zich nichegroepen, bezorgd over het landschap en strijdend voor een nieuw regime dat zich richt op duurzaamheid. Voorbeelden zijn nieuwe mobiliteitsconcepten (autodelers), alternatieve vormen van landbouw (agro-ecologische modellen), experimenten met elektriciteitssystemen enzovoort (Vromman, 2012). Deze lange fase heet de voorontwikkelingsfase. In de take-off fase stijgt de maatschappelijke steun voor verandering (DRIFT, 2006). Als de dominante regimes onstabiel worden, het systeem zijn effectiviteit

¹⁴ "DRIFT is een onderzoeksinstituut, [opgericht door Jan Rotmans], dat de kennis over transitie's vergroot door wetenschappelijk onderzoek en door te werken in de praktijk. DRIFT adviseert overheid, bedrijven en andere organisaties over transitie's." (DRIFT, 2006)

¹⁵ Prof. dr. Frank Geels werkt reeds meer dan tien jaar rond transitie's. Hij wordt de 'pionier van het MLP denken' genoemd (*multi-level perspective* mei 2010). Momenteel is hij werkzaam aan *The University of Sussex*, UK.

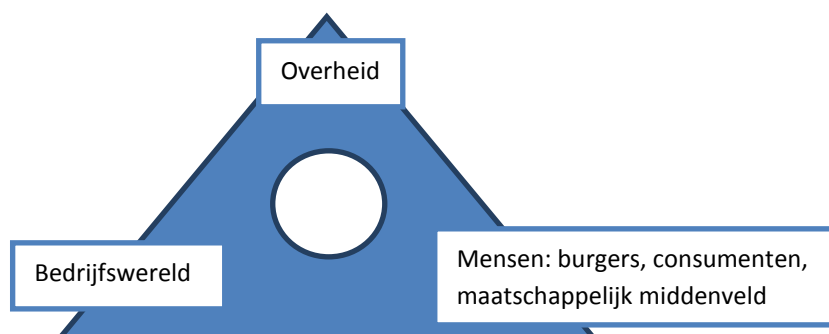
verliest en de druk door externe factoren steeds groter wordt, kunnen succesvolle nicheregimes in de versnellingsfase het dominante regime overnemen en vervangen (Vromman, 2012) (DRIFT, 2006). De transitie kan dus pas echt tot stand komen als ontwikkelingen op multi-levels, met andere woorden macro-, meso- en microniveau, gekoppeld worden (Jones, 2009). Tot slot komt het systeem weer tot rust en ontwikkelt zich een nieuw evenwicht in de stabilisatiefase (DRIFT, 2006).

3.2 Transitie management

Transities zijn niet altijd ecologisch, economisch en sociaal duurzaam. Om die kans daarop te vergoten is een sturingsaanpak nodig, namelijk transitie management. Volgens DRIFT (2006) gaat deze aanpak ervan uit dat transities te sturen zijn door beïnvloeden, aanpassen en bijsturen. Centraal staat dat men oplossingen voor grote problemen kan vinden door te zoeken en te leren op kleine schaal (zie multi-level). Hierbij is de bijdrage van verschillende actoren noodzakelijk (multi-actor).

3.2.1 Multi - Actoren

Een voorwaarde voor transitie management is de bijdrage van alle relevante actoren: overheden, bedrijfsleven, kennis- en onderzoeksinstituten, maatschappelijke organisaties, universiteiten en individuele burgers (Jones, 2009). Dezelfde visie deelt de Britse *Sustainable Development Commission* (SDC) die de *Triangle of change* samenstelde met een sturende rol voor de overheid.

Figuur 3 De triangle of change van de SDC (Jones, 2009)

3.2.1.1 De basis: bedrijfswereld, burger en maatschappelijk middenveld

Voor de actoren aan de basis van de driehoek geldt een verduurzaming van het huidige denken en handelen in het kader van productie en consumptie¹⁶ in zowel de consumentenmarkt als de overheidsmarkt (openbare diensten). Deze thematiek en de thematiek rond gedragsverandering leiden ons te ver van het onderwerp. Voor een uitgebreide bespreking verwijzen we door naar *Terra Reversa* van Peter Tom Jones (2009) of naar *I will if you will, towards sustainable consumption* van SDC (2006).

Jones benadrukt de overtuigende kracht van pull-factoren die inspelen op emoties en het duurzame alternatief aantrekkelijker maken in plaats van de push-factoren die aantonen waarom we, rationeel gezien, in een onduurzame situatie zitten. Ook in deze masterproef verkiezen we de eerste benadering en gaan we ervan uit dat het kunstenveld hierbij een belangrijke rol kan spelen (zie hoofdstuk 5 De rol van de professionele kunsten).

3.2.1.2 Overheid

Door de complexiteit van de maatschappij kunnen transities niet volledig worden beheerd door het beleid. Het transitievoorbeeld: de ommezwaai van een nomadische cultuur naar een landbouwsamenleving, kwam tot stand zonder een bewuste overheidspolitiek. Niet alle duurzame trends zijn vandaag sterk genoeg om vanzelf door te breken en noodzaken ondersteuning. (Federaal Planbureau, 2007)

Zonder te vervallen in een top-down en command-and-control-procedure, is voor de overheid voornamelijk een pro-actieve en sturende rol weggelegd op het pad naar ecologische duurzaamheid. In de voorontwikkelingsfase moet zij inspireren, kansen geven, participeren, mogelijkheden scheppen, experimenten ondersteunen, leerprocessen stimuleren en netwerken opzetten. Dit geldt zowel voor nationale als voor lokale overheden. Daarna in de stabiliteitsfase zorgt de overheid voor de consolidatie van het nieuwe systeem (Jones, 2009). Ook Tim Jackson¹⁷ (2008), professor duurzame ontwikkeling aan de Universiteit van Surrey en lid van de Britse Raad voor Duurzame Ontwikkeling, deelt deze mening en citeert het

¹⁶ Zie ook 'Slimme productie' en 'Slimme consumptie' in *Terra Reversa* van Peter Tom Jones (2009)

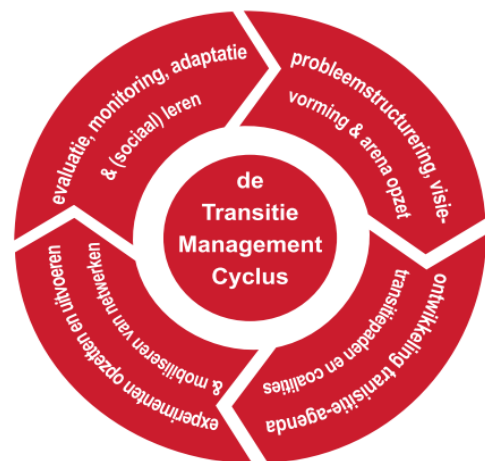
¹⁷ Tim Jackson is hoogleraar duurzame ontwikkeling aan de Universiteit van Surrey en directeur van de *Research Group on Lifestyles, Values and Environment* (RESOLVE). Sinds 2004 was hij *Economics Commissioner* van de *Sustainable Development Commission* (SDC), het onafhankelijke adviesorgaan van de regering van het Verenigd Koninkrijk. Tim Jackson schreef het SDC-rapport *Prosperity without Growth?*

dilemma van Wackernagel en Rees (1997): “Dit is dan ons huidig dilemma: een politiek aanvaardbaar duurzaamheidsbeleid zou ecologisch gezien niet werken, terwijl een ecologisch effectief beleid politiek onmogelijk blijft (of zelfs ketters).” Recenter voegen Daly en Farley (2004) daaraan toe dat “Wanneer men geconfronteerd wordt met het ongelukkige dilemma tussen een fysische of een politieke onmogelijkheid, [...] [het beter is] het politieke ‘onmogelijke’ te trachten verwezenlijken.”

3.2.2 De transitie managementcyclus

De transitie managementcyclus, ontwikkeld aan de universiteit van Maastricht en verder uitgewerkt door DRIFT, omvat vier complementaire bewegingen die transities naar duurzaamheid in gang zetten en bijsturen. Om effect te hebben moet de cyclus meerdere malen herhaald worden (DRIFT, 2006).

- 1) probleemstructurering, visievorming en arena-opzet: Om gelijke duurzaamheidsvisies te ontwikkelen bij de verschillende actoren, kan een transitie-arena worden opgericht rond een bepaald transitievraagstuk. Bijvoorbeeld de transitie naar een duurzame kunstenpraktijk. Visionairs vanuit diverse achtergronden worden bij elkaar gebracht om visies te confronteren en een gemeenschappelijke richting te zoeken.

Figuur 4 Transitie managementcyclus

- 2) ontwikkeling transitieagenda, transitiepaden en coalities: Een coalitie tussen publieke en private partijen vertaalt de gemeenschappelijke visie naar concrete stappen op middellange termijn en stellen middelen ter beschikking voor projecten. Betrokken partijen overtuigen omliggende netwerken om tussendoelstellingen te formuleren in de eigen agenda.
- 3) experimenten opzetten en uitvoeren en mobiliseren van netwerken: Om te leren van vernieuwende ideeën en om nieuwe samenwerkingsverbanden te stimuleren moet geëxperimenteerd worden in de praktijk op technologisch, sociaal, ecologisch en economisch gebied.

- 4) evaluatie, monitoring, adaptatie en (sociaal) leren: De actoren trekken lessen uit ervaringen en voeren aanpassingen door.

3.3 Kenmerken van een nieuw maatschappelijk model

Tijdens de transitie naar een nieuw model bestaat er onzekerheid en verwarring over de toekomst. Het nieuwe duurzame paradigma kan geduid worden met de volgende kenmerken¹⁸:

- ***Steady-State Economy***: Verschillende economen stelden en stellen zich vragen bij een economisch model gebaseerd op exponentiële groei. Onder andere Adam Smith (°1723 +1790) , John Stuart Mill (°1806 +1873) en John Maynard Keynes (°1883 +1946) waren reeds voorstanders van een *Steady-State Economy* en richtten zich op het dilemma: eindeloos groeien is ecologisch onduurzaam, terwijl negatieve groei (op korte termijn) economisch instabiel is (Jones, 2009) (Casse). Herman Daly, medeoprichter van het idee rond ecologische economie definieert de *Steady-State Economy* als: “*An economy with constant stocks of people and artifacts, maintained at some desired, sufficient levels by low rates of maintenance ‘throughput’, that is, by the lowest feasible flows of matter and energy from the first stage of production to the last stage of consumption.*” (Daly, 1991). Ook Tim Jackson lanceerde in 2010 zijn boek ‘Welvaart zonder groei’ met corresponderende ideeën.
- **Productie en consumptie**: De grenzen aan natuurlijke hulpbronnen zullen ons verplichten tot een ander model van productie en consumptie¹⁹ (Vromman, Basisinfo). Tim Jackson beschrijft in zijn boek ‘Welvaart zonder groei’ hoe de huidige structuren van productie en consumptie een maatschappij creëerden die verslaafd is aan onduurzame groei en waarin tegelijk de kwaliteit van leven niet of nauwelijks meer toeneemt.
- **Handel**: Piekolie en klimaatverandering dwingen de mens tot een ander handelsmodel waarbij goederen niet langer de wereld rondreizen tot de eindconsument. Aandacht

¹⁸ We schetsen een kader voor een nieuw maatschappelijk model door een fractie van elk idee te omschrijven. Ieder punt is echter belangrijk en bevat stof voor een apart onderzoek.

¹⁹ Zie ook ‘Slimme productie’ en ‘Slimme consumptie’ in Terra Reversa van Peter Tom Jones (2009)

moet verschuiven naar lokale voedselproductie, hergebruiken, herstellen en kringloopactiviteiten. (Vromman, Basisinfo)

- **Gelijkheid:** Professor Richard Wilkinson²⁰ geeft op regelmatige basis voordrachten in Nederland en België over de stelling dat “*gelijkheid beter is voor iedereen*”. “*CO₂-uitstoot per hoofd in rijke landen is tussen twee en vijf keer hoger dan het wereldgemiddelde. Hun uitstoot reduceren met de helft [...] zal niet voldoende zijn: wereldtotalen zijn al te hoog en emissierechten worden verhandeld voor economische groei in armere landen.*” (vrije vertaling van (Wilkinson & Pickett, 2010)). Wilkinson stelt dat het voor overheden misschien wel onmogelijk is om voldoende CO₂-uitstoot te verminderen zonder de ongelijkheid te verminderen, omdat de rijke landen uiteindelijk toch zullen moeten inboeten aan productie en consumptie. Voor een bredere uiteenzetting verwijzen we door naar het gelijknamige boek. Ook Peter Tom Jones stelt dat het klimaatprobleem een ethisch vraagstuk impliceert. “*De landen die de laatste tweehonderd jaar voor de grootste uitstoot hebben gezorgd (de Verenigde Staten, Europa en Japan) zijn niet de landen waar vandaag en morgen de slachtoffers zullen vallen.*” (Jones, 2009)
- **Groei meten:** Groei kan niet langer adequaat gemeten worden met het Bruto Nationaal Product. Dit meetinstrument brengt de sociale en ecologische gevolgen van de groei niet in rekening. Alternatieven voor handen zijn: Happy Planet Index, Index Sustainable Economic Welfare, Ecologische voetafdruk en Human Development Index. (Vromman, Basisinfo)
- **Monetaire systemen en belastingmodellen:** Ook de monetaire systemen en belastingmodellen werken vanuit de premisse van groei (dixit Herman Daly: *Steady-State Economy*). Een nieuw model kan ontstaan gebaseerd op experimenten rond complementaire en lokale munten²¹ (Jones, 2009).

²⁰ Richard Wilkinson is *Emeritus Professor of Social Epidemiology* University of Nottingham en werkt samen met Kate Pickett, *Professor of Epidemiology* University of York.

²¹ Een complementaire munt “*heeft betrekking op een overeenkomst tussen een groep mensen en/of ondernemingen om een niet-traditionele munteenheid als ruilmiddel te accepteren. De munt wordt complementair genoemd omdat deze niet de conventionele munteenheid wil vervangen, maar moet dienen om sociale functies te vervullen waarvoor de officiële munteenheid niet was ontworpen*” (Lietaer, 2001). Experimenten hierrond zijn onder andere te lezen in *Het geld van de toekomst* van Bernard Lietaer en op de website van de Nederlandse organisatie STRO (Social Trade Organisation): <http://www.strohalm.nl/>.

- **21 hours:** The new economics foundation (Nef)²² stelt een kortere werkweek van 21 uren voor als de nieuwe norm om ecologische, sociale en economische duurzaamheid te creëren. Dit nieuw paradigma bevat elementen als minder consumptie, meer vrije tijd, minder werkloosheid, meer vrouwelijke tewerkstelling enzovoort (Coote, Franklin, & Simms, 2010).

4 Cultural sustainability

Zijn de uitdagingen vooral een economische of politieke kwestie? Of ligt er nog elders een belangrijke rol? In dit hoofdstuk bekijken we de introductie van een vierde element naast de drie pijlers van duurzaamheid, namelijk cultuur.

Cultuur is één van die omnibus termen gebruikt in verschillende contexten, door verschillende mensen en voor verschillende doeleinden. Hawkes²³ (2001) schrijft daarover: “*The question is no longer ‘what is culture?’ but ‘what isn’t?’*”. We starten dit hoofdstuk daarom met een definiëring van cultuur. Daarna bekijken we hoe het begrip *cultural sustainability* langzaam een theoretische invulling kreeg door verschillende internationale organisaties. Tot slot benaderen we de term holistisch om alle aspecten te omvatten.

4.1 Definitie cultuur

Cultuur omvatten in een definitie is geen gemakkelijke opdracht. In de ruime betekenis gaat cultuur over alles wat mensen maken en doen. Sociologisch kan cultuur samengevat worden in drie aspecten (UNESCO, 2002) (Chiu, 2004) :

²² Nef is een onafhankelijke denk-en-doe-tank die economisch welzijn inspireert en demonstreert. Nef doelt op het verbeteren van de kwaliteit van het leven door innovatieve ideeën rond economische, ecologische en sociale kwesties te promoten (Coote, Franklin, & Simms, 2010).

²³ John Hawkes (Australia) verspreidde het gedachtegoed: ‘cultuur als vierde pijler van duurzaamheid’. Hij was directeur van *the Community Arts Board of the Australia* (‘82-‘87), directeur van *the Australian Centre of the International Theatre Institute* (‘91-‘98) en directeur van *Community Music Victoria*. Momenteel is hij werkzaam in *the Cultural Development Network of Victoria*.

- 1) **Een esthetisch en artistiek aspect:** de kunsten en cultureel erfgoed
- 2) **De ontplooiing van verstand en geest:** kennis, geloof, tradities, religie en ideologieën
- 3) **Een antropologisch aspect:** de manier van leven en menselijk gedrag samengesteld uit een mix van subculturen. Aan de levensstijl van een groep of gemeenschap ontleen mensen hun identiteit.

Chiu benadrukt dat de drie aspecten elkaar overlappen en elkaar beïnvloeden op verschillende manieren. Naar de twee laatsten kan ook gerefereerd worden als *state of mind*, als in een persoon van cultuur en als *a whole way of life*, als een betekenisgevend systeem waardoor een sociale orde wordt gecommuniceerd, geproduceerd, ervaren en onderzocht (Nurse, 2006).

4.2 Het ontstaan van *cultural sustainability* zonder een duidelijke definitie

In de vroege jaren '90 ontstond het idee om de triptiek van duurzaamheid uit te breiden met een vierde element, namelijk cultuur. Het eerste initiatief in die richting werd eerder vanuit de praktijk, dan vanuit een theoretische invalshoek opgezet. *The World Commission on Culture and Development* (Pérez de Cuéllar Commission) had tot doel hetzelfde te bereiken voor cultuur, dan dat het Brundtland rapport had bereikt voor het milieu. De publieke aandacht bleef echter uit (Throsby, 2005). Achteraf werd de link tussen cultuur en duurzaamheid gelegd in vele andere internationale conventies. Onder andere in verschillende UNESCO-conventies (2001, 2005) en in *the European Consensus on Development* (European Parliament, Council and Commission 2006) (COST, 2010). Deze conventies trachtten de rol van cultuur in duurzaamheid te globaliseren en een internationale consensus te bereiken via actieplannen en leidraden. Een voorbeeld is het *Policy Statement on Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development* door Agenda 21 for culture²⁴ en *the United Cities and Local Governments* (UCLG)²⁵ (2010) (Nurse, 2006). Deze beleidsverklaring heeft tot doel

²⁴ "The Agenda 21 for culture is the first document with worldwide mission that advocates establishing the groundwork of an undertaking by cities and local governments for cultural development. The Agenda 21 for culture was agreed by cities and local governments from all over the world to enshrine their commitment to human rights, cultural diversity, sustainability, participatory democracy and creating conditions for peace." (Agenda 21 for culture)

²⁵"United Cities and Local Governments (UCLG) represents and defends the interests of local governments on the world stage, regardless of the size of the communities they serve." (UCLG)

cultuur te benoemen tot de vierde pijler van duurzame ontwikkeling en gaf het thema een nieuwe impuls na 2010.

Ongeveer tegelijkertijd ontstond bij de *European Cooperation in Science and Technology* (COST)²⁶, die samenwerking tussen wetenschappers en onderzoekers in Europa stimuleert, een gelijkaardige grootschalige actie, genaamd *Investigating Cultural Sustainability*. Dit project heeft tot doel een eerste theoretische invulling te geven aan *cultural sustainability*, de rol en het belang van cultuur in *sustainable development* onder de aandacht te brengen, goede beleidspraktijken te vergelijken en meetinstrumenten of indicatoren voor *cultural sustainability* te onderzoeken. COST hoopt voornamelijk duidelijkheid te scheppen in de chaos en verwarring die doorheen de jaren werd geschapen (COST, 2010). Volgens Katriina Soini²⁷, verbonden aan de COST-actie, is een definiëring van het begrip en een omschrijving van de link tussen cultuur en duurzaamheid met spoed nodig zodat cultuur in alle (politieke) analyses kan betrokken worden. Hierbij is het noodzakelijk interactie te stimuleren tussen onderzoekers, praktijkbeoefenaars, politici en burgers (Soini, 2011).

Agenda 21 en COST richten zich zowel op de duurzame ontwikkeling van de culturele sector zelf, als tot cultuur als instrument voor duurzame ontwikkeling in alle beleidskaders, voornamelijk die in relatie tot educatie, economie, wetenschap, communicatie, milieu, sociale cohesie en internationale samenwerking (COST, 2010) (Agenda 21 for culture, 2010). Ook zij vertrekken van een brede definitie van cultuur: “*culture as a system of meanings that become manifest and attain a material form in structure of experience and in cultural product covering the tangible and intangible aspects of culture*”.

Inhoud 1: *Cultural sustainability* houdt de duurzame ontwikkeling van de culturele sector zelf in en houdt cultuur als instrument voor duurzame ontwikkeling in alle beleidskaders in.

Daarnaast publiceerde *the United Nations Conference on Trade and Development* (2010) in 2010 een *creative economy report* waarin aandacht werd besteed aan de duurzame ontwikkeling van cultuur en van de creatieve industrieën. Volgens dit rapport impliceert

²⁶ “COST contributes to reducing the fragmentation in European research investments and opening the European Research Area to cooperation worldwide. As a precursor of advanced multidisciplinary research, COST plays a very important role in building a European Research Area (ERA).” (COST)

²⁷ University of Jyväskylä, Department of Social Sciences and Philosophy, Finland

culturele duurzaamheid “ *a development process that maintains all types of cultural assets, from minority languages and traditional rituals to artworks, artefacts and heritage buildings and sites*”. Zij richten zich dus op een duurzame ontwikkeling van materieel en immaterieel cultureel kapitaal.

Inhoud 2: *Cultural sustainability* houdt de duurzame ontwikkeling van materieel en immaterieel cultureel kapitaal in.

4.3 Conceptualisering

Door de complexiteit van het begrip cultuur wordt ook *cultural sustainability* verwoord als bestaande uit verschillende aspecten. Auteurs spreken over de noodzaak om het begrip holistisch te benaderen (o.a. (Hawkes, 2001) (Nurse, 2006) (Throsby, 2011)) om de vage en verwarrende indruk die de term vaak teweeg brengt te vermijden.

Omwille van het ontbreken van een allesomvattende definitie in de literatuur, wagen we ons aan een eigen omschrijving: *Cultural sustainability* of culturele duurzaamheid gaat over de bijdrage van cultuur aan een duurzame samenleving en over een duurzame omgang met cultuur in al haar vormen (zowel materieel als immaterieel).

Voor deze masterproef richten we ons op het eerste aspect. Een duurzame omgang met materieel en immaterieel cultuur kapitaal is stof voor een ander onderzoek. Wij bieden alvast een theoretische basis voor beide invullingen. Ter afsluiting bekijken we hoe cultuur op twee manieren als vierde pijler kan geïntegreerd worden in de driehoek van duurzaamheid.

4.3.2 Inhoud 1: Cultuur als instrument voor duurzame ontwikkeling

COST gaat voor de definiëring uit van de verschillende toepassingsgebieden waarbinnen cultuur een noodzakelijke rol heeft inzake duurzaamheid: (A) ontwikkelende landen of gemeenschappen en de lokale beleidsplanning en besluitvorming; (B) kunst, creativiteit en culturele activiteiten; (C) een dimensie van *sense of place* of lokale identiteit; (D) een manier van leven in relatie tot het milieu en andere mensen (bv consumptiekeuzes) en (E) een bio-culturele benadering die de diversiteit van leven in eender welke manifestatie (biologisch,

cultureel, taalkundig) en verbonden binnen een sociaal-ecologisch complex adaptief systeem, als belangrijk acht (COST, 2010).

Wij richten ons voor deze masterproef op toepassingsgebied (D) cultuur als een manier van leven in relatie tot het milieu en andere mensen. In dit kader worden culturele relaties omschreven als “[...] *complexe onderling afhankelijke netwerken die in de steeds veranderende omgeving op elkaar inwerken en veranderen*” (vrije vertaling van Duxbury & Jeannotte, 2011)²⁸. Cultuur en duurzaamheid zijn gelinkt door de rol van cultuur in de adaptieve vernieuwing van een menselijke (duurzame) samenlevingen (Duxbury & Jeannotte, 2011).

In hoofdstuk 6 passen we benadering (D) toe op het veld van de professionele kunsten. Hieronder volgt een korte beschrijving van enkele andere toepassingsgebieden, beschreven door COST.

- 1) **Productie en consumptie:** De mogelijkheden voor een ecologisch duurzame toekomst hangen af van hoe "productie culturen" en "consumptie culturen" worden gewijzigd en aangepast aan de veranderende ecologische, sociaal-politieke en technologische context (Nurse, 2006). Khan (1995) argumenteert dat de voornaamste dreiging van het culturele front komt, of de cultuur van het maximum gepromoot door de westerse culturen. Het nastreven van consumentisme en materialisme zijn doelen die als respectabel worden voorgedaan in een samenleving (Chiu, 2004).
- 2) **Beleid en culturele planning:** Hawkes verdedigt de noodzaak van een cultureel kader in de beleidsplanning. Naast sociale, ecologische en economische filters die worden toegepast op het beleid moeten we een culturele lens ontwikkelen waardoor alle initiatieven kunnen bekeken worden (Hawkes, 2001) (Duxbury & Jeannotte, 2011).
- 3) **Community building:** Actieve deelname van gemeenschappen is in deze zienswijze essentieel voor het bereiken van welzijn en duurzaamheid. Naast 'Top-down'-

²⁸ Sharon Jeannotte publiceert sinds 1996 onderzoek over onder andere de impact van waardeverandering op de Canadese maatschappij, sociale cohesie en de link met cultureel beleid, culturele participatie, duurzame samenleving,... Ze was verbonden aan de universiteit van Ottawa, *Faculty of Social Sciences*. Nancy Duxbury was lid van de onderzoeksgroep '*Cities, Cultures, and Architecture*' voor the *Centre for Social Studies, University of Coimbra*, Portugal. Haar onderzoek focust op cultuur en duurzaamheid. Ze is Professor aan *the School of Communication, Simon Fraser University*.

inspanningen, moeten productiviteit en creativiteit van gewone mensen gestimuleerd worden. Volgens Hawkes (2001) ligt de sleutel van kunst niet in de interactie tussen kunstenaar en consument, maar in de mens als maker zelf. We leven niet in een perfecte wereld en kunst biedt ons een manier om met dit gegeven om te gaan. Ook Duxbury en Jeannotte delen de mening dat collectief kunst maken een krachtig instrument is om participatie te bevorderen en een gevoel van samenhang en wederzijdse verantwoordelijkheid te creëren (2011).

- 4) **Biodiversiteit:** Diversiteit in het leven heeft niet enkel betrekking op verschillende specimen, maar ook op de diversiteit van menselijke culturen en talen. Deze laatste gaan in interactie met elkaar en kunnen elkaar beïnvloeden op verschillende manieren en veranderen doorheen de tijd (Soini, 2011).

4.3.2 Inhoud 2: Duurzame ontwikkeling van materieel en immaterieel cultureel kapitaal

Volgens Throsby (2011) en UNCTAD (2010) zijn er zes manieren om de culturele duurzaamheid te benaderen:

- 1) **Materialistisch en niet-materialistisch welzijn:** Dit criterium verwijst naar de tastbare en ontastbare voordelen voor individuen en maatschappij door het gebruik van culturele hulpbronnen en de productie en consumptie van culturele goederen en diensten.
- 2) **Rechtvaardigheid tussen generaties:** Dit principe verwijst naar een eerlijke en langetermijnvisie omtrent de distributie van hulpbronnen voor zowel de huidige als de toekomstige generatie. Dit vereist bezorgdheid voor en bescherming van materieel en immaterieel cultureel kapitaal. *“In regard to cultural sustainability, intergenerational equity can be considered as applying principally to the management of cultural capital, because the stock of cultural capital, both tangible and intangible, embodies the culture we have inherited from our forebears and which we hand on to future generations.”* (Throsby, 2011)
- 3) **Intragenerationele rechtvaardigheid:** Dit principe geeft toegang tot culturele hulpbronnen en cultureel kapitaal doorheen generaties en doorheen sociale klassen, inkomen, afkomst, enz.

- 4) **Behoud van diversiteit:** Dit heeft betrekking op het behoud van diverse ideeën, geloofsuitingen, tradities, enz.
- 5) **Preventieve principe:** Voorzichtigheid is noodzakelijk bij beslissingen met onomkeerbare gevolgen zoals de vernietiging van het cultureel erfgoed of uitsterven van waardevolle culturele praktijken.
- 6) **Behoud van culturele systemen en erkenning van afhankelijkheid:** Economische, sociale en ecologische systemen mogen niet los van elkaar gezien worden. Hierbij is een holistische aanpak vereist die de onderlinge verbondenheid erkent.

Culturele duurzaamheid mag volgens Chiu (2004) niet worden gelijkgesteld met een cultuur statisch te houden. Cultuur heeft een eigen identiteit, maar evolueert volop binnen tijd en plaats. In essentie verwijst het naar het behoud van culturele diversiteit en het stimuleren van culturen om te bloeien en te worden verrijkt, samen met sociale en economische vooruitgang. Deze drie ontwikkelingen moeten duurzaam gebeuren en plaatsvinden binnen de grenzen van de milieucapaciteit.

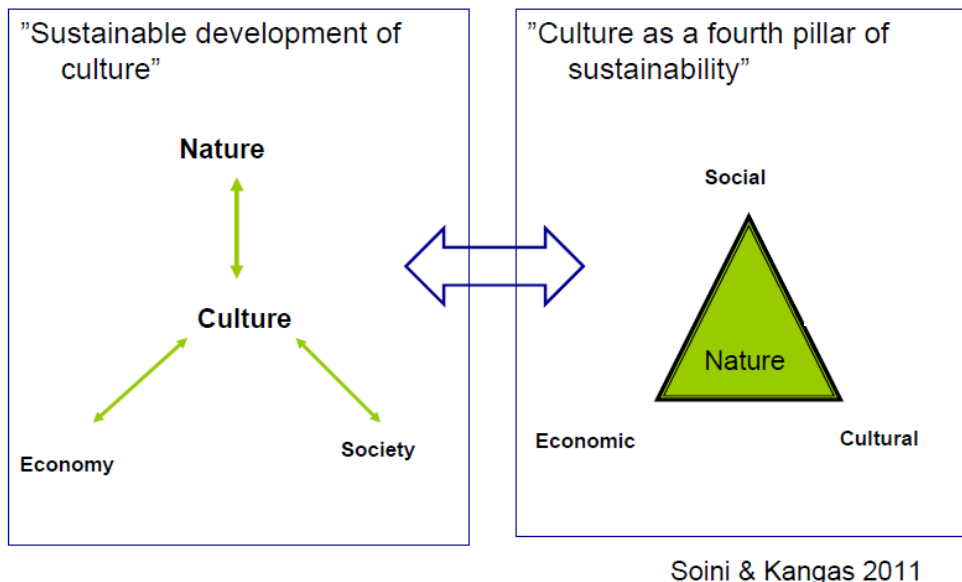
4.3.3 De integratie van cultuur als vierde pijler van duurzaamheid

Voorstanders van een vierde pijler van duurzaamheid zijn van mening dat de drie oorspronkelijke dimensies niet voldoende kunnen weerspiegelen hoe complex de huidige samenleving is (Agenda 21 for culture, 2010). Onder andere Hawkes (2001), Nurse en Chui vatten de vier elementen van duurzaamheid samen door middel van kernwoorden:

- 1) **culturele vitaliteit:** identiteit, materieel en immaterieel erfgoed, culturele industrieën, welzijn, creativiteit, diversiteit, innovatie, gedeelde waarden, percepties en attitudes, culturele manifestaties (kunst, literatuur, muziek,...);
- 2) **sociale rechtvaardigheid:** participatie, justitie, betrokkenheid, sociale mobiliteit, cohesie, welzijn, sociale stabiliteit;
- 3) **ecologisch evenwicht:** biodiversiteit, ecosysteem, managen van natuurlijke hulpbronnen;
- 4) **economische levensvatbaarheid:** materiële welvaart, evenwichtige groei, eerlijke handel, zelfredzaamheid van een gemeenschap.

Cultuur vormt een essentieel element van duurzaamheid, maar kan, zo merken Soini en Kangas op, op twee verschillende manieren geïntegreerd worden.

Two approaches for culture in sustainable development

Soini & Kangas 2011

Figuur 5: Two approaches for culture in sustainable development

Volgens Keith Nurse (2006) is cultuur niet slechts een vierde pijler, maar staat het centraal in de driehoek van duurzaamheid. *"Culture shapes what we mean by development and determines how people act in the world. [...] Culture must be placed as the central pillar and fully integrated into that of the other pillars of the economy, the social and the ecological."* Hij start vanuit de veronderstelling dat de waarde van de culturele verscheidenheid gelijkwaardig is aan die van de genetische diversiteit in het debat van duurzame ontwikkeling.

Sociaal, cultureel en economisch kapitaal kunnen ook als producten van de mens gezien worden, waardoor het natuurlijke aspect een plaats in het midden krijgt. De verbinding van elk element met het ecologische werd reeds aangehaald in de probleemstelling. Het paradigma van Darwin schetst de afhankelijke relatie tussen mens en natuur: *"The last hundred years have demonstrated empirically that if an organism or aggregate of organisms sets to work with a focus on its own survival and thinks that that is the way to select its adaptive moves, its 'progress' ends up with destroyed environment. If the organism ends up destroying its environment, it has in fact destroyed itself."* (Gypens, 2010)

Duxbury (2011) sluit haar analyse af met de woorden dat het niet van belang is of cultuur moet gezien worden als een vierde pijler van duurzaamheid, als een overkoepelend kader of als transversaal proces van een manier van leven binnen een complex web van onderling afhankelijke netwerken. Het gaat werkelijk over de noodzaak om cultuur te integreren in het beslissingsproces rond duurzaamheid.

5 Tussenbeschouwing: een vergelijking

We bespraken twee benaderingen om naar de culturele dimensie van duurzaamheid te kijken: de transitiebenadering en *cultural sustainability*.

Transitie vereist een langetermijn perspectief, waarbij het culturele component '*het initiëren van een trendbreuk en een nieuwe invullingen aan het 'goede leven'*' inhoudt (Peeters J. , 2011)²⁹. Een omslag naar een nieuw maatschappelijk systeem vraagt niet enkel om instrumentele oplossingen en een draagvlak, maar ook om historisch bewustzijn, verbeelding en zin voor experiment, zodat nieuwe betekenissen kunnen ontstaan (Peeters J. , 2011).

Cultural sustainability kent nog geen eenduidige theoretische invulling. Na analyse van verschillende wetenschappelijke teksten kwamen we tot twee invullingen voor culturele duurzaamheid: 'cultuur als instrument voor duurzame ontwikkelen', waarbij we focusten op 'cultuur als manier van leven', en 'een duurzame ontwikkeling van materieel en immaterieel cultureel kapitaal'. De culturele dimensie wordt benoemd als een vierde pijler van duurzaamheid.

Tabel 2 geeft de voornaamste verschillen en gelijkenissen weer tussen de theorieën rond transitie en de theorie rond *cultural sustainability*.

²⁹ Jeroen Peeters is dramaturg en schreef onder andere artikels voor VTi en Oikos.

	Transitie	Cultural sustainability
Geografisch	vooral aanhang in Nederland en België, Groot-Brittannië en Engeland, Nieuw-Zeeland en Australië met experimenten in Azië en Latijns-Amerika (Jones, 2009)	wereldwijde aanhang, nog weinig gekend in België en Nederland
Ontstaan initiatieven	noodzaak aan zowel bottom-up initiatieven (bv Gent als transition town) als top-down ondersteuning (overheid) (Jones, 2009)	noodzaak aan zowel bottom-up initiatieven (bv community building) als top-down ondersteuning(culturele planning) (Hawkes, 2001)
Erkenning van de rol van cultuur	ja	ja
Integratie cultuur	transversale inbedding van cultuur	cultuur als 4 ^{de} pijler van duurzaamheid
Holistische benadering	holistisch vanuit transitie	holistisch vanuit cultuur
Hoofdzak	cultuur in de context van veranderen van denken en handelen noodzakelijk voor een nieuw maatschappelijk systeem met kunst en cultuur als positieve pull-factoren voor een duurzame wereld	cultuur in verschillende contexten van duurzaamheid: duurzame omgang met tastbaar en ontastbaar cultureel kapitaal, bio-cultureel, een manier van leven, kunst en culturele activiteiten,...

Tabel 2: Eigen samenvatting van de voornaamste verschillen en gelijkenissen tussen de transitiebenadering en *cultural sustainability*.

6 De rol van de professionele kunsten

“Sustainability is the art of living well, within the ecological limits of a finite planet. Art is more than an instrument in this process. It’s the nature of it.” (Prof. Tim Jackson)

Zoals Tim Jackson aangeeft is duurzaam leven een kunst op zich. Doorheen de jaren heeft het culturele veld kennis genomen en gebruik gemaakt van de natuurlijke omgeving. De UNCTAD verspreidt de boodschap dat het daarom een noodzaak en tegelijkertijd ethische plicht is om 's werelds natuurlijke hulpbronnen te beschermen. Creativiteit en biodiversiteit bevinden zich zo in een win-win situatie. (UNCTAD, 2010)

Voor dit onderzoek focussen we ons op de relatie tussen de professionele kunsten en ecologische duurzaamheid. Het kunstenveld kan hierbij een dubbele rol vervullen (cnfr.

COST): vergroening van de kunstenpraktijk en bewustmaking van het publiek. Alvorens we hier dieper op ingaan, starten we met de vermelding dat deze taak niet enkel voor de kunsten is weggelegd. Een werkelijk verschil maken kan alleen als verschillende actoren samenwerken.

6.1 Samenwerking actoren

Wat zeker is, is dat kunst alleen de wereld niet kan redden. Belanghebbenden uit de kunstwereld roepen de verschillende domeinen op om samen te werken. Wetenschappelijke onrustwekkende cijfers over het milieu zijn voorhanden, maar zorgen niet voor de nodige actie of gedragsverandering. Shaw (2010) schreef hierover op de blog van RSA³⁰: *“But there’s also the role of art as a spoke in the wheel of culture. Science itself changes nothing. To become a transitional society requires more than policy. The real change must be cultural.”*

Om die culturele verandering of paradigmashift te bewerkstelligen moet de integratie van cultuur transversaal gebeuren: doorheen sectoren, doorheen academische disciplines, doorheen beleidskaders en doorheen landen (Duxbury & Jeannotte, 2011). Kunstenaar Thomas Saraceno³¹ omschreef deze kwestie als volgt: *“Many many different kinds of knowledge are required and art can play the role of translator from one language to another.”* (Bunting, 2009)³².

Om een daadwerkelijk verschil te maken moeten de kunsten dus kennis importeren uit andere domeinen en moeten actoren uit andere domeinen openstaan voor de inzichten die de kunsten kunnen bieden in de klimaatproblematiek. Volgens Guy Gypens (2008), artistiek leider in het Kaaitheater en ondervoorzitter van het atelier eco-cultuur (onderdeel van cultuurforum 2020), kunnen vernieuwende ideeën langzaam veld winnen en kunnen ze

³⁰ “The RSA is a registered charity. In the light of new challenges and opportunities for the human race our purpose is to develop and promote new ways of thinking about human fulfilment and social progress which speaks directly to our strapline - 21st century enlightenment.” (RSA)

³¹ Thomas Saraceno exposeert momenteel in The Metropolitan Museum of Art, New York. *“The interdisciplinary project “Cloud Cities/Air Port City” is rooted in the artist’s investigation of expanding the ways in which we inhabit and experience our environment.”* (Metropolitan Museum of Art, 2012)

³² Madeleine Bunting is columnist en editor voor *The Guardian*. Ze neemt thema’s als politiek, werk, Islam, ethiek, ontwikkeling, sociale verandering,... onder de loep.

misschien in de toekomst aanleiding geven tot nieuwe praktijken in onderzoek, onderwijs, economie en politieke besluitvorming.

Anders gezien bevinden volgens Eva Peeters, medewerkster beeldende kunst, kunst & ecologie bij het instituut voor beeldende, audiovisuele en mediakunst (BAM), de ware avant-garde, zij die letterlijk voorop lopen, zich echter buiten het kunstenveld: “*Voor de kunstenaars is het nu de uitdaging om met die creatieve geesten die wél bewust de publieke arena opzoeken (zoals bijvoorbeeld de wetenschapper en activist Peter Tom Jones of Steven Low Impact Man Vromman) allianties aan te gaan, zonder daarbij hun eigen kunstpraktijk te verloochenen.*” (Peeters & Vanhaesebroeck, 2009).

In Vlaanderen ontstond dergelijke samenwerking in het project Jonge Sla. Een mooi voorbeeld uit Groot-Brittannië is Tipping Point. Zij geloven dat artiesten, door samen te werken met wetenschappers, een vitale rol kunnen spelen in de weg naar de culturele en maatschappelijke gedragsveranderingen omtrent de klimaatproblematiek. Op wereldschaal trachten zij de dialoog op gang te brengen tussen de artiest en andere belanghebbenden en zetten ze initiatieven op die bijdragen aan de culturele en maatschappelijke gedragsveranderingen.

6.2 Eigen praktijk

Alvorens de professionele kunsten hun publiek kunnen sensibiliseren, moeten ze eerst in eigen boezem kijken. Volgens de UNCTAD (2010) kunnen de creatieve industrieën juist gemakkelijk hun steentje bijdragen aan de milieuprotectie en het behoud van de natuurlijke hulpbronnen, omdat de primaire invoer voor hun activiteiten creativiteit is, een hulpbron in overvloed in de wereld.

Mobiliteit, energie, aankoop & materialen en afvalbeleid zijn de belangrijkste thema's waarrond de kunstensector duurzamer kan werken. Alle informatie hieromtrent is te lezen op de website van Jonge Sla: www.jongesla.be of in het boek Terra Reversa van Peter Tom Jones. In de analyse van SPOOR 2: Antwerpen, komt aan bod hoe de Antwerpse kunstorganisaties hiermee omgaan.

6.2.1 Barrières

Niettegenstaande de veelheid aan gevarieerde oplossingen voor een duurzame werking, worden thema's als mobiliteit en materialen fel betwist in het kader van de artistieke vrijheid (Peeters, 2011). De globalisering en toenemende artistieke mogelijkheden in de huidige samenleving maken het moeilijk voor de kunstenaar die vrijheid weer in te perken. Volgens enkele actoren hoeven we niet in uitersten te denken maar kunnen er bruggen gebouwd worden:

"Kunstenaars kunnen met hun ideeën en via hun zelfontworpen praktijken van onderzoek, productie en presentatie duurzaamheid ontplooiën en inbedden. Zo kan een alternatieve organisatie van tijd en ruimte concreet worden, en de ervaringen en betekenissen die erin ontstaan specifiek." (Peeters, 2011)

"Laat ons met minder meer doen voor meer verschillende publieken. Minder nieuwe producties, minder reizen, naar minder verschillende plekken, maar wel met de ambitie om met iedere voorstelling in iedere specifieke context een werkelijk en duurzaam verschil te maken." (Goossens, 2011)³³

"Het kan ook een bepaalde uitstraling of vibe geven aan een plek: dat het een groen huis is, kan ook een meerwaarde zijn voor de artiest." (de Gheldere, 2008)

Naast de artistieke vrijheid, kunnen ook tijd en middelen als tegenargument worden ingezet in het kunstenveld. *"The arts can consider themselves 'too poor to change', seeking to resist additional duties they see as non-essential."*, zo zegt Hartley, *Art and Ecology Strategy Officer* binnen de Arts Council England (ACE) (2009). Ook Johan Penson (technisch directeur Vooruit en voorzitter van STEPP) denkt dat echte nieuwe ideeën wegblijven en niemand de kans krijgt om zichzelf heruit te vinden, omdat er in het theater naast de productie van het artistieke werk geen tijd over is (Peeters, 2011). Waar de prioriteiten liggen, moet elke kunstenaar, gezelschap of organisatie voor zichzelf uitmaken. Het financiële aspect daarentegen werd in een interview in Courant 87 weerlegd door specialist inzake de klimaatcrisis, Serge de Gheldere.

"Er is niet veel financiële marge in de kunsten en dat is net een reden te meer om goed met de middelen om te springen. Ik kan me inbeelden dat [...] men denkt: 'we zullen dat wel doen nadat we voldoende geld hebben voor de kunstenaars zelf.', [maar] als je [een] audit goed doet voor gebouwen, transport, publiek, enzovoort kan je meestal de CO2-emissie enorm

³³ Jan Goossens is artistiek leider bij KVS.

doen dalen, tegelijk geld voor je kunstenaars besparen én hun comfort verhogen."³⁴ (de Gheldere, 2008)

6.2.2 Ambities

Een andere vraag is waar je de grens trekt. Welk systeem kies je en hoe ver wil je gaan? Kijk je enkel naar het gebouw, een handvol mensen dat er werkt en de elektriciteit die er verbruikt wordt? Of kijk je naar de volledige waardeketen³⁵: de leveranciers en de afnemers van het artistieke ontwerp?

6.2.3 Sensibilisering via experience marketing

Culturele instellingen kunnen de taak op zich nemen om in de exploitatie en beheer, transporteur te zijn van waarden als creativiteit, cohesie en duurzaamheid naar de gemeenschap. (Duxbury & Jeannotte, 2011)

Volgens Patrick de Pelsmacker (2011), docent marketing aan de universiteit van Antwerpen, is de beleving een belangrijk onderdeel van cultuurconsumptie. *Experience marketing* houdt het vermarkten van die belevingen in. Belevingen kunnen cognitief, affectief of gedragsgerelateerd zijn, en aan verschillende zintuigen tegemoet komen. Verder spreekt hij van de 'vier instrumenten van atmosfeer': programma, publieksgedrag, ruimte en aankleding en tot slot personeel. Dixit de Gheldere, kan een cultuurinstelling een duurzame uitstraling of vibe geven aan een plek. Door ecologische duurzaamheid te integreren aan de hand van de vier instrumenten van atmosfeer, kan de bezoeker cultuur op een andere manier beleven en kan hij/zij gesensibiliseerd worden.

Naast de kunstinstelling kan ook de kunstenaar helpen bij het sensibiliseren van het publiek. Dit behandelen we in het volgende hoofdstuk.

³⁴ Dit citaat heeft enige nuancering. Het budgetbeheer in het kunstenveld is complex. Zo mogen bijvoorbeeld structurele middelen uit het kunstendecreet niet gebruikt worden voor investeringen in infrastructuur, heeft het Fonds Culturele Infrastructuur van het departement Cultuur nog geen beleid voor de financiering van duurzame investeringen, kunnen vzw's geen energieprijzen voor bedrijven aanvragen en/of investeren aftrekken van hun belastingen, enzovoort. (Wellens, 2012)

³⁵ De UNCTAD (2010) roept op om in het productieproces gezamenlijke inspanningen te doen tot het verzamelen van gegevens die helpen bepalen in hoeverre de creatieve industrieën hun gemeenschappen en omgeving helpen ondersteunen.

6.3 Activisme en sensibilisering via de kunsten

Ook de kunstenaar kan twee rollen opnemen inzake ecologische duurzaamheid: de eigen praktijk vergroenen en het publiek sensibiliseren door een vernieuwende blik op de wereld te werpen. Dit hoofdstuk gaat dieper in op het tweede aspect. Zoals eerder gesteld, impliceert duurzaamheid een cultureel component dat kan leiden tot gedragsverandering en een paradigmashift. Kunst is een onderdeel van dat culturele component en kan op verschillende wijzen een bijdrage leveren.

6.3.1 Betekenisgeving aan de wereld

In dit onderdeel behandelen we de rol van de kunstenaar en de reacties die kunst kan doen ontstaan bij het publiek.

6.3.1.1 De rol van de kunstenaar

Kunst beweegt zich buiten de formele rationaliteit en kan door bepaalde vrijheden wijzen op tekortkomingen van allerhande systemen in de wereld. Artiesten hebben een opening om problemen op een onconventionele en soms naïeve manier, maar met een open geest te benaderen. Door een kritische en tegendraadse analyse van het huidige systeem kunnen ze perspectieven bieden om met de verwarring en onzekerheid in een maatschappij te leren omgaan (Peeters J. , 2011). Bunting (2009) beweert dat we niet enkel in een klimaatcrisis zitten, maar ook één van epistemologie, van hoe we de wereld en onze plaats erin percipiëren. Ongeloof in urgentie of hoop dat iemand anders het wel zal oplossen, zijn menselijke gevoelens die volgens Serge de Gheldere (2008) ertoe bijdragen dat de transitie zo traag verloopt: *“Kunstenaars hebben als geen ander inzicht in de menselijke natuur en wat mensen tegenhoudt - obstakels binnenin, angst, druk van een peergroep of wat ook. In die zin zou er ook inhoudelijk ontzettend veel gedaan kunnen worden in de bewustmaking van mensen.”*

Kagan³⁶ (2008) somt vijf retorische vaardigheden op die een artiest volgens hem moet hebben om een sociale rol op te nemen. Deze vaardigheden behoren volgens hem niet van

³⁶ Dr. Sacha Kagan is verbonden aan de Leuphana Universität, Institut für Kulturtheorie, Kulturforschung und Künste, Soziologie der Künste und Kultur. Hij is coördinator van het internationaal netwerk Cultura21, oprichter van *the International Summer School of Arts and Sciences for Sustainability in Social Transformation (ASSIST)*, lid van *the Board of the ESA Research Network Sociology of the Arts* en andere.

nature toe aan alle kunstenaars en zijn voornamelijk van toepassing op noord-westerse samenlevingen (Europa en Noord-Amerika) .

- ***Attention catcher.*** De kunstenaar is in staat aandacht van 'hoge kwaliteit' te vangen van zijn/haar gesprekspartners. Dat wil zeggen 'actief mentale' of 'intense emotionele' aandacht.
- ***Sacralizer, eye-opener en rule cracker.*** De kunstenaar is in staat om het onzichtbare zichtbaar te maken, of liever een nieuw perspectief te bieden om naar de wereld te kijken. Eén dat breekt met regels of gewoonten waaraan de meeste mensen voldoen.
- ***Itinerant broker.*** De kunstenaar is in staat zowel insider als outsider te zijn en hierin een evenwicht te vinden. Hij/zij kan aan de hand van het kunstproject invloed uitoefenen als insider in de doelgroep, maar tegelijkertijd zijn eigenheid als kunstenaar behouden.
- ***Exaptation facilitator.*** Omdat de kunstenaar betekenissen, interpretaties en de functies van zijn of haar werk vaak open laat, kan dit het 'doel' van elk project samen uitgevoerd door teams kunstenaars en niet-kunstenaars openstellen. In plaats van een a priori functie aan het begin van het werk, kan doorheen het proces dat mensen samenbrengt en hen helpt te interageren, een gemeenschappelijke functie, nut of waardering ontstaan. Bij een participatieve vorm van interventies door de kunstenaar hebben deelnemers de mogelijkheid om verandering te ervaren en een product van die verandering te ontvangen, meer dan louter publiek te zijn.
- ***Structurator.*** De kunstenaar kan door middel van zijn/haar creativiteit zichzelf op een legitieme wijze portretteren als een (her) organisator van alternatieve conceptualisaties en praktijken.

6.3.1.2 De rol van kunst

De kunstenaar kan dus heel wat bewerkstelligen, maar het uitgangspunt van de radicale verandering moet geworteld zijn in de subjectiviteit van personen zelf. Kunst kan door haar esthetische dimensie en een relatieve mate van autonomie van de sociale orde, de

werkelijkheid in haar 'overweldigende aanwezigheid' overstijgen (Kagan, 2008). Dieleman (2002) identificeert vijf ervaringen die kunst bij de toeschouwer of participant kan opwekken:

- **enchantment**: een directe ervaring van een gewenste staat van de werkelijkheid;
- **detachment**: een confrontatie met routines en 'ontdooiing van bevroren waardeaders' (constructies van de werkelijkheid met emotionele gehechtheid);
- **empowerment**: wijziging van iemands zelfbeeld, versterking tot het maken van veranderingen en vermindering van remmingen;
- **subversive imagination**: ontketening van fantasierijke beelden die zowel de huidige staat van de wereld als een kritische reflectie voor ogen houden en de deelnemers herinneren aan verlangens die begraven werden door zijn/haar huidige routines;
- **healing**: vermindering van angst en stress geïnduceerd door de sociale context.

6.3.2 Mag ecologie het onderwerp van kunst zijn?

Heeft kunst al dan niet een revolutionair potentieel of kan het sociale veranderingen doen ontstaan in en buiten de kunstwereld? Een dilemma dat we in dit onderzoek niet proberen op te lossen. Wel situeren we het dilemma, duiden we de voor- en tegenargumenten en checken we de grens af tot waar kunst activistisch kan zijn. Welke verwachtingen kunnen er worden opgelegd aan de kunstwereld? De kunstenaar Gary Hume³⁷ neemt hieromtrent een eerder nederige houding aan: "*I can't help the world. Climate change is too big for my art. My painting is a small thing, like a child might do. I've tried to make something that you stumble on, like in a graveyard.*" (Bunting, 2009)

6.3.2.1 Art for art's sake only

Art for art's sake only (of *l'art pour l'art*) is een vaak gebruikt argument voor de stelling dat kunst zich niet sociaal hoort in te mengen. Kagan citeert in zijn werkstuk '*Art effectuating social change*' een citaat van de schilder Georg Baselitz (geciteerd in (Gablik, 1985)) die de radicale denkwijze over de kunstenaar in een volledig autonome kunstwereld illustreert: "*The artist is not responsible to anyone. His social role is asocial; his only responsibility consists in an attitude, an attitude to the work he does... There is no communication with any public*

³⁷ Gary Stewart Hume (*1962) is een Engelse kunstenaar die exposeert over de hele wereld. Zijn werk wordt geïdentificeerd met *The Young British Artists* (YBA's) uit de vroege jaren van 1990.

whatsoever. The artist can ask no questions, and he makes no statement; he offers no information, message or opinion... It is the end-product which counts, in my case, the picture." In dit opzicht vervreemdt de kunstenaar zichzelf van ethische, politieke of sociale verplichtingen. (Kagan, 2008)

Bourdieu en Wacquant (1992) geloven dat de grenzen van de autonomie herontdekt kunnen worden door buiten die autonomie te treden: *"As soon as they want to fulfill a function other than that assigned to them by the artistic field, i.e., the function which consists in exercising no social function ("art for art's sake"), they rediscover the limits of their autonomy"*. Volgens Kagan bestaat er ook een weg tussen de twee uitersten waarbij de kunstenaar authenticiteit bezit, zonder dat die verloren gaat in interactie met buitenstaanders of in het proces tot het bereiken van een sociale functie. *"As long as the artist remains unknowingly captive of the romantic ghetto of the art worlds, his/her ability to effectively act as an entrepreneur in conventions will be severely limited."* (Kagan, 2008)

Niettemin zetten de kunstenaars die een middenweg zoeken zich vaak uitdrukkelijk af tegen 'echte' activisten. Deze laatsten verliezen hun geloofwaardigheid als kunstenaar. Kunstenaars die werken gebruiken als instrument om politieke doeleinden te realiseren, kunnen geen autonoom standpunt meer innemen (BAVO, 2008)³⁸. Engagement binnen de kunsten kan dus, maar binnen grenzen. We bekijken die grens van dichterbij in het volgende hoofdstuk.

6.3.2.2 Kunst kan over ecologie gaan, maar...

... kunst mag niet ingezet worden als instrument.

Over één ding zijn de meeste auteurs het eens. Kunst mag niet ingezet worden als instrument met onmiddellijk politieke doeleinden. Waar ligt dan de grens tussen engagement en propaganda?

Volgens BAVO, een onafhankelijk onderzoekscentrum rond de politieke dimensie van kunst, architectuur en planning, ziet de bestaande orde de kunsten maar al te graag als een

³⁸ De architect-filosoof Gideon Boie en Matthias Pauwels staan aan het hoofd van BAVO dat werd opgericht in 2002 en is gevestigd in Rotterdam, Brussel en Pretoria.

medium om de confrontatie tussen de problemen en uitdagingen van de eenentwintigste eeuw en de noodzakelijk maatschappelijke vernieuwing aan te gaan. De kunstenaar zou immers eigenschappen bezitten als inventiviteit, visie, idealisme, onbevangenheid en pragmatiek, die de politiek blijkt te missen. In hun kritiek op deze onverantwoorde verwachting vragen ze zich terecht af “*Hoe realistisch [...] het immers [is] dat de kunst iets kan verwezenlijken waar zelfs machtige maatschappelijke actoren zoals de politiek of de markt zich niet toe in staat achten?*” (BAVO, 2008). De kunstenaar moet er dus op letten dat die druk aan verwachtingen om ‘iets voor het milieu’ te doen zijn/haar werk niet overspoelt met een politieke agenda. Charlie Kronick, *senior climate change advisor* bij Greenpeace en medeoprichter van *Cape Farewell* zei hierover: “*The real role is not about using artists to leverage our message up the agenda, but for the artist to make this agenda their own. It is important that they maintain their authenticity.*” (Bunting, 2009).

Kunst met een onmiddellijk politiek doel verliest de kracht van vervreemding en verandering (Kagan, 2008) of wordt bekritiseerd als instrumenteel (Hartley, 2009). We kunnen artiesten niet vragen om kunst over het klimaat te maken. Het onderwerp kan wel ecologie behelzen of geïnspireerd zijn op feiten, wetenschap en economie, maar dat mag geen doel op zich zijn (Shaw, 2010).

... men moet eerder de juiste vragen stellen dan de juiste antwoorden bieden.

O.a. Bunting (2009), Peeters (2010) en BAVO (2008) zijn het erover eens dat kunst eerder de juiste vragen moet voorhouden, dan de antwoorden op een dienblad aan te bieden. Kunst heeft een diepere en meer subtielere rol dan louter protest te zijn. De klimaatcrisis vereist een krachtige boodschap die mensen doet nadenken en heroverwegen wat ze van zichzelf en de aarde willen. Kunstenaars zijn hierin “*de alerte voorhoede die het systeem continu in vraag stelt en ons keer op keer wakker schudt als we dreigen vast te roesten in een nieuw paradigma.*” (Peeters E. , 2010)

... men moet proberen een breed publiek te bereiken.

BAVO (2008) merkt op dat als de kunstenaar het karakter van een protestactie te veel op het artistieke legt, er uit kan volgen dat hij/zij voornamelijk een kunstpubliek bereikt en de actie

iets krijgt van ‘preken voor eigen parochie’. Ook Bunting stelt zich de vraag hoe verdere grenzen van het publiek worden (of zouden moeten worden) opgezocht.

Op de Deense tentoonstelling ‘*RETHINK*’³⁹ waren de galerijen vaak leeg en waren de directe causale bijdragen aan een massa-gedragsverandering volgens haar quasi nihil. “*It left a profound sense of the human frailty and humility*”. Zij trekt ook in twijfel of het sombere intellectuïsme van de kunst meer mensen zal bereiken dan diegenen die reeds de noodzaak van een paradigmashift inzien (Bunting, 2009). Langs de andere kant heeft het Olafur Eliasson’s *Weather Project* in *Tate Modern* duidelijk het publiek geboeid en het doen nadenken en “*Misschien is dat genoeg*”, zo twijfelt Bunting (2009).

Naast een eye-opener voor zijn/haar publiek te zijn, kan de kunstenaar in een project stappen waarin burgers worden uitgenodigd om te participeren en zelf de reflectie over de wereld te helpen vormgeven (BAVO, 2008). BAVO stelt dat voor een groeiende groep kunstenaars de centrale vraag is, hoe ze werkelijk iets kunnen bewerkstelligen of een verschil maken in de sociale context waarin ze zich bewegen.

6.3.3 Activisme!

Tot slot strijden sommigen wel voor meer activisme binnen de kunsten. Volgens John Hartley, Art and Ecology Strategy Officer binnen de Arts Council Engeland (ACE), is de kunstensector net uniek gepositioneerd om het openbaar debat te informeren over klimaatverandering en oplossingen, omdat het wereldbeeld al sinds de prehistorie onderdeel van de kunsten vormt. De ACE tracht daarom kansen voor creatief engagement in ecologische kwesties zo veel mogelijk te ondersteunen (Hartley, 2009).

Ook Eva Peeters van BAM pleit voor kunst die actiever reageert op de omgeving en de globale sociaal-ecologische crisis. “*In een maatschappij die verziekt is door consumptie, eindeloze economische groei en wereldwijd sociaal onrecht, lijken de kunstenaars voor wie non-conformisme geen pose is maar een noodzaak, een zeldzaam specimen geworden te*

³⁹ Naar aanleiding van de klimaatop in Kopenhagen organiseerden enkele belangrijke Deense (kunst)instellingen de tentoonstelling ‘RETHINK’ met 26 Scandinavische en internationale kunstenaars: o.a. Tomas Saraceno (AR), Henrik Håkansson (SE), The Icelandic Love Corporation (IS), Superflex (DK), Bright Ugochukwu Eke (NG) en Olafur Eliasson (IS/DK).

zijn. Net nu er zo'n hoge nood is aan protest en omwenteling, aan het afwerpen van onze oude paradigma's en het verpoppen tot een nieuwe samenleving, zit de halve kunstwereld nog steeds in een bad vol verwondering naar zijn navel te staren." (Peeters E. , 2010)

De angst voor beschuldiging van propaganda of de bedreiging van het artistieke proces kan kunstenaars tegenhouden zich met sociaal-ecologische kwesties bezig te houden (Bunting, 2009). Volgens Peeters (2011) komt het er juist op aan de verwendheid te erkennen en de uitdaging op te nemen.

Praktijkonderzoek

1 Mechelen

1.1 Inleiding

We starten met een case in Mechelen, waar een jaar eerder het eco/team regio plaatsvond.

We stellen ons vier (sub)onderzoeksvragen:

- 1) Werden de doelen geformuleerd aan de start van het eco/team Mechelen gehaald?
- 2) Hoe percipiëren Mechelse kunstorganisaties de rol van de overheid, de kunstorganisatie en de artiest inzake ecologische duurzaamheid?
- 3) Hoe nemen Mechelse kunstorganisaties hun rol op inzake ecologische duurzaamheid?
- 4) Hoe trachten Mechelse kunstorganisaties de burger te sensibiliseren inzake ecologische duurzaamheid?

De uitkomst van deze evaluatie leidt ons tot een eerste set van aanbevelingen voor het kunstenveld en het beleid in Antwerpen.

1.2 Introductie van de deelnemende organisaties

Aan eco/team Mechelen namen zeven organisaties of gezelschappen deel. Zes daarvan stonden ons te woord. Hieronder volgt een korte introductie van elke organisatie en gesprekspartner.

Festival Van Vlaanderen Mechelen

Zeven festivals met internationale uitstraling (in Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Limburg, Mechelen en Vlaams-Brabant) bouwen op eigen wijze en met regionale accenten activiteiten uit voor jong en oud, die het volledige klassieke repertoire overspannen. Het Festival van Vlaanderen ondersteunt jonge, Vlaamse kunstenaars en neemt een actieve rol op in het aanbrengen van vernieuwende trends (Festival van Vlaanderen Mechelen). We spraken met Veerle De Clerck, directeur van de vestiging in Mechelen.

Kc nOna

Kc nOna is een kunstenCENTRUM dat ontmoetingen tussen mensen centraal stelt en bruggen bouwt tussen bezoekers en artiesten, het lokale en het internationale en tussen kunst en onderwijs. Kc nOna zoekt naar het spanningsveld tussen het elitaire en het populistische (kc nOna). We spraken met Ilse Thienpont, zakelijk leider van kc nOna.

Zefiro Torna

Zefiro Torna is een vocaal-instrumentaal ensemble dat Europees cultureel erfgoed uit de middeleeuwen, renaissance en barok tot leven brengt in Vlaanderen en buitenland. Naast muzikale producties brengt Zefiro Torna multidisciplinaire programma's waarin literatuur, beeldende kunst, dans en etnische, hedendaagse en experimentele muziek worden verwerkt. Het nodigt hiervoor tal van gerenommeerde Vlaamse en buitenlandse kunstenaars uit (Zefiro Torna). We spraken met Klaartje Heiremans, manager van Zefiro Torna.

't Arsenaal

't Arsenaal brengt theater dat voor velen mijlenver van de werkelijkheid staat maar in al zijn vezels deze tijd uitademt. Met de producties trachten ze vragen te stellen, verwondering aan te reiken, verwarring te zaaien en hier en daar een antwoord te formuleren (De Cock). We spraken met Inge Geens, coördinator promotie, pers en communicatie van 't Arsenaal.

DE MAAN

DE MAAN is een theater dat figuren exploreert in een choreografie van dansante bewegingen om actuele en geactualiseerde verhalen te vertellen. De confrontatie van figuren met de fysieke beperkingen van acteurs levert verrassende scenografieën op. DE MAAN richt zich tot een gediversifieerd en breed publiek in heel Vlaanderen en voorbij de landsgrenzen (DE MAAN). We spraken met Bart Mertens, zakelijk leider van DE MAAN.

Contour Mechelen

Contour is een kunstorganisatie die zich focust op de creatie en presentatie van bewegend beeld. Tijdens de onpare jaren organiseert Contour de Biënnale voor Bewegend Beeld, een platform voor curatoren en kunstenaars die werken rond verschillende films, video's en installaties. Tijdens de pare jaren toont Contour projecties en installaties in de publieke

ruimte (Contour). We spraken met Steven Op de Beeck, artistiek leider creatie en presentatie bij Contour.

1.3 Methodologie: SPOOR 1 Eco/team Mechelen

Het eerste spoor houdt een analyse in van de ecologisch duurzame werking van zes kunstorganisaties in Mechelen, waar een jaar eerder het eco/team regio plaatsvond. Via kwalitatief onderzoek beschreven door Mortelmans (2007), docent aan de faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen, bekijken we of de bewustwording en activering in deze organisaties een evolutie kent. Deze techniek leent zich het best voor vooronderzoek waarbij er op het terrein flexibel met de methode kan worden omgegaan en er snel kan ingespeeld worden op nieuwe elementen die zich voordoen tijdens het onderzoek. De kleine groep (zeven organisaties) leent zich qua tijd en inspanning ook goed om diep in te gaan op enkele kwesties.

Dit onderzoek kan ook gezien worden als emancipatorisch onderzoek, omdat we met de resultaten en de aanbevelingen het culturele veld en het beleid aansporen tot actie naar een groenere wereld. De analyse wordt eveneens teruggekoppeld naar de deelnemers in Mechelen en naar Steven Vromman, begeleider van het eco/team.

1.3.1 Semigestructureerde diepte-interviews

Aan de hand van semigestructureerde interviews van circa één uur toetsten we de doelen van het eco/team regio aan de praktijk en onderzoeken we aan de hand van de theorie, hoe de Mechelse organisaties de rolverdeling inzake ecologische duurzaamheid binnen het kunstenveld percipiëren en hoe ze de eigen rol opnemen.

Het vragenprotocol start met inleidende algemene vragen, gebaseerd op het theoretisch kader. Enkele transitievragen leiden ons tot de kern van de bevraging: de regionale begeleiding door Steven Vromman. Deze vragen resulteerden uit de doelen van het eco/team regio en uit inzichten uit de literatuur. De sessies van Jonge Sla in Antwerpen die ongeveer tegelijkertijd met het onderzoek in Mechelen plaatsvonden, gaven ons een beeld van het traject een jaar geleden. Het vragenprotocol sluit af met de vraag of de respondent de sessie zou aanbevelen.

Vooraf aan de interviews lieten we het vragenprotocol op wetenschappelijkheid nalezen door een doctoraatsstudente sociologie aan de Universiteit Antwerpen. Hierna werd het vragenprotocol bijgewerkt. Ook na de eerste semigestructureerde interviews kon het vragenprotocol licht aangepast worden door de flexibiliteit van methode. Zo ontvingen we nog specifiekere informatie.

Het vragenprotocol was voor elke geïnterviewde in grote lijnen gelijk, maar kon door het voorgaande en door de specifieke functie en/of organisatie van de deelnemer, toegespitst worden. Bijlage 5 bevat een voorbeeld van het vragenprotocol.

1.3.2 Verloop van rekrutering en de interviews

De rekrutering van de deelnemers aan het eco/team Mechelen verliep vlot. Na een tweede uitnodiging ter herinnering kregen we zes van de zeven organisaties overtuigd om bij te dragen aan dit onderzoek.

1.3.3 Verwerking van de interviews

Omdat het kwalitatieve onderzoek een aanvullende functie heeft, schreven we de interviews niet uit volgens de regels van kunst. Dat wil zeggen dat niet elke bijvraag werd opgenomen, dialect vermeden werd en audio-visuele tekens (bijvoorbeeld een zucht, een pauze, een gebaar met de handen,...) niet werden uitgeschreven. Wel hielden we vast aan de exacte verwoording van de respondent. Bijlage 6 bevat een uitgeschreven versie van elk interview.

De verwerking baseerden we deels op Mortelmans (2007), in die zin dat we relevante tekstpassages codeerden in een eerste fase. Vervolgens verbonden we de delen met betrekking tot hetzelfde thema en elimineerden we de dubbele codes en de codes onbelangrijk voor de onderzoeksvraag. In de laatste stap schreven we de verschillende thema's uit tot een samenhangend geheel. We verkortten met andere woorden de procedure van Mortelmans.

De resultaten zijn niet generaliseerbaar voor andere steden door de specificiteit van kunstdisciplines, grootte van organisaties, omgeving,... Om de validiteit van het onderzoek te vergoten, zouden metingen op meerdere plaatsen en doorheen de tijd moeten gebeuren.

Door de beperkte tijd van dit onderzoek kon hier niet aan voldaan worden. De resultaten geven dus slechts een indicatie voor het kunstenveld.

Ook kon de geloofwaardigheid van de resultaten niet verhoogd worden door triangulatie. De voorwaarden van de masterproef lieten ons niet toe om gebruik te maken van verschillende databronnen, meerdere onderzoekers in te schakelen, meerdere theoretische kaders onder te loep te nemen en meerdere methodes te gebruiken. Bij verderzetting van het onderzoek door andere belanghebbenden, kan dit alsnog gebeuren.

1.4 Analyse

Om kwaliteitsvolle aanbevelingen te verzamelen voor de kunstorganisaties in Antwerpen en voor het gehele kunstenveld, onderzoeken we tot wat het pilootproject eco/team in Mechelen geleid heeft. Met de eigenheid van elke organisatie in het achterhoofd, maar met de gelijkenis 'structureel gesubsidieerd binnen het kunstendecreet' bekijken we of een jaar later de doelstellingen van het eco/team bereikt zijn. Tevens focussen we op de rolverdeling van overheid, kunstorganisatie en kunstenaar overeenkomstig met het theoretisch kader.

1.4.1 Rolverdeling

Volgens het theoretisch kader ligt er binnen het kunstenveld een rol weggelegd voor de overheid, de kunstorganisatie en de kunstenaar. De twee laatsten kunnen dit op twee gebieden: binnen de eigen praktijk en via sensibilisering van het publiek. In dit hoofdstuk bekijken we hoe de Mechelse organisaties invulling geven aan de rol van de verschillende spelers.

1.4.1.1 De overheid

Vlaams niveau

Alle organisaties vinden dat de rol van de overheid in de eerste plaats ligt in het bewustmakingsproces. De meesten haalden het project van Jonge Sla aan om aan te tonen hoe de overheid die bewustwording kan stimuleren. t'Arsenaal duidt op het feit dat die bewustwording levendig moet gehouden worden en dat enkel een parcours van drie sessies niet voldoende is.

Contour en DE MAAN spreken over een voorbeeldfunctie. Volgens DE MAAN is de overheid zelf nog niet voldoende overtuigd van de noodzaak om op duurzaamheid in te zetten. Kc nOna zou willen dat er meer aandacht gaat naar de inspanningen die in de sector gebeuren en dat politici dat appreciëren en waarderen: *“Zodat in de geesten van de mensen een algemene gedragenheid kan gecreëerd worden.”* De aandacht die Joke Schauvliege aan duurzaamheid besteedt vinden de organisaties een goede eerste stap.

Ten derde wijst Zefiro Torna een informatiefunctie toe aan de overheid: *“Er bestaan al van die loketten waar je je energiefactuur kan laten nakijken en waar ze je kunnen vertellen welke energieleverancier voor jou het beste is. Kleine organisaties hebben het vaak te druk en zijn onderbemand. Er blijft weinig tijd over om offertes op te vragen en te vergelijken.”*

Wegens de beperkt middelen van de overheid, vindt niemand dat ze met extra geld over de brug moet komen. De bestaande premies stimuleren investeringen. Of je er gebruik van maakt hangt af van de persoon of organisatie zelf. Het Festival van Vlaanderen zegt daarover: *“Je kan niet alles in de schoenen van de overheid schuiven. Je hebt daar als individu of organisatie ook zelf een verantwoordelijkheid in.”*

De stad Mechelen

Kc nOna en Zefiro Torna halen een voorbeeld van ondersteuning door de stad aan: *“Die heeft ongeveer een half jaar geleden een filtersysteem op de waterleiding geplaatst en aan alle diensten glazen kannen voorzien zodat er minder flessenwater zou gedronken worden. [...] Nu viel dat echt op dat de stad Mechelen stimuleert om leidingwater te drinken. Dat feit leidde ook tot heel wat gesprekken over het thema. Dat kost wel geld, maar zo krijgt het ook bekendheid.”*

Toch bezit de stad Mechelen een patrimonium dat volgens het Festival van Vlaanderen qua ecologische duurzaamheid nauwelijks voldoet. Dat komt volgens de instelling door de strenge reglementering van erfgoed Vlaanderen inzake restauratie van monumenten die niet werd geüpdatet. DE MAAN en kc nOna vestigen eveneens in een gebouw van de stad Mechelen en geven beiden aan dat bij verbouwingen die sowieso gebeuren, de stad wel open staat voor duurzame keuzes.

Contour denkt dat er nog kansen liggen in Mechelen om het thema duurzaamheid op te nemen. Volgens de kunstorganisatie zijn een aantal mensen in de groene fractie cultuurgezind.

1.4.1.2 De kunstorganisatie en het besturend kader

Alle geïnterviewde personen zijn het erover eens dat de rol van de manager of leider van een kunstorganisatie, in de eerste plaats ligt in het bewustmaken van de medewerkers. De meesten proberen dat door waarden en normen mondeling door te geven aan personeel en medewerkers. Zefiro Torna zette een sensibiliseringscampagne op rond sorteren: *“Vuilbakken zijn hier geafficheerd met het soort afval dat erin moet, artiesten krijgen die boodschap ook mee.”* Kc nOna haalt een voorbeeld uit de sessies van Jonge Sla aan dat toont hoe je artiesten bewust kan maken: *“[...] als organisatie kan [je] aangeven dat je voor duurzaamheid staat en dat de artiesten de nutsvoorzieningen kunnen gebruiken, maar dat ze ermee rekening moeten houden dat het gemiddelde verbruik zoveel is en dat ze moeten bijleggen als ze daarover gaan.”* Het kunstencentrum erkent dat het moeilijk is om zo'n boodschap te communiceren en dat het bij hen nog niet van toepassing is door een eerder losse cultuur.

Daarnaast heeft de manager of leider volgens de Mechelse kunstorganisatie de taak om duurzame keuzes (m.b.t. afval sorteren, drukwerk, isolatie, ...) in de organisatie te bewaken en te regelen. Hij/zij moet daarbij voor de organisatie afwegen hoe ver daarin kan gegaan worden.

Het Festival Van Vlaanderen beschrijft die rol als volgt: *“[...] het blijven bevragen hoe we in onze organisatie zo goed mogelijk een evenwicht kunnen vinden tussen kosten en [milieu-] impact”* Dat evenwicht tracht het festival te bereiken door een bedrijf te zoeken dat eveneens met duurzaamheid bezig is en de meerkost van duurzame keuzes wil opvangen door sponsoring.

Een andere afweging heeft volgens het festival betrekking tot het comfort van de kunstenaar: *“Mensen uit Italië gaan we echt geen tien uur op een trein laten zitten. En dan moeten we afwegen of we toch nog Italiaanse muzikanten willen tonen en het antwoord is dan ja, want we willen een internationaal aanbod presenteren.”*

1.4.1.3 De artiest

Omtrent 'vergroenen van de artistieke expressie', liggen de meningen verdeeld. Zefiro Torna maakt zo veel mogelijk ecologisch bewuste keuzes in de werking, maar vindt dat het artistieke niet mag inboeten voor duurzaamheid. kc nOna zet daartegenover dat de kunstenaar niet vrij is van de regels van de maatschappij en dat hij/zij eveneens rekening moet houden met milieu waar mogelijk. Volgens het Festival van Vlaanderen moet je als regisseur of als ensemble ook rekening houden met een budget. Dit houdt op zich al een beperking van de artistieke vrijheid in. Volgens het festival is er een manier mogelijk om ook als kunstenaar rekening te houden met duurzaamheid: *"Ik denk dat dat ook een kwestie is om bewuster om te gaan met je eigen proces als artistiek medewerker. Dat je niet zo snel denkt: 'als het decor me niet aanstaat maak ik een ander'. Je moet gewoon een beetje een andere manier van werken vinden. Met schetsen gaan werken of met kleine maquettes, ik zeg maar iets."*

Volgens het theoretisch kader kan de artiest of kunstenaar ook op verschillende manieren zijn/haar publiek sensibiliseren door een nieuwe kijk op de wereld te bieden. Elke respondent zegt hieromtrent thema's als ecologie niet te kunnen opleggen. Als de artiest zelf kiest om rond ecologie te werken of het als statement naar voor te brengen, kan kunst wel een positieve invloed hebben op het bewustmakingsproces bij het publiek. Een verduidelijking volgens kc nOna: *"Zij kunnen wel een boodschap overbrengen op een treffende manier. Als dat nu toevallig over duurzaamheid gaat, gaat dat zeker een invloed hebben. Mensen zijn erg beïnvloedbaar en staan open voor nieuwe indrukken. Cultuur is ook een erg sociaal gebeuren. Wat je daar ziet of door voelt vertel je verder aan anderen. Het is toch een plek waar dat gecommuniceerd wordt. Maar zeker niet elke kunstenaar is en hoeft daarmee bezig te zijn!"*

Het Festival van Vlaanderen geeft een inspirerend voorbeeld van hoe artiesten kunnen bijdragen aan het milieu en sensibiliseren tegelijk: *"Ik weet dat een paar jaar geleden 'La Petite Bande' wel met hun allen heel ostentatief met de trein naar Amsterdam is gereisd omdat dat kaderde in: 'kijk dit is een concert dat geen voetafdruk nalaat' en dat was in samenwerking met concertgebouw Amsterdam. Mensen die toch met de auto kwamen konden dan een compensatie op hun ticket betalen, maar dat was zo'n echte stunt."*

1.4.2 Organisatiemanagement

Implementeren van duurzaamheid vraagt om verschillende vormen van organisatiemanagement. In dit hoofdstuk bekijken we hoe de Mechelse organisaties ecologische duurzaamheid integreren op strategisch niveau, hoe ze doelen omzetten in concrete acties, welke samenwerkingsverbanden ze tot stand brengen en hoe ze het publiek betrekken bij sensibilisering via *experience marketing*. Financieel management, time management en human resource management komen aan bod in 1.4.3 Barrières.

1.4.2.1 Toestand voor de sessies

Het beleid van Zefiro Torna en Contour berustte reeds voor de sessies op ecologische keuzes en kleine ecologische inspanningen. De overige ondervraagde organisaties werkten nog niet bewust rond ecologische duurzaamheid. Elke respondent geeft aan dat hij/zij er al wel op persoonlijk vlak op lette. DE MAAN zegt daarover: “*Vaak vind je die zaken op persoonlijk vlak wel belangrijk, maar trekt je dat niet door naar je werksituatie.*”

1.4.2.2 Strategisch engagement

Lange termijn

Geen enkele ondervraagde instelling schreef een lange termijnvisie of -missie rond duurzaamheid neer. Contour en Zefiro Torna verklaren wel een lange termijnvisie in hun hoofd te hebben. Contour kiest dit jaar bewust een Europese curator voor 2015 zodat niet alle continenten even sterk betrokken worden. Aan de stad liet de organisatie weten dat ze qua infrastructuur alle kansen met betrekking tot duurzaamheid wil grijpen. Zefiro Torna wil in de toekomst samenwerken met andere organisaties en wil blijven nadenken over nieuwe mogelijkheden om de werking te verduurzamen. Ook nieuwe duurzame technieken houdt het ensemble consequent in het oog.

Korte termijn

Enkel t’Arsenaal werkte na de sessies een duurzaamheidsplan op korte termijn uit, maar bracht dit in een tijdspanne van een jaar slechts gedeeltelijk tot uitvoering. Het voornaamste doel voor de toekomst is om tekstbrochures rekto verso te printen. Voorlopig verzette de artistieke leiding zich tegen dit plan. “*Bij tekstbrochures wordt er vaak meermaals aan geschaafd zodat er tien versies noodzakelijk zijn. [...] Daar wordt soms nog nonchalant mee*

omgegaan door de artistiek leider. Dat is niet door een gebrek aan goede wil. Daar wordt gewoon te weinig bij stil gestaan. Als we dat al zouden kunnen veranderd krijgen ben ik al tevreden, ook al is dat maar een heel kleine inspanning, ik denk wel dat het al een groot verschil zou maken.” (’t Arsenaal)

Het Festival van Vlaanderen, ’t Arsenaal en Zefiro Torna verwerkten ecologie in het beleidsplan door acties of korte termijnplannen te vermelden. ’t Arsenaal stelt zich wel de vraag of dit enige doorslaggevende waarde heeft.

DE MAAN en het Festival van Vlaanderen stelden geen concrete doelen voorop na de sessies. Beiden hebben weinig impact op het huidige gebouw en denken dat daar net de grootste uitdagingen in liggen. Kc nOna is één van de enige met vrije keuze van energieleverancier. De intentie om over te schakelen op een groene energieleverancier blijft aanwezig, maar werd nog niet omgezet in daadwerkelijk gedrag: *“Ik weet niet goed waarom. Er zijn veel andere zaken geweest in tussentijd die meer prioritair waren. We hebben die doelen ook niet uitgeschreven. Dat zit niet in onze, eerder losse en vrije cultuur.”*

1.4.2.3 Acties

Zakelijk

Elke respondent heeft na de sessies veranderingen doorgevoerd. Het populairste actiepoint is papier en drukwerk. Het Festival van Vlaanderen lanceerde een flyer die de oplage van dikke brochures voor de helft verminderde, ’t Arsenaal bracht zes nieuwsbrieven terug naar vier, Zefiro Torna voert communicatie zo veel mogelijk digitaal via videotrailers, youtube en Facebook, kc nOna implementeerde duurzaam drukwerk en DE MAAN schakelde over op gerecycleerd papier en zegt zo elke dag een beetje aan de noodzaak van duurzaamheid herinnerd te worden. Daarnaast werden inspanningen als afval sorteren, lichten uitdoen, stimuleren van treingebruik, woon-werk verplaatsing met de fiets, enzovoort, ingevoerd.

Overnemen van goede praktijken blijkt bij de Mechelse kunstorganisaties weinig voor te komen. Niemand kon op het moment van de ondervraging een concreet voorbeeld bedenken.

’t Arsenaal en DE MAAN geven aan dat ecologisch werken in de eerste plaats een financiële reden kan hebben. Zo recycleert ’tArsenaal decormateriaal en heerst er bij DE MAAN een

cultuur van hergebruik: *“Alles wat je hier in het bureau ziet staan is een samenraapsel van hergebruikte spullen. Deze tafel lieten we bijvoorbeeld van gerecycleerd hout maken in een beschutte werkplaats. Dat is voornamelijk uit financieel oogpunt. We kochten vroeger al veel tweedehands. Nu zijn we pas bewust dat dat ook duurzaam is.”* (DE MAAN)

Een jaar na de sessies blijkt de ene organisatie er nog vaker bij stil te staan dan de andere. Zefira Torna zoekt nog steeds actief om de werking te verduurzamen, het Festival van Vlaanderen houdt duurzaamheid in het achterhoofd tijdens beleidskeuzes en DE MAAN weegt het duurzaamheidsaspect enkel nog af bij nieuwe investeringen. Bij 't Arsenaal is een duidelijke verdeling van actieve voorstanders, passieve voorstanders en passieve tegenstanders die andere zaken prioriteit geven, te merken. Hierdoor zetten slechts enkele individuen zich in voor ecologische duurzaamheid en blijven mogelijke veranderingen uit. Ook de rest van de organisaties botst op verschillende barrières zodat de werking van de organisatie minder ecologisch duurzaam blijft dan gewenst. Meer uitleg hierover volgt in 1.4.3 Barrières.

Artistiek

Geen van de ondervraagde organisaties of gezelschappen werkte ooit op artistiek vlak rond het thema duurzaamheid. DE MAAN en 'tArsenaal geven aan dat ze niet zo ver willen gaan als Dimitri Leue, kc nOna zegt niet aan productiedwang te willen doen, Zefiro Torna verklaart niet met externe thema's te werken en het Festival van Vlaanderen heeft als organisator geen invloed op het artistieke. Enkel Contour sluit de mogelijkheid om duurzaamheid als artistiek thema van de Biënnale te kiezen, niet uit, maar twijfelt of er al voldoende kunstenaars rond werken.

1.4.2.4 Samenwerking

Tussen de deelnemers van het eco/team Antwerpen

Een jaar na de sessies van Jonge Sla is er geen samenwerkingsverband tussen de deelnemers ontstaan. Nochtans werd dit toen besproken en waren er enkele ideeën (bijvoorbeeld groepsaankopen om de meerkost van duurzaamheid te compenseren). Het Festival van Vlaanderen wijt dit aan het ontbreken van een trekker. DE MAAN, 't Arsenaal en kc nOna wijzen op de specificiteit van elke organisatie. Volgens 't Arsenaal en DE MAAN zijn

ideeën daarrond moeilijk haalbaar in de praktijk. *“Ik denk dat die ideeën nog moeilijk werkbaar zijn in de praktijk. We hebben elk onze eigen planning en deadlines en dat valt moeilijk te combineren. Wij hebben ook al een goede drukkerij dus we zouden niet direct willen veranderen.”* (t’Arsenaal)

Op het terrein van de kunsten

“Als internationale mensen naar België worden gehaald, maken we afspraken over wie wanneer in het land is en verkiezen we om de medewerkers bijvoorbeeld een dag langer in België te houden tussen de ene periode voor een bepaalde organisatie en een andere periode voor ons. [...] En de kosten van die dag delen we dan door de twee organisaties.” (Zefiro Torna)

Samenwerking met externe organisaties vindt bij verschillende organisaties plaats om praktische of financiële redenen, en heeft tegelijkertijd een positieve ecologische impact. Contour investeert met andere internationale biënnales in werken en laat ze vervolgens de wereld rond reizen. Zefiro Torna en het Festival van Vlaanderen werken samen met organisaties die dezelfde artiesten een podium geven (zie hogervermeld voorbeeld).

Ondanks dat overkoepelende structuren zoals bijvoorbeeld het Festival van Vlaanderen een opportuniteit bieden om samenwerking op te zetten tussen de geografisch verspreide festivals, werd het thema ecologie niet eerder besproken in het overkoepelend directiecomité. Het Mechelse Festival van Vlaanderen plant naar aanleiding van dit onderzoek het thema daar op de agenda te plaatsen. Ook Contour wil het thema in het kader van een nieuw Europees project rond bewegend beeld, op tafel leggen. De organisatie benadrukt dat het thema ecologie ook regelmatig in gesprekken met de overkoepelende organisatie BAM ter sprake komt.

Verder zoeken Contour en t’Arsenaal partners voor recuperatie van materialen. *“In 2009 hadden we een container afval buitenstaan van het event en de standen en de mensen waren toen gechoqueerd hoeveel afval er was. Sommigen namen zelfs dingen mee. We willen die afvalberg dus zo veel mogelijk verkleinen en herbruikbare zaken een nieuw leven geven. Maar dat hebben we dan in 2011 gedaan door echt zelf naar organisaties te zoeken aan wie we het materiaal konden schenken.”* (Contour)

1.4.2.5 Sensibilisering publiek en experience marketing

De meeste organisaties hebben geen concrete plannen om op artistiek vlak rond het thema duurzaamheid te werken. Sensibilisering van het publiek vindt wel plaats door het goede voorbeeld te bieden, aan *experience marketing* te doen en door een beperkte externe communicatie over duurzame inspanningen binnen de kunstorganisatie. We bespreken de domeinen mobiliteit, tickets en externe communicatie.

Mobiliteit

Enkele organisaties nemen de eerste stappen in de sensibilisering van het publiek. Het aspect mobiliteit komt hierbij het vaakst voor. Contour, het Festival van Vlaanderen en Kc nOna sporen het publiek aan om het openbaar vervoer te nemen. Contour zette voor de Biënnale van 2011 een samenwerking op met B-rail, onderhandelde over een lagere prijs van treintickets, bracht de eigen ticketing onder in het stationsgebouw en stimuleerde de bezoeker om een wandeling naar de binnenstad te maken: *“ Die wandeling hebben we aantrekkelijker gemaakt door een wandelparcours naar de locaties. Zo trekken we ook nieuwe publieken aan die in de eerste plaats voor de wandeling komen of voor de monumenten, maar daarna wel terugkeren voor de tentoonstelling.”*

Het Festival van Vlaanderen plant in 2013 een project waarbij concerten plaatsvinden in abdijen verspreid over de Provincie Antwerpen. Door aan de verschillende locaties fiets- en wandelroutes te koppelen komen zowel toerisme als ecologie aan bod. *“[...] sommigen liggen te ver uit elkaar, dus we kunnen niet het hele event groen maken, want je kan niet alles met de fiets doen. [...] In Gent heb je bijvoorbeeld Avanti, dat is een echt fietsfestival, dus zij kunnen dat wel als groen event communiceren. Zo extreem kunnen wij het niet doen.”*

Kc nOna spoort het publiek eveneens aan om het openbaar vervoer te nemen. Het kunstencentrum vernoemt een project in samenwerking met de Lijn en de stad Mechelen: *“Het busverkeer zou 's avonds te vroeg stilvallen voor de mensen die aan de buitenrand wonen. Daarom werd er ongeveer anderhalf jaar geleden een initiatief opgestart waarbij je een theaterticket met een busticket voor de heenreis en een taxiticket voor de terugreis kon kopen waarbij de taxi aan sterk verlaagde prijzen reed. Maar dat initiatief is ook stilgefallen wat wel jammer is!”* De reden weet Kc nOna niet.

Tickets

Een andere manier om publiek te sensibiliseren is via de ticketverkoop. Geen van de ondervraagde organisaties verklaart dergelijke stappen te hebben ondernomen. DE MAAN had het idee om green seats te integreren, waarbij een deel van de CO2-uitstoot van een voorstelling gecompenseerd wordt in de prijs van het ticket, maar liet dit plan varen door de administratieve rompslomp. *“We hebben ook nagedacht om mensen die met het openbaar vervoer of fiets komen, korting te geven, maar dat is dan weer moeilijk te meten en dat vraagt tijd en engagement.”*, aldus DE MAAN.

Volgens Nona beziet het publiek theater nog niet als een onduurzame praktijk waardoor ze niet geneigd zijn de ecologische impact te compenseren in het ticket: *“Ik denk dat de reflex om theater als onduurzaam te zien nog veel minder aanwezig is dan de reflex om bijvoorbeeld vliegtuigreizen als onduurzaam te zien. Bij theater heb je minder het gevoel dat het uw fout is. Een vliegtuig pak je omdat jij wil reizen, maar het is de artiest die de kunst maakt en de toeschouwer koopt er enkel een ticketje voor. Om die tickets dan echt duurder te maken, zo ver gaan we niet.”*

Externe communicatie

Als kunstorganisaties aan de buitenwereld tonen welke duurzame acties ze ondernemen, kunnen individuen gestimuleerd worden om hetzelfde te doen. Toch communiceren de Mechelse kunstorganisaties liever te weinig dan te veel. *“Als we daarmee willen uitpakken, moeten we echt een beleid voeren, of er een stunt rond doen. We zijn daar nog niet consequent genoeg in.”*, is een statement van het Festival van Vlaanderen dat ook Contour, 't Arsenaal, en DE MAAN onderschrijven.

Voorzichtig wordt het belang dat de instellingen hechten aan duurzaamheid kenbaar gemaakt door het gebruik van een duurzaam logo (Festival van Vlaanderen en kc nOna), een actie met B-rail (Contour), een brief ter verantwoording van een wijziging in de oplage van nieuwsbrieven (t'Arsenaal), een filmpje op Facebook over ecologie (DE MAAN), enzovoort. Zefiro Torna stelt zich terughoudend op met betrekking tot het publiekelijk uiten van overtuigingen van alle aard: *“Dat kan je vergelijken met politieke overtuigingen die je ook niet zou meedelen op je Facebookpagina. Je moet daar heel voorzichtig mee zijn.”* Ook

Contour deelt de ecologische reden van de Europese curator niet mee, omdat zij niemand willen uitsluiten: *“Kunstenaars van andere continenten zijn evengoed welkom.”*

1.4.3 Barrières

De Mechelse kunstorganisaties streven naar een duurzamere werking binnen het mogelijke. Ze stoten daarbij op heel wat barrières: financiële middelen, tijd, praktisch (mobiliteit, gebouw, internationale werking en samenwerking), overkoepelende ondersteuning en gebrek aan engagement bij personeel en/of directie.

1.4.3.1 Financiële middelen

Dat duurzaamheid de nodige investeringen vraagt, vormt een dilemma voor de Mechelse kunstorganisaties. Iedereen is gebonden aan een budget dat over verschillende aspecten verdeeld moet worden. Het artistieke is daarbij het belangrijkste.

Zo liet het Festival van Vlaanderen een plan tot invoering van CO²-vrije verzending varen door een meerkost van zes à zevenhonderd euro: *“Het is dus wel een afweging van de heel beperkte middelen ten opzichte van onze bijdrage aan de natuur of het ecologisch systeem. We pinnen nu af op het honorarium van de muzikanten en moeten al elke cent omdraaien.”*

Het Festival van Vlaanderen is de enige respondent die aangeeft op zoek te zijn naar een sponsor om die meerkost te compenseren. Ook voor Zefiro Torna vormt geld een drempel. De stap naar duurzaam papier of drukwerk hebben zij nog niet kunnen zetten.

Toch is er ook een keerzijde aan het verhaal. Iedereen is het erover eens dat het geen geldig argument is om geen kleine inspanningen te doen die een groot verschil maken. DE MAAN en kc nOna houden vooral bij investeringen die sowieso moeten gebeuren, duurzaamheid in het achterhoofd.

Contour benadrukt dat je juist kan besparen door duurzamer te werken. De organisatie vindt het voor de eigen werking dan ook geen dilemma. Wel botst Contour op de beperkte middelen van de Kerkfabriek, de eigenaar van het pand die aangaf dat ze niet de ruimte hebben om te investeren in ecologische duurzaamheid.

1.4.3.2 Tijd

Het gegeven dat andere zaken prioriteit vragen en er te weinig tijd overblijft om rond duurzaamheid te werken, wordt vermeld door Kc nOna en DE MAAN. *“Met ecologie bezig zijn is eigenlijk een luxe-activiteit.”*, zo vindt DE MAAN. Voor Zefiro Torna vraagt het uitzoekwerk rond hoe iets wettelijk geregeld is of technisch in elkaar zit soms te veel tijd.

Kc nOna stelt de eerste vaststelling bij door te vermelden dat de sector juist de luxe heeft om tijd te nemen voor duurzaamheid. *“In onze sector is er geen drang om onmiddellijk resultaat te boeken, want anders zou er niet zoiets bestaan als een gesubsidieerde werkplaats.”*

1.4.3.3 Praktisch

Mobiliteit

Zefiro Torna betuigt niet te kunnen verlangen van elke muzikant om met de trein te reizen door de zware of vele instrumenten: *“We stimuleren daarom ook carpoolen. Mensen die dat doen krijgen dan ook een hogere kilometervergoeding”*. Ook Contour geeft aan dat het moeilijk is om voor gevestigde waarden het reismedium op te leggen. Zij verlangen vaak zo efficiënt mogelijk te reizen in functie van tijdsbesparing.

Gebouw

Vijf van de zes ondervraagde organisaties heeft geen eigen zeggenschap over het gebouw waarin ze werken omdat ze het huren. In drie gevallen is de werkplek bovendien een monument wat mogelijkheden met betrekking tot duurzaamheid sterk beperkt. DE MAAN geeft aan dat tijdens de sessies een gevoel van onmacht werd ervaren: *“Wat kunnen wij als kleine organisatie nu veranderen? Bijvoorbeeld automatische lichtsensors plaatsen is geen bruikbaar voorbeeld voor ons gebouw.”* *“Hoe moeilijker het is om iets te kunnen veranderen, hoe minder hard je ermee bezig bent.”*

Internationale werking

Contour, Zefiro Torna en het Festival van Vlaanderen hebben een uitgebreide internationale werking die niet altijd verenigbaar is met een duurzame werking. Zij geven aan dat je constant moet afwegen wat je voorop stelt. Contour zoekt een middenweg door een Europees georiënteerde keuze te maken: *“Vroeger kon je wel met de vinger gewezen worden dat je niet wereldwijd op zoek gaat, maar nu is dat veel minder. Daar is niets mis*

mee om dat eens te beperken.” Zefiro Torna en het Festival van Vlaanderen trachten het dilemma deels te omzeilen door samen te werken met andere organisaties zodat onnodige traffic van kunstenaars vermeden wordt (zie ook 1.4.2.4 Samenwerking).

Samenwerking

Dat er nog geen samenwerkingsverbanden zijn ontstaan tussen de Mechelse organisaties heeft te maken met enkele barrières. ‘t Arsenaal wijt dat aan de eigen planning en deadlines van elke organisatie. Zo heeft Contour bijvoorbeeld een specifieke werking waarbij in twee maanden naar een event wordt toegewerkt.

Het Festival van Vlaanderen denkt dat de organisaties te weinig samenkomen om ideeën rond duurzaamheid te bespreken: *“In functie van het nieuw gemeentelijk beleid zijn we nu ter voorbereiding een paar keer bijeen aan het komen en naar aanleiding daarvan zou ik denken dat we als partners toch twee keer per jaar bijeen zouden kunnen komen om te weten wie waar mee bezig is en om gemeenschappelijke problematieken te bespreken [...].”*

Ook Contour bemerkt dat er nog mogelijkheden bestaan die tot nog toe niet werden aangegrepen. De organisatie geeft het voorbeeld van het Warandemodel: *“Bijvoorbeeld zoals in het Warandemodel waar er één personeelsdienst of boekhouder is voor meerdere organisaties of bijvoorbeeld één kopiemachine voor meerdere organisaties moet ook mogelijk zijn. Maar dan moeten we met de lokale spelers dicht bij elkaar zitten.”*

1.4.3.4 Overkoepelende ondersteuning

DE MAAN, Zefiro Torna en het Festival van Vlaanderen geven aan een trekker te missen : *“De kunstensector is te versnipperd en op zichzelf denk ik. Daarom is er wel een rol weggelegd voor overkoepelde organisaties. Zij kunnen dat coördineren en kunstorganisaties samenbrengen om over thema’s te praten.”*, aldus DE MAAN.

Zefiro Torna zou graag praktische ondersteuning krijgen: *“Nu zouden we graag uitzoeken in welke mate het mogelijk is om contracten te digitaliseren, maar dan moeten we ook weten in hoeverre dat wettelijk toegelaten is. Dat is veel werk voor ons. Het zou gemakkelijk zijn als de overheid dat kon uitzoeken.”*

1.4.3.5 Directie, personeel en medewerkers

Slechts twee organisaties slagen erin nog steeds elk personeelslid te engageren voor ecologische duurzaamheid. Bij Zefiro Torna en Contour zit het maken van duurzame keuzes geïntegreerd in de werking. Wel zijn het beide kleine organisaties met hoogstens drie voltijdse equivalenten. *“Ecologie is hier geen issue. Iedereen, ook de artistiek leider zit met ons op dezelfde golflengte. Dat initiatief van carpoolen bijvoorbeeld is al jaren oud. Zo'n dingen staan niet meer ter discussie.”*; aldus Zefiro Torna.

Vooral 't Arsenaal kampt met een verdeling van meningen binnen de organisatie. Ze verklaart de artistieke directie en de chef techniek niet te kunnen overtuigen: *“Niet dat zij van slechte wil zijn of zo, maar zij leggen de prioriteiten elders”. “De chef techniek, die is eerder vanuit een soort koppigheid daar zelf niet mee bezig [...] Hij lacht dat wel wat weg, een beetje op een humoristische manier: ‘de groene mannen’ en zo, maar uiteindelijk kom je er dan wel niet.”*

Ook door de eigenheid van de verschillende functies kan er discussie ontstaan. 't Arsenaal geeft het voorbeeld van een commerciële medewerker: *“We hebben hier een foyer die op de kruidtuin uitkomt. [...] Hij zet de deur aan de brug open. Ik snap dat ook, want als de foyer open is, moeten de mensen dat ook weten. Maar daar komt heel veel koude door die doordringt tot in het hele gebouw, zelfs tot hier in de kantoren en wij voelen dat ook echt. Maar dat is een discussie waar je niet uitgeraakt. Want wij denken aan het energieverlies, maar commercieel is dat voor hem slecht en daar begrijp ik hem ook wel in. Dus wat is dan de oplossing?”* De respondent vertelt niet goed te weten hoe ze een sensibiliseringscampagne zou kunnen aanpakken.

Verder stellen DE MAAN en 't Arsenaal dat de drive na enige tijd stilvalt. *“Het blijft bij de deelnemers wel wat op persoonlijk vlak hangen, maar in de organisatie is er niemand die echt zegt dat we daar eens moeten over spreken. En ook al heb je die goede bedoelingen, het valt dan toch terug stil.”*; aldus 't Arsenaal. Ze wil collega's ook niet constant op onduurzaam gedrag wijzen: *“[...] bijvoorbeeld het licht uit doen, [...] je zit dat constant te doen voor andere mensen. We willen collega's ook niet constant wijzen op onduurzaam gedrag. Dan heb je het risico dat ze je op den duur als een dikke zaag gaan beschouwen.”*

Kc nOna zegt nog steeds even hard gemotiveerd te zijn maar vaak voorrang te geven aan dringendere zaken.

DE MAAN vindt het jammer dat artistieke medewerkers vaak afwezig zijn in workshops rond ecologie: *“Zij inspireren en overtuigen mensen, maar ze zijn zelf moeilijk te overtuigen. Ik denk dat een zakelijk leider dat niet alleen kan trekken. De artistieke leiders zouden ook bijeen moeten kunnen gebracht worden, maar die zijn meestal eerst met het artistieke bezig.”* Volgens het theater zal de sector pas bijdraaien als er duidelijke negatieve tekens van de op opwarming van de aarde volgen. Ook vermoedt de instelling dat veel mensen denken: *“als het al bijna te laat is, is het toch al te laat, dus kunnen we er niets meer aan doen.”*

Kc nOna ziet dat engagement in de sector juist positief in: *“Ik denk dat er specifiek in onze sector veel personeelsleden zijn die daar op persoonlijk vlak al mee bezig zijn en er voor te vinden zijn [...]”*

Contour en het Festival van Vlaanderen krijgen voornamelijk het bestuur nog niet mee in hun ecologisch verhaal. Volgens Contour richten zij zich enkel op het artistieke. Net zoals 't Arsenaal en het Festival van Vlaanderen wijt hij dat aan het feit dat een oudere generatie aan het roer staat en daar nog niet voor open staat. Bij het Festival van Vlaanderen luidt de boodschap vanuit het bestuur: *“Zolang het geen grote impact heeft op de werking doe je wat je wil”*.

1.4.3.6 Artistieke vrijheid

Het artistieke komt bij alle respondenten op de eerste plaats. *“Als er een bepaalde sfeer of belichting nodig is, dan heb je misschien toch lampen nodig die minder goed zijn voor het milieu.”*, aldus 't Arsenaal. Volgens Zefira Torna is duurzaam werken in de huidige maatschappij een plicht. Het ensemble vult aan dat het niet allesoverheersend mag worden. Elke organisatie moet voor zichzelf uitmaken hoe ver daarin kan gegaan worden, rekening houdend met het hoofddoel.

1.5 Nabeschouwing sessies Jonge Sla

Elke respondent zou de sessies van Jonge Sla aanraden aan andere kunstorganisaties over heel Vlaanderen. Een opsomming van de voordelen:

- Verschillende inzichten van verschillende organisaties komen aan bod (Zefiro Torna). *“Wij zijn bijvoorbeeld een meer receptieve organisatie. [...] Er zat ook een ensemble in die dan zeiden dat je wel muzikanten vier à vijf uur in een bus kan zetten, maar dat die daarna geradbraakt zijn en dat je dan met twee hotelovernachtingen moet werken en dat de kosten van die producties dan ook de pan uitreizen. [...] wij zouden als organisator geneigd zijn om te zeggen dat ze met de trein moeten komen. Dus het is goed om ook die invalshoek eens te horen.”* (Festival Van Vlaanderen)
- Iedereen van de organisatie kan deelnemen en persoonlijk overtuigd worden: *“Na de sessies ben ik wel verschoten van de moeite die de medewerkers deden! [...] Eén van onze technici kwam bijvoorbeeld zelf met het voorbeeld af om te letten op thermostaatknoppen of de verwarmingsketel 's nachts uit te zetten.”* (DE MAAN)
- De samenwerking tussen de lokale spelers wordt gestimuleerd en brengt ze dichter bijeen (Contour). *“Het blijft [...] iets dat we samen gevolgd hebben en dat wel eens terugkomt in besprekingen.”* (kc nOna)
- Het groepsgevoel werkt stimulerend: *“Je kan elkaar motiveren en je voelt een kleine druk van elkaar om bij te blijven. [...] Ik denk dat je bereid bent meer te doen in groep dan individueel.”* (kc nOna)
- De sessies werken activerend : *“Je hebt zo'n constant stemmetje nodig dat je erop wijst dat je ecologischer kan leven.”* (Zefiro Torna)
- Een wel handige zeer grote, brok informatie. (Contour)
- *“Steven Vromman [is] de geschikte persoon [...] om die sessies te geven. Hij weet waarover hij praat, qua milieubewustzijn en hij kent de sector en kon goede tips meegegeven.”* ('t Arsenaal)

DE MAAN en Zefiro Torna haalden één verbeterpunt aan. DE MAAN vond de meeste voorstellen te theoretisch en moeilijk haalbaar: *“We zouden liever een simpel en transparant*

voorbeeld aangereikt krijgen waarmee we werkelijk en gemakkelijk aan de slag kunnen. Alle meterstanden gaan bijhouden voor bijvoorbeeld waterbesparing is te ingewikkeld.” Zefiro Torna vond sommige tips te sterk gericht op grote organisaties.

Zefiro Torna, DE MAAN, Contour en het Festival van Vlaanderen vermelden expliciet dat ze voorstander zijn van een terugkommoment. Zefiro Torna zit met enkele vragen die ze in een nieuwe sessie zou kunnen stellen: *“Bijvoorbeeld hoe ik het gebruik van de trein bij muzikanten het best aanmoedig. Of hoe dat juridisch in elkaar zit.”* DE MAAN zou graag de drive van een jaar geleden bij de medewerkers herstellen. Contour hoopt dat de stad interesse gaat tonen en nieuwe samenkomsten gedeeltelijk wil dragen. Het Festival van Vlaanderen denkt dat huidige bijeenkomsten tussen de culturele partners in functie van het nieuw gemeentelijk beleid een goede aanleiding kunnen vormen om twee keer per jaar met de Mechelse kunstpartners samen te zitten en te praten over gemeenschappelijke problematieken, bijvoorbeeld de omgang met duurzaamheid. 't Arsenal is nog niet overtuigd van het nut van een terugkommoment, maar blijft met de vraag zitten hoe ze haar ploeg kan meekrijgen. Een nieuwe bijeenkomst zou een opportuniteit kunnen bieden om die vraag voor te leggen.

2 Antwerpen

Het tweede spoor van deze verkenning, tevens het hoofdonderzoek, richt zich op de stad Antwerpen en haar districten. Ter inleiding schetsen we het kader dat de lokale overheid in Antwerpen zet rond ecologische duurzaamheid aan de hand van het Klimaatplan 2011. Graag hadden we dit gekoppeld aan het lokale cultuurbeleid door een interview met schepen Philip Heylen. Door krappe deadlines van zowel de masterproef als van het kabinet Philip Heylen, kon geen interview plaatsvinden. Een alternatief om een beperkt aantal vragen via mail te beantwoorden, werd ons voorgelegd. Bijlage 7 is een weergave van de vragen die we stelden. Helaas kregen we voor de deadline geen antwoord.

Na de inleiding volgt een bespreking van de methodologie en de analyse van de nulmeting die aantoont hoe de structureel gesubsidieerde kunsten anno 2012 met ecologische duurzaamheid bezig zijn. De analyse wordt aangevuld met kwalitatief materiaal uit de sessies van het eco/team Antwerpen.

2.1 Inleiding: Klimaatplan Antwerpen

“Antwerpen heeft de ambitie om een voorbeeldstad te zijn op het vlak van milieu.” (Stad Antwerpen, 2011)

Zo start de inleiding van het Klimaatplan Antwerpen 2011. Het plan gaat uit van de stelling dat klimaatopwarming een globale problematiek is, maar lokale actie vereist. Op 9 januari 2009 tekende de stad Antwerpen het Burgemeesterconvenant, een initiatief van de Europese Commissie om *“lokale besturen te betrekken bij en te mobiliseren tegen klimaatverandering”*. (Stad Antwerpen, 2011)

Het plan bestaat uit twee delen: een algemeen deel met de doelstellingen, visie en uitdagingen voor het stedelijk klimaatbeleid en een tweede deel met inhoudelijke domeinen waarop de stad wil inzetten. Elk domein houdt een beschrijving in van de toestand in 2010, een vergezicht en een maatregelenpakket. Bij het opmaken van het Klimaatplan betrok het stadsbestuur een waaier van partijen uit verschillende domeinen: burgers, middenveldorganisaties, vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven en haven en intern de betrokken stedelijke diensten. Ook bij de uitvoering wil de stad iedereen betrekken.

Hieronder volgen enkele voorbeelden van doelstellingen die het kunstenveld op milieugebied ten goede kunnen komen en waar het kunstenveld eveneens een rol heeft in te vervullen (Stad Antwerpen, 2011):

- de stedelijke werking energiezuiniger maken;
- verhogen van het maatschappelijk bewustzijn en een effectieve verandering van gedrag;
- benutten van het besparingspotentieel van het bestaande gebouwenpatrimonium;
- stadsuitbreiding en stedelijke ontwikkeling klimaatneutraal maken;
- stimuleren van klimaatvriendelijk gedrag van het stadspersoneel;
- een actief netwerk van verschillende partners opzetten die werken aan een duurzaam Antwerpen: stadsdiensten, burgers, organisaties, kennisinstellingen en marktpartijen;
- sensibilisatie en informatie voor elke Antwerpenaar.

2.2 Methodologie SPOOR 2 en SPOOR 3

We bespreken de methodologie van SPOOR 2 en SPOOR 3, onderdeel van het hoofdonderzoek in Antwerpen.

2.2.1 SPOOR 2 Nulmeting

2.2.1.1 De doelgroep

De doelgroep bestaat uit kunstorganisaties in de stad Antwerpen en haar districten, die in het kader van het Kunstendecreet van de Vlaamse Gemeenschap structureel gesubsidieerd worden. Een volledige lijst is te vinden in bijlage 1⁴⁰. Deze is gebaseerd op het jaarverslag van 'Kunsten en Erfgoed' (2010) en omvat de domeinen: theater, dans muziektheater, multidisciplinaire kunstencentra, werkplaatsen, festivals, muziek, beeldende kunsten, architectuur en vormgeving, audiovisuele kunsten, kunsteducatie en sociaal-artistiek. 30 van de 64 organisaties vulden de enquête in (non-respons is 53%).

⁴⁰ Organisaties die zelf aangaven dat de vragenlijst nauwelijks op hen van toepassing is, werden niet opgenomen in deze lijst.

2.2.1.2 Vragenstructuur

De enquête bestaat uit drie delen: kennis, attitude en gedrag. Aan de hand van het theoretisch kader, informatie uit de eerste sessie van het eco/team Antwerpen en inzichten verkregen uit de interviews van het kwalitatieve onderzoek in Mechelen, stelden we een vragenlijst op die peilt naar ecologische duurzaamheid op de drie gebieden. De enquête bevat meerkeuzevragen met maximum één antwoord, meerkeuzevragen waar meerdere antwoordmogelijkheden zijn en schaalvragen met zeven opties. Open vragen gebruikten we enkel om de naam van de organisatie en de functie van de respondent te weten te komen en om een categorie 'anderen' te voorzien. Bijlage 8 is een weergave van hoe de enquête met Thesis Tools verzonden werd naar de doelgroep.

Het deel 'gedrag' werd gedeeltelijk gebaseerd op de checklists van Jonge Sla, een tool op maat van de kunstensector om ecologische duurzaamheid van een kunstorganisatie of kunstpraktijk in kaart te brengen. Deze tool werd ontwikkeld, omdat bestaande methoden niet toepasbaar bleken in het kunstenveld van Vlaanderen. We gingen echter niet diep in op de technische kant om de respondent niet af te schrikken met vragen waar hij/zij te veel moeite voor moet doen.

De wetenschappelijkheid van de vragenlijst lieten we testen door een doctoraatstudente sociologie aan de Universiteit Antwerpen. Bij wijze van pilootstudie lieten we de enquête invullen door een medewerker van Prospekta.

2.2.1.3 Verwerking van de gegevens

De gegevensverwerking gebeurde met de programma's SPSS Statistics en Excel. Frequentietabellen, minima en maxima en de modus worden per vraag opgelijst in bijlage 9. Elke tabel wordt vergezeld met een bijhorende grafiek. Dit gebeurde met Excel omwille van de leesbaarheid.

Elke vraag komt voor in de analyse. De schaalvragen verwerkten we in categorieën:

- categorie 1: 'volledig oneens' en 'oneens'
- categorie 2: 'eerder oneens', 'neutraal' en 'eerder eens'
- categorie 3: 'eens' en 'volledig eens'

2.2.2 SPOOR 3 Eco/team Antwerpen

We planden de sessies van Jonge Sla in Antwerpen binnen de stageperiode en konden zo het kwantitatieve materiaal uit het hoofdonderzoek aanvullen met kwalitatieve informatie (besproken cases, citaten,...). Het eco/team Antwerpen telt (in oorsprong) negen deelnemers uit zes organisaties: Prospekta, Trix, Berlin, deFilharmonie, Ballet van Vlaanderen en Jeugdfilmfestival. In de laatste sessie sloten Kavka Jongerencentrum en de sociaal-artistieke werkplaats Sering nog aan. De verslagen van de drie sessies geven we weer in bijlage 10. Omwille van vertrouwelijkheidsredenen maakten we deze anoniem en lieten we vertrouwelijke informatie achterwege.

2.3 Analyse

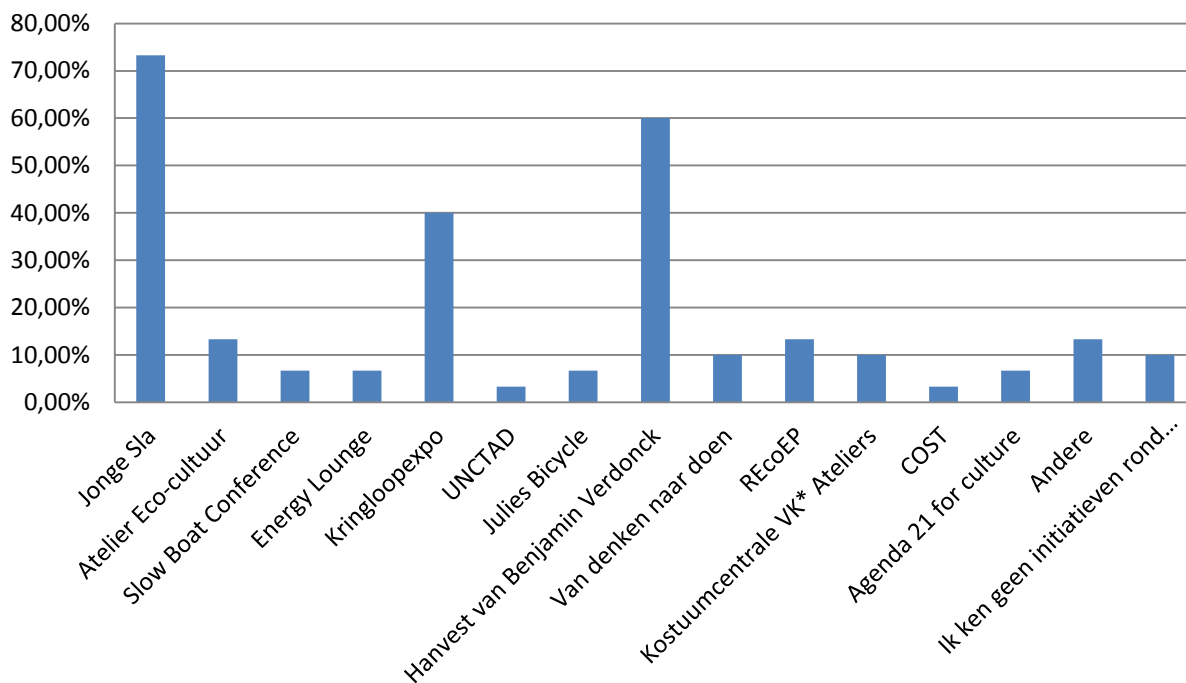
Voor de analyse behouden we de opdeling van de enquête: kennis, attitude en gedrag. Attitudes komen aan bod in 2.3.2 Rolverdeling en 2.3.4 Barrières en opportuniteiten. Gedrag komt aan bod in 2.3.3 Toestand mei 2012. 30 van de 64 aangesproken kunstorganisaties vulden de enquête in (non-respons is 53%). Bevindingen uit het kwantitatieve onderzoek worden regelmatig aangevuld met bevindingen uit het eco/team Antwerpen.

2.3.1 Kennis

We starten de enquête met de vraag of de respondent al dan niet de ontwikkelingen in het debat rond duurzaamheid volgt. 70% gaf hier een positief antwoord op. De meeste (in de enquête vernoemde) Belgische en internationale initiatieven rond ecologische duurzaamheid in de kunstensector, worden echter door een minderheid aan respondenten herkent (percent of cases = 27,7%). Enkel de werking van Jonge Sla (73,3%) en van het handvest van Benjamin Verdonck (60%) wordt door een meerderheid van de respondenten gesignaleerd als 'gekend'. Minder dan 7% van de bevroegde Antwerpse kunstorganisaties is op de hoogte van de werking van internationale organisaties, zijnde UNCTAD, Julies Bicycle, COST en Agenda 21 for Culture. De werking van het Atelier Eco-cultuur, een initiatief van Vlaams minister Joke Schauvliege om de eco-cultuur te initiëren, is door 13,3% van de respondenten gekend. Bij de categorie 'andere' vermeldden enkele respondenten jonge kunstenaars als Judith De Joode en Alexander Nieuwenhuis, milieuvriendelijke

theatervoorstellingen als *Don Kyoto* en *Tegen de lamp*, een Duits kunstproject genaamd *Ressource Kunst* en algemene principes als *cradle to cradle* en duurzaam bouwen.

Grafiek 1: Van welke nationale of internationale initiatieven rond kunst en ecologie kent u de werking? (n=30) (percent of cases = 276,7%)

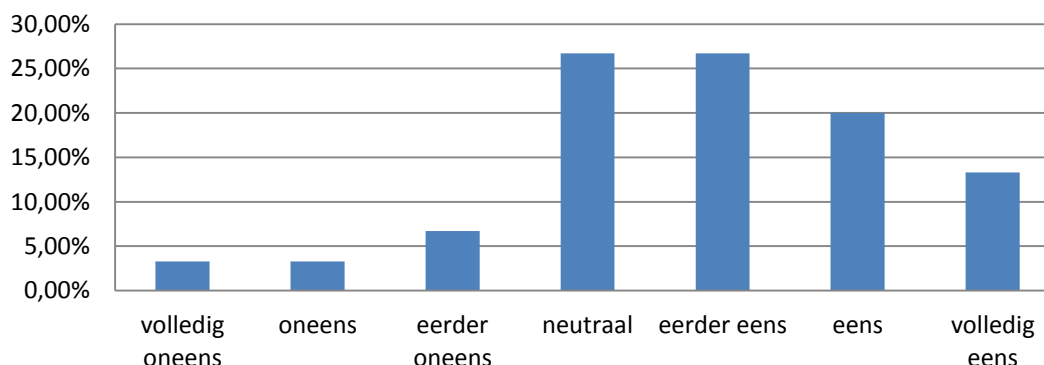
Op de vraag of de respondent reeds informatie opzocht om de werking van de organisatie ecologisch duurzamer te maken, antwoordt 74,1% 'ja' (n = 27).

2.3.2 Rolverdeling

2.3.2.1 De overheid

In tegenstelling tot Mechelen, waar de organisaties het eens waren dat de overheid op financieel vlak niet sterker hoeft tegemoet te komen met betrekking tot ecologische duurzaamheid, valt in Antwerpen een andere tendens op. De meerderheid van de meningen (60,1%) cirkelt rond een neutrale houding (categorie 2). Wel toont grafiek 2 dat de rest van de respondenten voornamelijk een hogere financiële ondersteuning verkiest: 33,3% is het eens met de voorgelegde stelling (categorie 3).

Grafiek 2: De overheid moet financieel sterker ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid. (n=30)

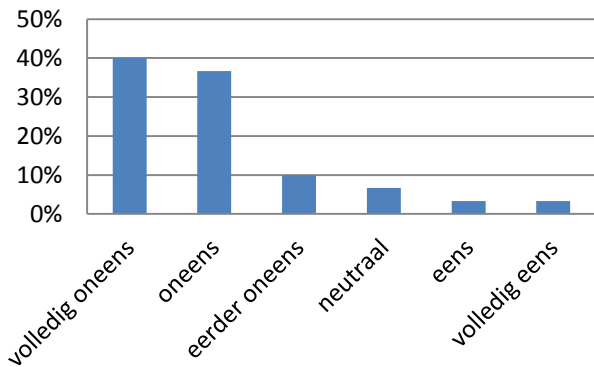
In het eco/team Antwerpen werd de bezorgdheid geuit dat de stad nog niet handelt naar de visie met betrekking tot ecologische duurzaamheid, die de deelnemers aan het eco/team voorop zetten. *“We blijven een beperkte circle of interest. Moeten we niet breder naar andere actoren gaan werken?”* (anoniem) Deze deelnemer benadrukt dat het gebouw en het slechte HVAC-systeem (heating, ventilation, and air conditioning) de kunstorganisatie parten blijven spelen: *“Ik voel me soms Don Quichot in een wereld van verspilling”* (anoniem).

In 2.3.4.5 vermelden we dat de deelnemende kunstorganisaties meer samenwerking wensen. Hierbij legde iemand een link met de rol van de stad Antwerpen: *“Met de nieuwe legislatuur zou de stad zo’n samenwerking kunnen trekken”* (anoniem).

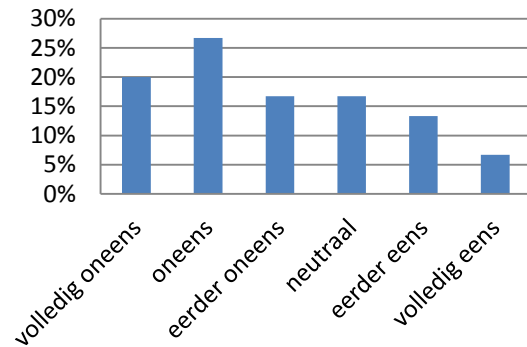
2.3.2.2 De kunstorganisatie

Volgens de *triangle of change* van SDC is de bijdrage van de overheid, de economie en de burger/ het maatschappelijk middenveld nodig. Dat erkennen ook de meeste bevroegde Antwerpse kunstorganisaties. 76,7% is het niet eens met de stelling dat duurzaamheid enkel een probleem van de politiek en/of de economie is. Twee organisaties kunnen zich wel vinden in de stelling.

Grafiek 3: Duurzaamheid is enkel een probleem van de politiek en/of de economie. (n=30)

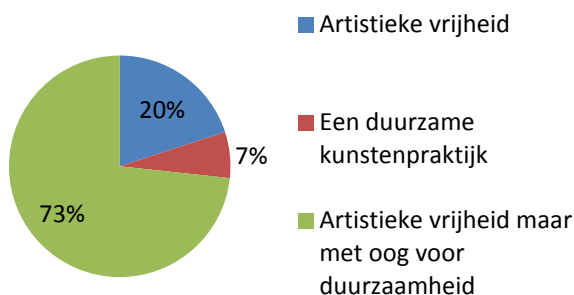
Grafiek 4: Ecologische duurzaamheid behoort niet tot het doel van een kunstorganisatie. (n = 30)

Volgens de meerderheid van de respondenten ligt er dus elders een rol. Toch liggen de meningen verdeeld over de optie om ecologische duurzaamheid als doel van een kunstorganisatie te benoemen. 40% van de respondenten reageert negatief op de voorgelegde optie en vindt dat het wel tot het doel van een kunstorganisatie behoort (categorie 3), 46,7% neemt eerder een neutrale houding aan (categorie 2) en 20% reageert positief (n = 30).

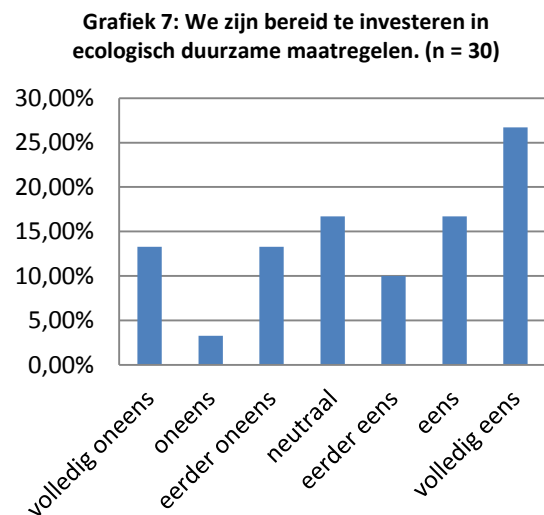
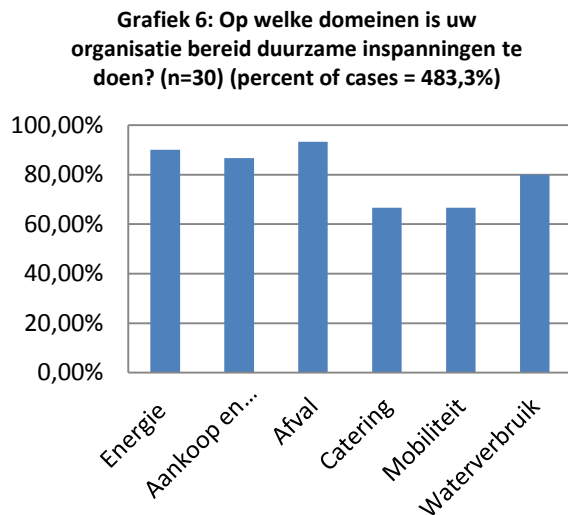
Eveneens 20% geeft aan dat de voornaamste prioriteit van de organisatie bij artistieke vrijheid ligt (l'art pour l'art). 6,7% gaat voor een volledig duurzame kunstpraktijk. De meerderheid van de respondenten (73,3%) kiest voor de middenweg en streeft artistieke vrijheid na, maar met oog voor duurzaamheid.

Grafiek 5: Voornaamste prioriteit (n = 30)

In het eco/team Antwerpen werd de mening geuit dat de kunstensector te weinig op een duurzame manier werkt: *“Ik merk weinig kwaadheid en protest ook in de kunstensector, er is eerder sprake van escapisme en zoeken naar vertier.”* (anoniem)

Meer dan 60% van de Antwerpse kunstorganisaties (percent of cases = 483,3%) is bereid ecologische aanpassingen te doen op alle voorgestelde domeinen. Meest gekozen domeinen zijn 'energie' en 'afval' ($\geq 90\%$). Dat er gelijkaardig aan Mechelen tal van zaken deze effectieve doorvoer belemmeren is te lezen in 2.3.4 Barrières en opportuniteiten.

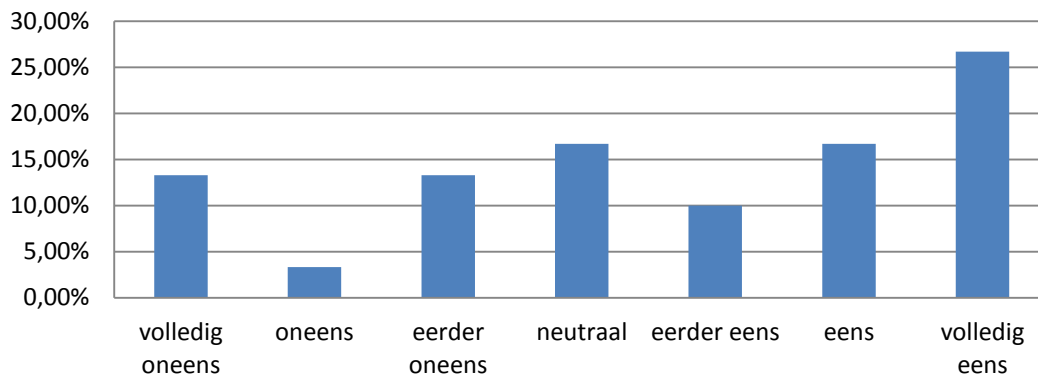

Ook de bereidheid tot investeren in ecologisch duurzame maatregelen is ongelijk verdeeld met meer respondenten die positief antwoorden dan negatief. 40% is het eens (categorie 3), 53,3% neemt een neutrale houding aan (categorie 2) en 6,3% is niet bereid investeringen te doen (categorie 1).

2.3.2.3 De artiest

We peilden naar de rol van de artiest aan de hand van de stelling: 'Men kan niet verwachten van kunstenaars om kunst over ecologie te maken.' De Antwerpse organisaties zijn het niet met elkaar eens. De antwoordmogelijkheid met de meeste aanhangers is 'volledig eens' (26,7%). Daartegenover staat 13,3% die het 'volledig oneens' is. Te beginnen bij de positieve respons is de verhouding in categorieën: 43,4% - 40% - 16,6%.

Grafiek 8: Men kan niet verwachten van kunstenaars om kunst over ecologie te maken. (n = 30)

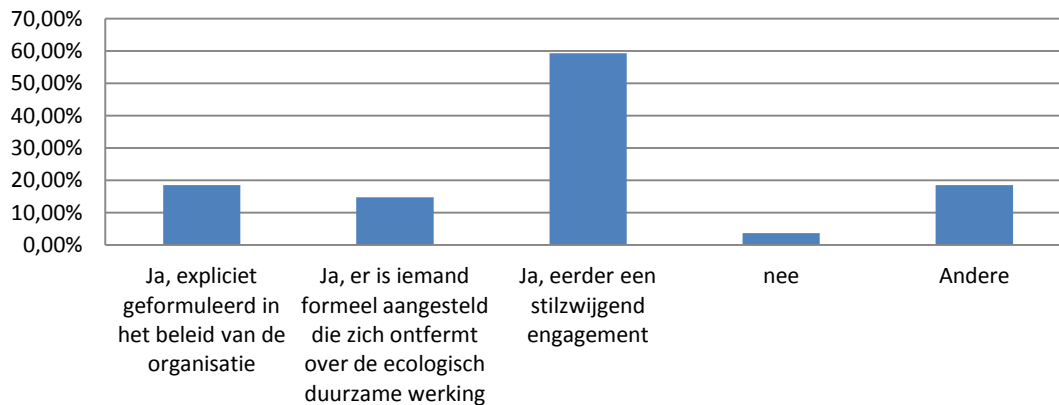

2.3.3 Toestand mei 2012

2.3.3.1 Strategisch

Eén respondent geeft voor zijn/haar organisatie aan niet geëngageerd te zijn om bewust om te gaan met ecologische duurzaamheid in het creatieproces. De rest geeft engagement op strategisch vlak een verschillende invulling. 18,5% van de respondenten formuleerde er een visie rond en 14,8% stelde iemand formeel aan om zich te ontfemen over duurzaamheid. Het merendeel van de kunstorganisaties (59,3%) zegt een 'stilzwijgend engagement' te hanteren. Tot slot geeft 18,5% van de respondenten een genuanceerd antwoord: *"We zijn er zeker niet actief mee bezig, maar zijn ons wel bewust van de mogelijkheden die er liggen."*, *"in opstartfase, verdeeldheid in de organisatie"*, *"In het pure creatieproces ligt dat wel moeilijk. de dagelijkse werking duurzaam organiseren is makkelijker."*, *"Wij maken, zonder er uitdrukkelijk een noodzaak van te maken, optimaal gebruik van reeds bestaande infrastructuur en technisch materiaal, [...] we hangen 'er geen kak aan' maar zijn mensen van deze tijd en dus alert op onnodig gebruik van teveel energie."*

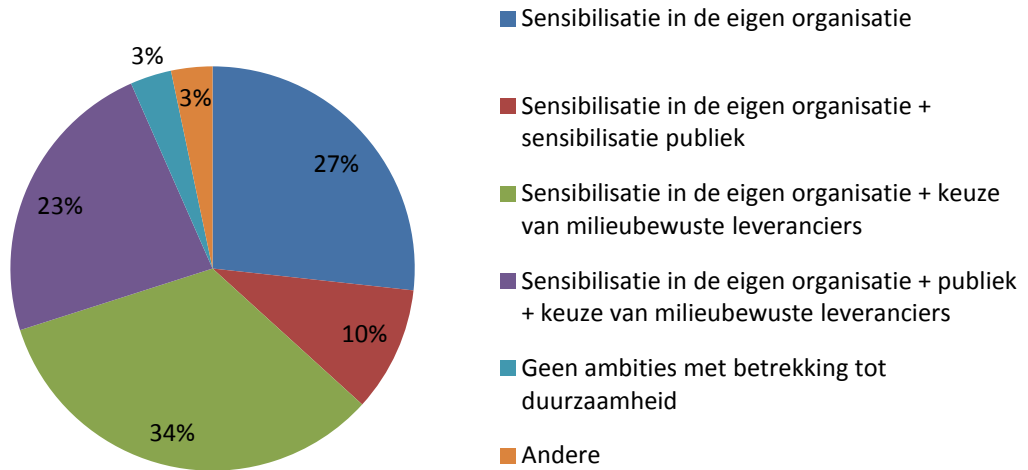
Grafiek 9: Is er momenteel vanuit de organisatie een engagement om bewust om te gaan met ecologische duurzaamheid van het creatieproces? (n = 27)

Eén deelnemer aan het eco/team Antwerpen schreef reeds voor de sessies een visie rond duurzaamheid uit: *“Bij ons is milieu een onderdeel van een breder MVO-beleid. Door alles uit te schrijven in een plan merken we waar we onbewust al langer mee bezig zijn, terwijl dat nooit echt benoemd was. We maakten bijvoorbeeld het FSC-label niet eerder kenbaar, terwijl we wel al langer aan de voorwaarden voldoen.”* (anoniem).

Uit de enquête blijkt dat één respondent geen ambities heeft met betrekking tot ecologische duurzaamheid voor zijn/haar organisatie. 27% houdt het bij sensibilisatie in de eigen organisatie. De meeste respondenten willen naast sensibilisering in de organisatie ook kiezen voor milieubewuste leveranciers (34%). 10% ambieert sensibilisatie in de organisatie en sensibilisatie van het publiek. Tot slot kiest 23% voor alle drie. Eén artistiek medewerker nuanceert zijn/haar antwoord met het volgende: *“Er zijn projecten waarbinnen sensibilisering past en klopt, in andere gevallen ben ik niet geneigd het er ‘met de haren bij de sleuren!’”*.

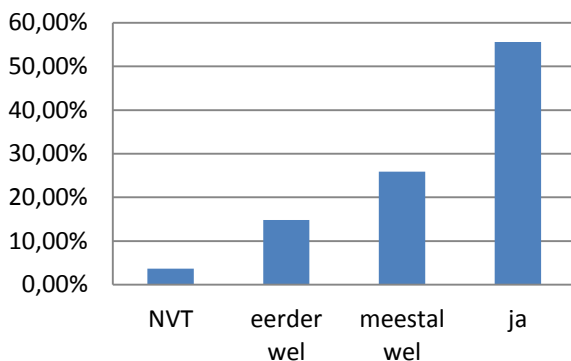
Grafiek 10: Ambities

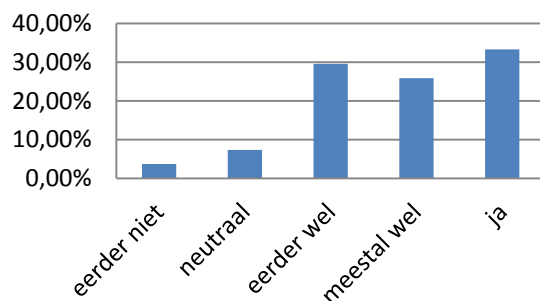
2.3.3.2 Acties binnen de organisatie

Energieverbruik, catering, licht & geluid, verplaatsing medewerkers, keuze van materialen, drukwerk, afval en aanmoedigen van medewerkers zijn domeinen die overwegend positief scoren met betrekking tot ecologisch duurzaam gedrag. De twee laatstgenoemden zijn daarbij de uitschieters. Op één respondent na (waarop de vraag niet van toepassing is), sorteert elke organisatie (minstens op een minimale manier) het afval: 55,6% van het totaal zegt 'ja', de anderen zeggen 'meestal wel' of 'eerder wel'. Ook het aanmoedigen van medewerkers om ecologisch duurzame inspanningen te doen (licht uitdoen, trap nemen, computer uitzetten,...), krijgt een bijna volledig positieve invulling: 33,3% antwoordt 'ja' op de vraag, 55,5% antwoordt 'meestal wel' of 'eerder wel'.

Grafiek 11: We sorteren afval. (n = 27)

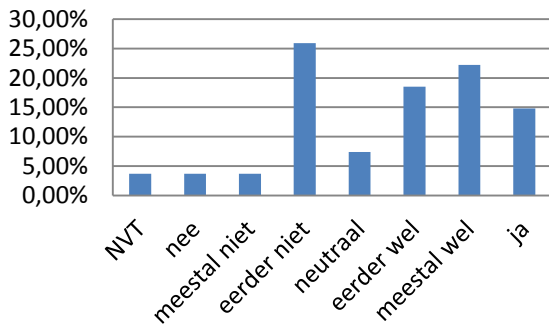
Grafiek 12: Medewerkers worden aangemoedigd om ecologisch duurzame inspanningen te doen. (n = 27)

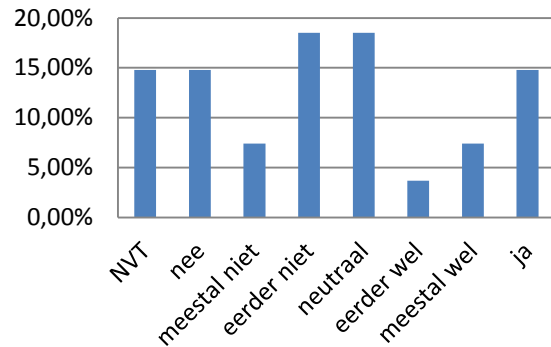
Bij de domeinen milieuvriendelijke mobiliteit en waterverbruik is er geen patroon te herkennen in de antwoorden. Het eerste domein kent 'eerder niet' als modus. 55,5%

antwoordt 'eerder wel', 'meestal wel' of 'ja'. Het domein waterverbruik heeft 'neutraal' en 'eerder niet' als modus. Zowel 'nee' als 'ja' kennen een percentage van 14,8%.

Grafiek 13: Wanneer reizen of vervoer van materiaal strikt noodzakelijk is, verkiezen we milieuvriendelijke mobiliteit. (n = 27)

Grafiek 14: Er wordt zuinig omgesprongen met waterverbruik (n = 27)

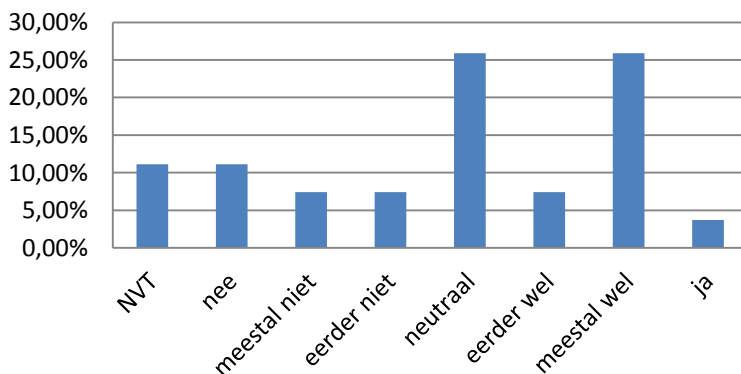

De meerderheid van de organisaties houdt geen energieboekhouding (energiemetingen, terugverdiendtijd van investeringen,...) bij. 7,4% van de organisaties geeft 'eerder wel' aan. De anderen gaven een negatief antwoord of geven 'niet van toepassing' aan.

2.3.3.3 Sensibilisering publiek

Er bestaat nog geen eenduidige mening bij de bevroagde Antwerpse organisaties omtrent het stimuleren van duurzaam gedrag bij publiek. 'Neutraal' en 'meestal wel' werden elk door één vierde van de respondenten gekozen. De score van de andere antwoordmogelijkheden schommelt tussen een percentage van 3 en 12.

Grafiek 15: We stimuleren het publiek in ecologische duurzaam gedrag. (n = 27)

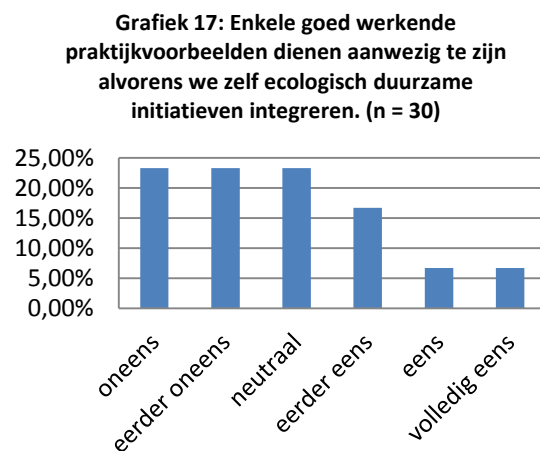
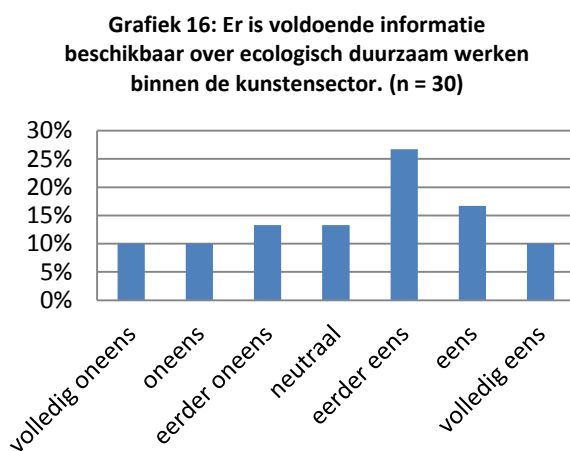
Niemand van het eco/team Antwerpen communiceert duurzame inspanningen extern, buiten het gebruik van een FSC-label door een minderheid aan deelnemers. Steven Vromman,

teambegeleider, zei daarop: “*Het is goed om de zaken die je doet te communiceren naar de buitenwereld. Ik denk dat we soms te bescheiden zijn in wat we doen.*”

2.3.4 Barrières en opportuniteiten

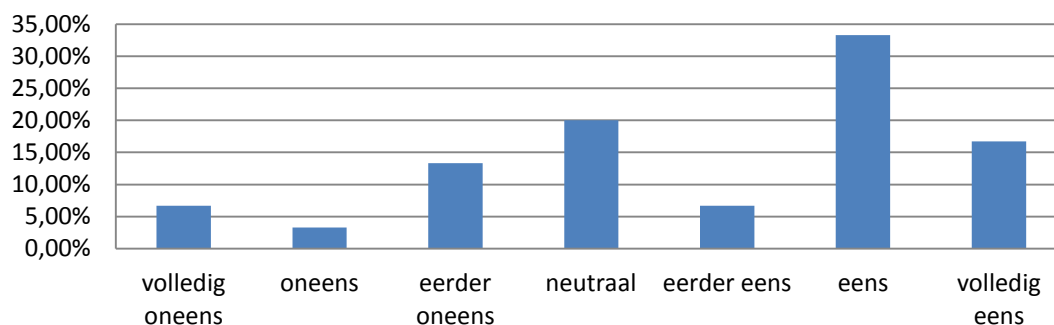
2.3.4.1 Informatie

Net zoals in Mechelen verhinderen heel wat barrières het in praktijk brengen van ecologisch duurzame goede wil. Zo is niet iedereen het eens met de stelling dat er voldoende informatie beschikbaar is over ecologisch duurzaam werken binnen de kunstensector. Grafiek 16 toont een eerder positieve houding ten opzichte van de stelling: 26,7% van de respondenten is het eens, 20% is het oneens. Ook wachten enkele organisaties op goed werkende praktijkvoorbeelden binnen de kunstensector alvorens zelf in actie te schieten: 13,4% antwoordt met ‘eens’ of ‘volledig eens’ (categorie 3) en 63,3% neemt een voorzichtige houding aan en antwoordt in de neutrale categorie (categorie 2). De overige 23,3% wacht niet speciaal op goed werkende praktijkvoorbeelden.

De helft van de respondenten (50% of 15 organisaties) zou de opportuniteit van een gratis workshop in Antwerpen rond ecologisch duurzaam werken in de kunstensector, grijpen. Waarom het initiatief eco/team Antwerpen van Jonge Sla slechts zes kunstorganisaties wist te overtuigen, is stof voor verder kwalitatief onderzoek. Ook de redenen van de drie organisaties die volgens de enquête niet zouden deelnemen is interessante materie om verder te onderzoeken. 40% van de respondenten neemt een neutrale houding aan.

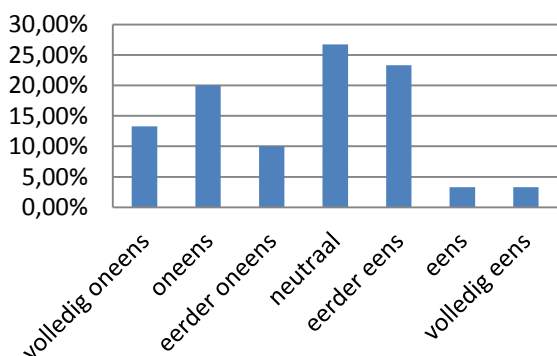
Grafiek 18: Als een workshop over ecologisch duurzaam werken in de kunstensector gratis in Antwerpen zou plaatsvinden, zou ik deelnemen. (n=30)

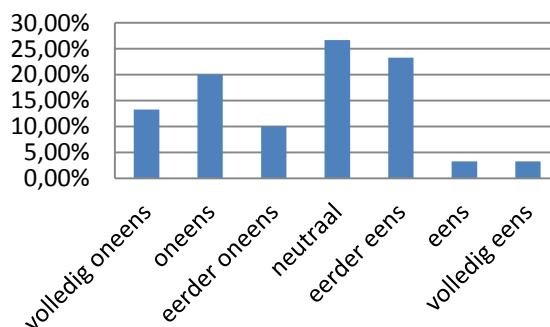
2.3.4.2 Financiële middelen en tijd

Het dilemma 'ecologisch duurzaam werken kost tijd en geld, iets wat kunstorganisaties vaak beperkt hebben', lijkt voor de meeste Antwerpse kunstorganisaties niet helemaal te kloppen. Bij beide grafieken wordt de categorie 'oneens' meer vertegenwoordigd dan de categorie 'eens'. De verhouding voor 'te duur' is 20% – 16,6%. De verhouding voor 'te weinig tijd' is 33,3% – 6,6%. De grootste groep cirkelt rond de neutrale houding (categorie 2): respectievelijk 63,3% en 60%.

Grafiek 19: Ecologisch duurzaam werken is te duur voor een kunstorganisatie. (n = 30)

Grafiek 20: Wij hebben te weinig tijd om naast het artistieke met ecologische duurzaamheid bezig te zijn. (n = 30)

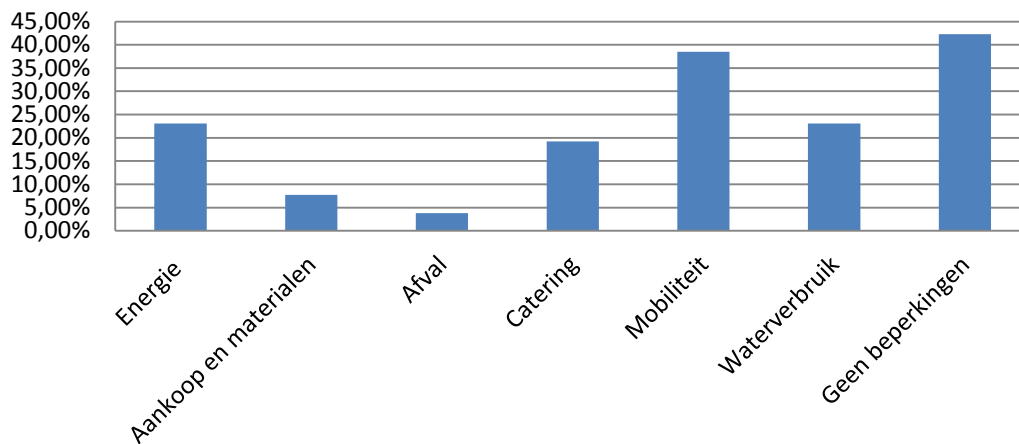
Een meerderheid aan kunstorganisaties binnen het eco/team Antwerpen gaf aan dat geld een barrière kan vormen voor duurzame investeringen. De oproep om krachten te bundelen en kosten te drukken door groepsaankopen, werd meerdere malen aangehaald.

2.3.4.3 Praktisch

In 2.3.2.2 De kunstorganisatie werd reeds duidelijk dat een meerderheid aan organisaties bereid is om ecologisch duurzame aanpassingen te doen op alle voorgestelde domeinen.

Dat niet alle goede intenties worden omgezet in de praktijk heeft onder andere te maken met belemmeringen. Op de vraag ‘Op welke domeinen is uw organisatie niet in de mogelijkheid om duurzame aanpassingen doen (bv door geen zeggenschap, gebouw is een monument,...)?’, antwoordden verschillende organisaties met meer dan één domein (percent of cases = 157,7%). De meeste barrières blijken zich te manifesteren op de domeinen mobiliteit (38,5%), energie (23,1%) en waterverbruik (23,1%). Of de redenen hiervoor gelijklopen met Mechelen, kan met kwalitatief onderzoek verder bekeken worden. 42% procent van de respondenten geeft aan geen beperkingen te ondervinden bij het verduurzamen van de werking.

Grafiek 21: Op welke domeinen is uw organisatie niet in de mogelijkheid om duurzame aanpassingen doen? (n = 26)

Ook in het eco/team Antwerpen werden meerdere praktische zaken als hinderlijk bevonden voor een duurzame werking:

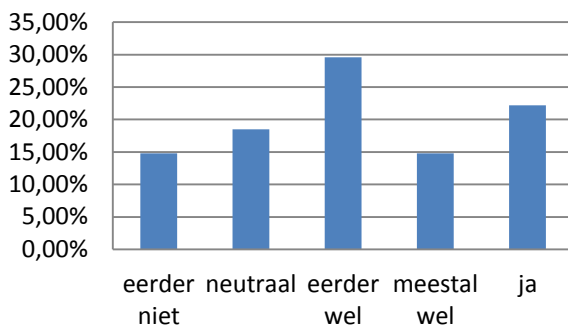
- *“Wij hebben geen inspraak in het beheer van het gebouw. Dat de verwarmingsketel 's avonds blijft branden kunnen we niet verhelpen.”* (anoniem)
- *“Bij ons is het internationale netwerk van de boekingsbureaus het grote probleem. Die bepalen heel sterk wat kan en wat niet kan. Een vraag is dan ook hoe je die mensen kan overtuigen.”* (anoniem)
- *“Hoe kan je op een praktische, haalbare manier en vooral onder grote tijdsdruk toch nog rekening houden met milieuaspecten bij transport van films van en naar verschillende landen?”* (anoniem)
- *“Je wil wel veel doen, maar botst heel vaak op de eisen van het regime. Zo zijn er steeds meer concerten, met steeds meer eisen voor techniek en artiesten.”* (anoniem)

- *“Wij zijn een kleine organisatie met een kantoorje met twee mensen en kunnen dus niet zoveel doen. Zeker omdat alle vertoningen op andere locaties worden georganiseerd.”* (anoniem)

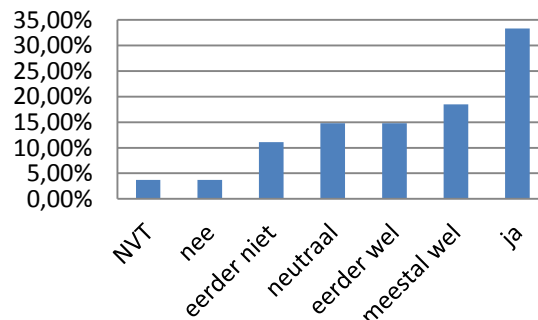
2.3.4.4 Personeel en medewerkers

Het merendeel van de medewerkers van de ondervraagde kunstorganisaties zet zich volgens grafiek 22 en 23 (met minstens een minimale inspanning) in voor het milieu. Indien we ons specifiek op de antwoordcategorie 3 richten, krijgen we een resultaat van 37% voor het onderdeel ‘engagement’ en 51,8% voor het onderdeel ‘woon-werk verplaatsing’. Niemand geeft een negatief antwoord op de vraag over engagement. Eén organisatie zegt dat de medewerkers geen rekening houden met het milieu bij de woon-werk verplaatsing. De neutrale categorie (2) vertegenwoordigt respectievelijk 62,9% en 40,7%.

Grafiek 22: De meeste medewerkers engageren zich voor ecologisch duurzame inspanningen. (n = 27)

Grafiek 23: De meeste medewerkers houden rekening met het milieu bij de woon-werk verplaatsing. (n=27)

In het eco/team Antwerpen werd ‘personeel, directie en andere medewerkers meekrijgen’ aangehaald als het grootste struikelblok. Enkele citaten:

- *“Wij moeten aan de eisen van de bands die touren voldoen en staan vrij machteloos als zij geen aandacht voor het milieu hebben.”* (anoniem)
- *“Moet ik de artistieke directie overtuigen om ecologie te thematiseren in creaties?”* (anoniem)
- *“Het pmd-beleid moet bij ons strakker. We sorteren, maar de koks, de artiesten en de poetsploeg nemen dat niet altijd even nauw.”* (anoniem)
- *“Hoe overtuig ik mensen uit de marketingafdeling dat als we maar 500 flyers nodig hebben, we er geen 1000 moeten laten drukken, enkel omdat dat tegen dezelfde prijs is bij flyer.be. Er worden er anders te veel weggegooid.”* (anoniem)

- *“Om medewerkers te sensibiliseren zouden we ze best allemaal op zo’n cursus sturen zodat ze op de feiten en mogelijkheden worden gedrukt.” (anoniem)*

In de derde sessie werd de volgende case uitgebreid besproken: Wat moet je doen als collega’s ergerlijke dingen blijven doen met betrekking tot ecologische duurzaamheid? Je hebt ze hier al meerdere malen over aangesproken en wil vermijden dat ze op termijn als een ‘zaag’ gaan beschouwen.

Na een brainstorming over mogelijke redenen van ergerlijk gedrag kwam het volgende naar voor: Het gaat niet om een gebrek aan kennis, want men maakt duidelijk wat verwacht wordt. Het gaat ook niet om een praktische kwestie, want sorteerbakken zijn bijvoorbeeld aanwezig en staan niet verder dan 10 meter. Het lijkt vooral een attitudeprobleem (luiheid, vergeetachtigheid, onverschilligheid). Ook het feit dat medewerkers zelf weinig negatieve gevolgen ondervinden van onduurzaam gedrag binnen de organisatie is een mogelijke reden.

Steven Vromman gaf een reeks tips in de derde sessie:

- **Energie:** Investeer je energie in mensen die wisselend ecologisch gedrag vertonen, eerder dan een kleine groep te willen overtuigen die hardnekkig niet mee wil.
- **Blame and shame:** Verspreid foto’s van ergerlijk gedrag en druk de betreffende personen op de feiten.
- **Communiceer positief:** Geef bijvoorbeeld aan dat 70% van de medewerkers goed sorteert.
- **Verhoog betrokkenheid:** Laat medewerkers mee brainstormen over alternatieven, organiseer een ecomiddag, nodig een spreker uit die het thema op een overtuigende manier brengt, ...
- **Zoek bondgenoten:** Zie dat je niet alleen staat in het overtuigen van medewerkers. De rest zal zich conformeren aan de groep en gewoontes overnemen.
- **Functioneringsgesprekken:** Maak ecologisch gedrag een aandachtspunt.
- **Ludieke en creatieve oplossingen:**
 - o voorbeeld 1: Geef medewerkers die het goed doen ’s morgens een koffiekoek en meld aan de rest dat er door onduurzaam gedrag slechts een beperkt budget overblijft.

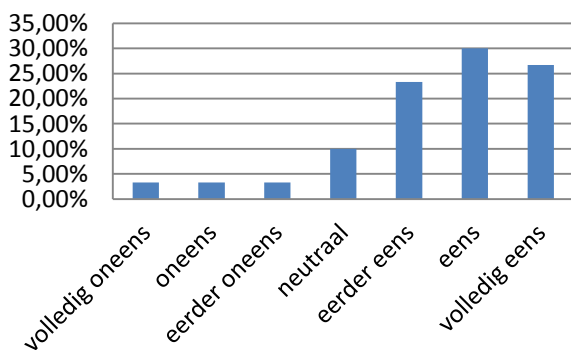
- o voorbeeld 2: Haal de individuele vuilnisbak (stiekem) weg bij diegene die het niet goed doet.
- o Voorbeeld 3: Vraag of je bij de bureau van de betreffende persoon een sticker of affiche mag hangen met de stelling: 'Wij zijn een propere buurt.'. Mensen zullen conform die stelling willen handelen.

2.3.4.5 Samenwerking

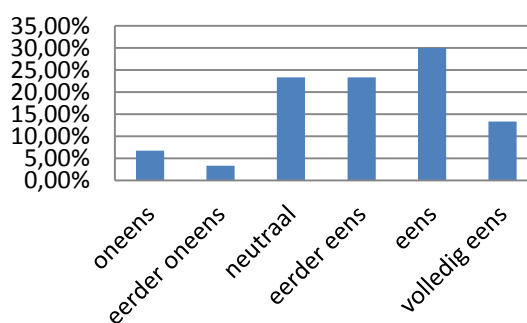
Samenwerking met andere culturele organisaties of kennisinstellingen biedt een opportuniteit voor 43,3% van de respondenten. De neutrale categorie (2) vertegenwoordigt 49,9%, waarvan 23,3% het 'eerder eens' is. Twee organisaties zijn niet bereid om rond het thema samen te werken.

Grafiek 24 toont een licht positievere houding ten aanzien van het uitwisselen van middelen tussen kunstorganisaties. Meer dan de helft van de respondenten (56,7%) vindt dat een goed idee, 36,6% twijfelt over het idee of neemt een neutrale houding aan en twee organisaties zijn het oneens met de stelling.

Grafiek 24: Het uitwisselen van middelen tussen kunstorganisaties is een goed initiatief om hergebruik te stimuleren. (n = 30)

Grafiek 25: Als een samenwerkingsverband rond ecologische duurzaamheid met andere culturele of kennisorganisaties zich aandient, stap ik daar graag in mee. (n = 30)

Alle deelnemers aan het eco/team Antwerpen staan achter het idee om meer samen te werken: “*We zouden structureel materiaal bij elkaar moeten kunnen halen of zelfs personeel, bijvoorbeeld een techniker, uitlenen.*” (anoniem) “*Een productienetwerk of database zou handig zijn. Wij hebben dat nu al met een aantal mensen, maar dat zou uitgebreider kunnen.*” (anoniem) “*Ik hoop de krachten te kunnen bundelen voor groepsaankopen.*”

(anoniem) *“We hebben een overleg of platform binnen de sector nodig om daarover te onderhandelen.”* (anoniem) *“Met een groter verhaal kunnen we als cultuursector een positief signaal uitzenden!”* (anoniem).

Conclusie

We betrokken van de onderzoeksvraag: “Hoe geeft het professionele kunstenveld in Antwerpen invulling aan haar rol inzake ecologie, een onderdeel van duurzaamheid?” Bijvragen waren: “Hoe percipiëren Antwerpse kunstorganisaties de rol van de overheid, de kunstorganisatie en de kunstenaar inzake ecologische duurzaamheid?” , “Hoe nemen Antwerpse kunstorganisaties hun rol op inzake ecologische duurzaamheid?” en “Trachten Antwerpse kunstorganisaties de burger te sensibiliseren inzake ecologische duurzaamheid?” Dit zowel voor de stad Antwerpen als voor de stad Mechelen, waar een jaar geleden het eco/team plaatsvond. Voor dit aanvullend onderzoek stelden we een aparte bijvraag: “Zijn de doelen van het eco/team Mechelen behaald?”.

Duurzaamheid omvat drie pijlers die elkaar wederzijds beïnvloeden: ecologie, mens en samenleving, en economie. Steeds meer auteurs plaatsen daar een vierde pijler bij: cultuur. We focusten op ecologie en onderzochten de link met cultuur, specifiek met de manifestatie van cultuur: de professionele kunsten.

In hoofdstuk 2 van het theoretisch kader zagen we dat klimaatverandering op één staat in de top tien van huidige risico's die de wereld tarten. *Business as usual* is niet langer iets om aan vast te houden. Verandering of transitie is nodig! Met focus op de onderzoeksvraag is de transitie naar een duurzame kunstenpraktijk nodig. Zo'n transitie verloopt via multi-fasen, multi-levels en multi-actoren. De transitie kan pas echt tot stand komen als ontwikkelingen op multi-levels en visies en inspanning door multi-actoren gekoppeld worden. Omdat de verschillende actoren, zijnde de burger, het maatschappelijk middenveld en het bedrijfsleven er, in tegenstelling tot voorgaande transities als bijvoorbeeld de verlichting, deze keer niet beter van worden, is sturing nodig of transitie management. Transities kunnen in gang worden gezet door de transitie managementcyclus meerdere malen te herhalen.

Cultural sustainability of culturele duurzaamheid gaat over twee zaken: het duurzaam omgaan met cultuur in al haar vormen (materieel en immaterieel) en de bijdrage van cultuur aan een duurzame samenleving. Cultuur wordt daarom steeds vaker benoemd tot vierde pijler van duurzaamheid. Het is een ontwikkelend begrip dat, net zoals het begrip cultuur, erg breed ingevuld kan worden. Wij focusten op de tweede zaak, met de onderverdeling 'cultuur

als manier van leven' in het achterhoofd. Dat laatste specificerden we opnieuw door te onderzoeken hoe de manifestatie van cultuur, namelijk kunsten, kunnen bijdragen aan een duurzame samenleving.

Om de transitie naar een duurzame kunstenpraktijk te bekomen moet de integratie van cultuur transversaal gebeuren: doorheen sectoren, doorheen academische disciplines, doorheen beleidskaders en doorheen landen. Net zoals COST gingen we ervan uit dat het veld zelf kan bijdragen op twee domeinen: de kunstenpraktijk vergoenen en publiek sensibiliseren. Beide domeinen gelden voor zowel de kunstinstelling (de manier van werken en sensibilisatie via *experience marketing*) en de kunstenaar (de manier van werken en sensibilisatie via kunst). Goede intenties worden niet altijd omgezet in gedrag. Dat heeft te maken met barrières. Tot slot gingen we dieper in op de rol van de kunstenaar en somden vijf retorische vaardigheden op: *attention catcher, sacralizer, eye-opener en rule cracker, itinerant broker, exaptation facilitator en structurator*. We onderzochten of ecologie het onderwerp van kunst kan zijn, maar vonden geen eenduidig antwoord, wel drie strekkingen: art for art's sake only, de ja, maar... 's en de activisten.

Als we de drie sporen samen bekijken komen we tot de algemene conclusie dat kunstorganisaties een manier op maat van de organisatie zoeken om met ecologische duurzaamheid om te gaan. Diegenen die reeds ten volle overtuigd zijn van het belang van duurzaamheid zoeken naast andere factoren binnen de kunstenpraktijk (als artistieke vrijheid, middelen, participatie,...) een evenwichtige implementatie van een ecologisch duurzame factor. Anderen hanteren het 'soms wel, soms niet' principe, maar houden zich aan de basisinspanningen zoals afval sorteren en onnodig lichtgebruik vermijden. We zijn tevreden dat slechts twee kunstorganisaties zich tegen het thema ecologie binnen de kunsten leken te verzetten. We hopen dat zij op lange termijn zich zullen conformeren aan de groep die wel voor duurzaamheid strijdt.

We zagen een duidelijke voorkeur om de zakelijke omkadering van het artistieke proces te verduurzamen. Er bestaat echter nog tegenstand, onzekerheid en twijfel om ook op artistiek vlak rond het thema te werken. Het kwantitatieve onderzoek toonde enkele voorstanders. Het zou interessant zijn om hen in verder onderzoek te interviewen.

De bijvragen beantwoorden we door per besproken domein conclusies te trekken voor de drie sporen apart. De specificiteit van elk onderzoek laat ons niet toe om besluiten per domein te veralgemenen.

Kennis

Kennis over goede praktijken, workshops, denktanks,... binnen het Vlaamse en wereldwijde kunstenveld is beperkt bij de Antwerpse kunstorganisaties. Slechts twee initiatieven worden door een meerderheid van de respondenten aangegeven als 'gekend', waarvan Jonge Sla op één staat. Dit komt niet door gebrek aan inspanning: 74,1% van de bevroegde organisaties zocht reeds informatie op om de werking te vergroenen. Nochtans bevat de website van Jonge Sla informatie over alle andere ecologische kunstinitiatieven. Mechelse kunstorganisaties gaven aan handige informatie te hebben ontvangen in het eco/team.

Rolverdeling

Volgens het kwalitatieve onderzoek in Mechelen gaat de overheid naar behoren om met haar financieel ondersteunde rol. Wel wijzen de bevroegde kunstorganisaties drie extra functies toe aan de overheid: een bewustmakingsfunctie, een voorbeeldfunctie en een informatiefunctie. Daartegenover delen de bevroegde Antwerpse kunstorganisaties een andere mening. De meerderheid is het 'eerder eens' tot 'volledig eens' met de stelling dat de overheid financieel sterker moet ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid. Specifiek voor het lokale niveau vinden beide eco/teams dat de stad haar voorbeeldfunctie nog niet voldoende opneemt. De lokale overheid moet een evenwicht zien te vinden tussen de bescherming van het gebouwenpatrimonium (vaak erfgoed) en een duurzaamheidsvisie. Dit alles kadert binnen de sturende rol zoals beschreven in het theoretisch kader.

Elke respondent uit Mechelen erkent dat een rol is weggelegd voor de kunstorganisatie. Drie functies van de manager of leider kwamen hierbij aan bod: bewustmaking van medewerkers, duurzame keuzes in de organisatie regelen en bewaken en een evenwicht zoeken tussen duurzaamheid en financiële middelen en duurzaamheid en het comfort van de kunstenaar. In Antwerpen is een meerderheid het eens dat er naast de economie en de politiek, elders een rol ligt. Wel liggen de meningen over 'duurzaamheid benoemen als doel van een

kunstorganisatie' over de drie categorieën verdeeld. De rol van de kunstorganisatie bevat dus stof tot debat en verder onderzoek. Genuanceerder wil meer dan 60 % van de organisaties duurzame inspanningen doen op elk voorgesteld domein (van afval tot waterverbruik). Investeren ligt gevoeliger. De meerderheid is nog niet overtuigd om er ook effectief geld voor vrij te maken. Een volledig duurzame kunstenpraktijk wordt amper nagestreefd. Bijna drie vierde kiest voor artistieke vrijheid, maar met oog voor duurzaamheid. De visie *l'art pour l'art* bestaat bij één vijfde van de Antwerpse organisaties. Kunstorganisaties in beide steden zien voornamelijk een rol binnen de eigen werking. Een minderheid breidt die rol uit naar sensibilisering van het publiek. Populairder is de ambitie om ook milieubewuste leveranciers te kiezen.

Vragen aan een kunstenaar om kunst over ecologie te maken ligt voor de Mechelse kunstorganisaties een brug te ver. Wel moeten kunstenaars zich evenzeer aan de regels van de maatschappij houden en dus rekening houden met ecologie tijdens het creatieproces (via materialen, mobiliteit,...). Een evenwicht met de artistieke vrijheid moet daarbij gezocht worden. In Antwerpen zorgt het onderwerp voor discussie. De meningen liggen verdeeld over de drie categorieën.

Organisatiestrategie

Op één na zijn alle respondenten (uit zowel Mechelen als Antwerpen) geëngageerd om bewust om te gaan met ecologische duurzaamheid in het creatieproces (n = 27 voor Antwerpen). Strategisch krijgt het een verschillende invulling. Meestal kiest men voor een stilzwijgend engagement. Slechts enkelen uit Antwerpen schreven een visie uit op lange termijn of stelden iemand aan om de duurzame keuzes te bewaken. Vaak blijft het, zo blijkt uit Mechelen bij doelen op korte termijn. Het beleidsplan wordt door enkele kunstorganisaties gehanteerd om doelen of intenties neer te schrijven.

Ecologisch duurzame acties

In Mechelen voerde elke respondent duurzame veranderingen door na hun deelname aan het eco/team. Het populairste actiepoint is drukwerk. Ook gaf een meerderheid aan dat acties vaak in de eerste plaats een financiële reden hebben, maar achteraf ook duurzaam blijken te

zijn (bijvoorbeeld hergebruik van decormateriaal). Niemand kon op het moment van de bevraging een voorbeeld geven van een overgenomen 'goede praktijk'.

Energieverbruik, catering, licht & geluid, verplaatsing van medewerkers, keuze van materialen, drukwerk, afval en aanmoedigen van medewerkers zijn domeinen die overwegend positief scoren in Antwerpen. De twee laatstgenoemde domeinen worden het vaakst aangepakt. Over de domeinen milieuvriendelijke mobiliteit en waterverbruik ligt de mate van consequent gedrag verdeeld: er zijn zowel negatieve, neutrale als positieve antwoorden. Verder worden energieboekhoudingen nauwelijks bijgehouden.

Geen enkele organisatie in Mechelen werkte ooit op artistiek vlak rond het thema ecologie. Eén organisatie zet die mogelijkheid open in de toekomst. 13,3% van de bevroegde Antwerpse organisaties vindt dat kunstenaars het thema ecologie moeten opnemen in de artistieke expressie.

Samenwerking

Een jaar na de sessies is er in Mechelen geen samenwerkingsverband ontstaan. Er wordt gewezen op de specificiteit van elke organisatie en het ontbreken van een trekker. Met externe organisaties vindt wel samenwerking plaats die een positieve impact heeft op het milieu, maar in de eerst plaats om praktische of financiële redenen draait. In Antwerpen biedt samenwerking rond ecologie voor een minderheid aan respondenten een opportuniteit.

Sensibilisering

Sensibilisering van het publiek vindt in Mechelen plaats door het goede voorbeeld te geven, aan *experience marketing* te doen (bijvoorbeeld koppelen van ecologische mobiliteit, toerisme en kunst) en via externe communicatie over duurzame inspanningen. Met het laatste punt springen kunstorganisaties voorzichtig om. De meerderheid vindt dat het organisatiebeleid niet consequent genoeg is.

Ook in Antwerpen bestaat er twijfel rond de sensibilisering van het publiek. Antwoorden over 'het stimuleren van ecologisch duurzaam gedrag bij het publiek' liggen verdeeld over de drie antwoordcategorieën. Tijdens de loop van het eco/team Antwerpen werden duurzame inspanningen door deelnemers nauwelijks gecommuniceerd.

Barrières

Bij benadering geeft één derde van de Antwerpse respondenten aan geen belemmeringen te ondervinden om een ecologisch duurzame werking te integreren. De anderen ondervinden barrières op de domeinen informatie, financiële middelen, tijd, praktische zaken, personeel en medewerkers, en samenwerking.

In Antwerpen vindt een deel van de bevroegde organisaties dat er niet voldoende informatie op maat is en wacht een deel nog op goed werkende praktijkvoorbeelden. Positief is dat meer mensen het tegenovergestelde vinden en doen.

Het dilemma 'ecologisch duurzaam werken kost tijd en geld, iets wat kunstorganisaties vaak beperkt hebben', klopt voor de meeste Antwerpse en Mechelse organisaties niet helemaal. Als we de antwoorden van respondenten van beide eco/teams gedetailleerder bekijken, zien we dat vooral gebrek aan geld een beperking voor duurzame investeringen vormt. Wel is iedereen het erover eens dat geld geen barrière mag vormen om kleine inspanningen te doen en dat er een terugverdienelement aan gekoppeld is.

Dat gedrag op de domeinen waterverbruik en mobiliteit minder hoog scoort dan de andere blijkt te maken te hebben met praktische barrières. We veronderstellen dat de redenen in Antwerpen gelijklopen met Mechelen (een internationale werking of geen zeggenschap over het gebouw), maar bezien dat niet als bevestigd door onderzoek. Wel gaven de deelnemers aan het eco/team Antwerpen aan de volgende belemmeringen te ervaren: geen zeggenschap over het gebouw, internationaal netwerk van boekingsbureaus die voorwaarden bepalen, eisen van het regime, werken op verschillende locaties, ...

Personeel en medewerkers meekrijgen wordt eerder positief beoordeeld door Antwerpse respondenten. Er blijft echter een groep die moeite heeft met personeel en medewerkers te overtuigen. In het eco/team Antwerpen bleek dat het grootste struikelblok te vormen. Soms ligt het aan de persoonlijkheid en soms aan de aard van de functie (een artistieke afdeling of marketing afdeling kan bijvoorbeeld de prioriteiten elders leggen). Het onderwerp werd besproken in een case, gevolgd door enkele tips van Steven Vromman. In Mechelen krijgen slechts twee (kleine organisaties) van de zes organisaties elk personeelslid mee. Twee andere kunstorganisaties gaven aan dat de positieve drive op termijn wegvalt.

Barrières op het vlak van samenwerking worden in Mechelen geweten aan de specifieke planning van elke organisatie en het gebrek aan een (overkoepelende) trekker.

Tot slot vormt de artistieke vrijheid een belemmering voor een volledig duurzame kunstenpraktijk bij meer dan drie vierde van de bevraagde Antwerpse en Mechelse kunstorganisaties.

Doelen eco/team

We kunnen stellen dat de sessies van Jonge Sla een duidelijke impact hebben gehad op hoe de organisaties denken over de rolverdeling met betrekking tot duurzaamheid en op hun inspanningen. Echter niet alle doelen werden bereikt (bijvoorbeeld samenwerking tot stand brengen).

Aanbevelingen

Algemeen

- **Proces:** Duurzaamheid houdt een evenwicht tussen en respect voor drie p's in: *people, planet* en *profit* en dit op lange termijn. Dit impliceert dat een project op korte termijn (zoals Jonge Sla) een goed begin is, maar niet voldoende is. Om duurzaam te handelen naar het milieu toe, moet er een visie op lange termijn komen, zodat er geïnvesteerd kan worden in een proces in plaats van een project. De evaluatie van het project in Mechelen geeft aan dat de oorspronkelijke 'drive' bij sommige organisaties weer verdwenen is. Een constante prikkel is nodig om duurzame keuzes te maken tot dat er een algemene gedragenheid in de hoofden van de mensen ontstaat.
- **Verder onderzoek:** Deze masterproef biedt slechts een eerste opstap voor een volledig duurzaamheidsonderzoek. We raden verschillende pistes aan die verder onderzocht moeten worden. Allereerst is het van belang dat volgend jaar een T1-meting kan plaatsvinden voor Antwerpen om evoluties inzake ecologische duurzaamheid in kaart te brengen. Ten tweede kan daarbij kwalitatief onderzoek gehanteerd worden om dieper in te gaan op enkele bevindingen uit de nulmeting in Antwerpen en om dieper in te gaan op evoluties. Een interessante piste om te onderzoeken is onder andere, waarom een groter aantal aan kunstorganisaties bereid is om in te stappen in een gratis workshop rond een ecologische kunstenpraktijk en er slechts vijf organisaties effectief deelnamen aan het eco/team Antwerpen. We raden hierbij de onderwerpen van het vragenprotocol van het onderzoek in Mechelen aan, in functie van de volledigheid. De enquête gehanteerd in dit onderzoek ontbreekt (door tijdsgebrek) vragen over sensibilisering van het publiek en over ecologie als thema van artistieke expressie. Ten derde raden we een nieuwe evaluatie aan, deze keer van het eco/team Antwerpen. Een vervolg van dit onderzoek zou een meerwaarde bieden door naast beschrijvend, ook een verklarende, vergelijkende of evaluerende functie te hebben. Het onderzoek kan zich dan volledig focussen op de stad Antwerpen en vergelijkingen maken tussen grote

en kleine organisaties, tussen deelnemers en niet-deelnemers aan het eco/team, tussen verschillende kunstdomeinen enzovoort. Uiteraard raden we eveneens onderzoek aan in andere regio's en andere landen. Duurzaamheid belangt ons immers allen aan. Tot slot zou het interessant zijn om ook enkele kunstenaars aan het woord te laten en binnen de instelling op zoek te gaan naar gesprekspartners die verschillende functies bekleden: artistiek medewerkers, communicatiemedewerkers, marketing medewerkers, technisch medewerkers, ...

- **Transitiecycclus:** Om transitie in gang te brengen moet de transitiecycclus meerdere malen herhaald worden. Het eco-atelier op initiatief van Joke Schauvliege kan gezien worden als een transitie-arena waar visionairs met diverse achtergronden zich buigen over ecologie binnen de kunsten. Het is van belang dat ontwikkelingen doorsijpelen naar het brede culturele veld en dat er een mogelijkheid is om inspraak te bieden aan al wie iets te zeggen heeft, zodat gelijke transitieagenda's kunnen ontstaan. Vernieuwende ideeën moeten op hun beurt worden teruggekoppeld naar het beleid voor gelijke duurzaamheidsvisies.

Overheid

- **Rol overheid:** Zoals vermeld in het theoretisch kader (cnfr. *triangle of change* en transitiemanagement) impliceert de transitie naar een duurzame kunstenpraktijk (en wereld) sturing, net omdat de mens zal moeten inleveren, eerder dan er zelf beter van te worden als in voorgaande transitie (bijvoorbeeld de verlichting). Hierin ligt een rol voor de overheid op zowel Vlaams niveau als op lokaal niveau. In de voorontwikkelingsfase (die momenteel aan de gang is), moet zij inspireren, kansen geven, participeren, mogelijkheden scheppen, experimenten ondersteunen, leerprocessen stimuleren en netwerken opzetten. Dit om andere partijen (bedrijfswereld en de burger/ maatschappelijk middenveld / kennisinstellingen) te sensibiliseren. Volgens de kunstorganisaties in Mechelen moet zij tevens het goede voorbeeld geven en/of informeren. In Antwerpen bestaat een groep voorstanders voor een verhoogde financiële ondersteuning. Dit laatste staat ter discussie. We verwachten meer engagement vanuit de stad Antwerpen bij de transitie naar een duurzaam kunstenveld. Goede voorbeelden zijn te vinden in Leuven en Gent.

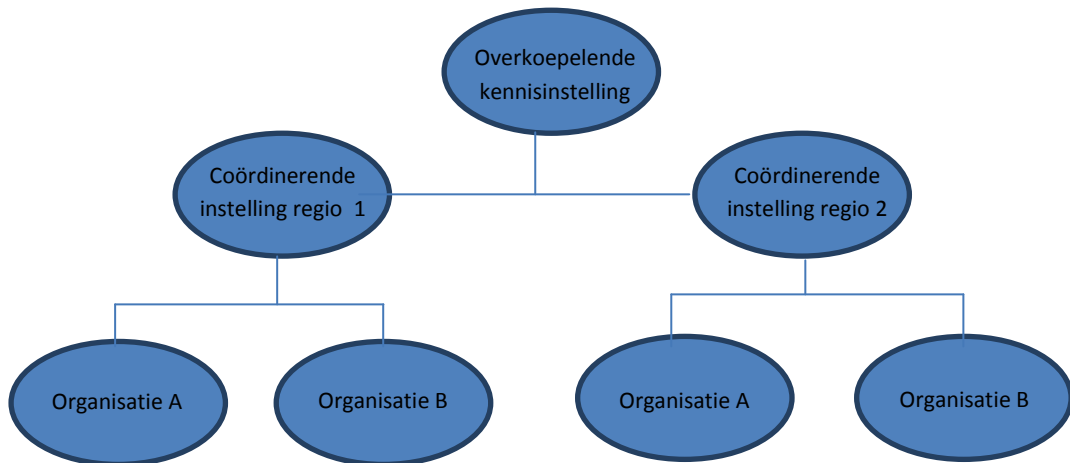
Daarnaast vormt het gebouw voor een deel van de bevroegde kunstorganisaties een belemmering om naar een duurzame kunstenpraktijk te handelen. Vaak huizen kunstorganisaties in een eigendom van de (lokale) overheid. In het kader van verder onderzoek zou het interessant zijn te weten hoeveel het gemiddelde is per regio in Vlaanderen. Kunstorganisaties gaven in dit onderzoek aan zich eerder machteloos te voelen met betrekking tot ecologisch duurzame inspanningen door een gebrek aan zeggenschap over de vestiging. De overheid heeft met betrekking tot het gebouwenpatrimonium dus een extra rol te vervullen. Dit kadert binnen een eerder vermelde functie: het goede voorbeeld geven. Aan de hand van een interview met Nikol Wellens kwamen we te weten dat de stad reeds een ranking maakte van haar gebouwenpatrimonium, maar dat duurzame schoolgebouwen prioriteit krijgen op vestigingen van kunstorganisaties. Volgens het Klimaatplan van de stad Antwerpen is een duurzaam gebouwenpatrimonium nochtans de doelstelling. We hopen dan ook dat er alsnog budget kan vrijgemaakt worden. Daarbovenop komt dat een deel van het gebouwenpatrimonium beschermd wordt door de wet tot het behoud van monumenten en landschappen. De overheid dient dus een evenwicht te zoeken tussen een duurzaam erfgoedbeleid en een duurzaam ecologisch beleid.

We bevelen aan dat de overheid blijk geeft van waardering voor inspanningen in het veld. Een intentieverklaring met betrekking tot duurzaamheid in een beleidsplan moet harder doorwegen in het besluit van adviesraden, commissies en minister.

- **Model (organogram):** In beide eco/teams uitte men de wens om een trekker of coördinator van een breder ecologisch duurzaam netwerk in het kunstenveld te hebben. We stellen daarom een model voor, gelijkaardig aan het principe van Cultuurnet Vlaanderen (waarbij de technische kant en de UIT-databank worden opgenomen door Cultuurnet en de collectieve marketingactiviteiten door Prospekta) . Bovenaan staat een expertisecentrum, overkoepelend voor Vlaanderen. Jonge Sla zou haar werking mogelijk verder kunnen zetten en deze taak op zich nemen. De theorie en praktijkinformatie op maat van het kunstenveld wordt daar gebundeld. Volgens Nikol Wellens bestaat reeds het idee om de werking van Jonge Sla uit te

breiden naar het volledig culturele veld: lokaal cultuurbeleid, sociaal-cultureel werk enzovoort, in een transitienetwerk cultuur. Het aanbod zal vanaf dan enkel nog tegen betaling verkrijgbaar zijn, omdat het gesubsidieerde project eind 2012 stopt.

Het aanbod tot bij alle kunstorganisaties in Vlaanderen krijgen is een moeilijke opdracht. Daarbij helpen de coördinerende of intermediaire instellingen op regioniveau. Zij staan dicht bij de leefwereld van de kunstorganisaties en dienen als eerste aanspreekpunt of helpen de organisaties naar het aanbod toe te leiden. Eventueel kunnen samenwerkingsverbanden op dit niveau gecoördineerd worden. Tot slot kunnen zij ook informatie bij de organisaties verzamelen (bijvoorbeeld goede praktijkvoorbeelden) en deze doorspelen aan het expertisecentrum.

In de plaats van de coördinerende instellingen per regio kan er ook via de overkoepelende organisaties per kunst domein gewerkt worden (oKo, BAM,...).

- **Kennisinstelling:** Eén ding is zeker: kennis en handige informatie op maat van het kunstenveld moet gebundeld worden en liefst op één plaats. Een kennisinstelling kan aan heel wat noden, geuit in het kwalitatieve onderzoek, tegemoet komen. Zo zouden kunstorganisaties er terecht kunnen met vragen over nuttige websites, wettelijke regelingen en/of praktische mogelijkheden (cnfr. Zefiro Torna die graag contracten zou digitaliseren), zodat opzoekwerk bespaard blijft. Daarnaast kan de kennisinstelling bijvoorbeeld de mogelijkheden van CO₂-compensatie op tickets onderzoeken, een idee dat door DE MAAN werd afgevoerd door te veel administratie. Ook in het kwantitatieve onderzoek gaven organisaties aan dat er te weinig informatie

is op maat van het veld en dat nog niet voor elke organisatie goede praktijken op maat bekend zijn. In het deel over kennis bleken slechts twee initiatieven door een meerderheid aan respondenten gekend. Tot slot zou een energieboekhouding op maat gepromoot kunnen worden, iets dat tot nu toe amper is ingeburgerd in het kunstenveld.

De creatieve inbreng kan van pioniers in het kunstenveld komen via een denktank. Barrières die door meerdere kunstorganisaties als hinderlijk worden bevonden voor een ecologisch duurzame werking kunnen met allerlei ideeën of alternatieve werkmethoden worden omzeild. Op hoog niveau bestaat dit al in de vorm van een eco-atelier. Uitbreiding naar lokaal niveau is nodig.

Voor het grootste struikelblok 'personeel en medewerkers' kan een aparte workshop georganiseerd worden op overkoepelend niveau. We willen hierbij graag vermelden dat Jonge Sla in het kader van het aanbod eco/coach reeds gebruik maakt van input uit de sociale wetenschappen en verandermanagement. Gepland staat om dit verder uit te werken in een sessie bij GreenTrack Gent. Wij bevelen aan om deze eco/coach opleiding duidelijker in de verf te zetten als een instrument om medewerkers op de werkvloer te overtuigen om ecologisch duurzaam te handelen.

- **Jonge Sla:** Naar aanleiding van het evaluatieve onderzoek van het eco/team Mechelen raden wij de Vlaamse overheid aan om de werking van Jonge Sla verder te subsidiëren.
- **Belgisch transitienetwerk:** Aan het transitienetwerk in België raden we aan om de ontwikkelingen van *cultural sustainability* in de wereld op te volgen.

De kunstorganisatie en de kunstenaar

- **Reorganisatie instelling:** Om een transitie naar een duurzame kunstenpraktijk te bewerkstelligen is een reorganisatie van de instelling nodig. De artistieke vrijheid wordt beperkt door factoren als financiële middelen, beschikbare werkplekken en materialen, tijdsdruk, ecologische en sociale duurzaamheid enzovoort. HRM vindt langzaam zijn intrede in het kunstenveld en participatie van alle groepen in de samenleving staat reeds langer op de agenda. Rekening houden met het milieu is

niets nieuw, maar vraagt in deze tijd om extra aandacht en zorg. De instelling zal op zoek moeten gaan naar een evenwicht tussen de 'artistieke vrijheid' en de beperkende factoren door het bedenken van nieuwe handelswijzen en door het creatief omspringen met bestaande werkmethodes. Een voorbeeld van een evenwicht tussen duurzaamheid en financiële middelen is zes nieuwsbrieven per jaar terugbrengen naar vier duurzaam gedrukte nieuwsbrieven (consuminderen). Dat laatste kost meer, maar door een nieuwe werkmethode kan er een evenwicht gevonden worden. Een aandachtspunt van Steven Vromman is daarbij: "*Steek geen energie in de zaken die je echt niet kan veranderen*". Indien het gebouw gehuurd wordt, ligt de bal in het kamp van de verhuurder.

- **Visie:** Instellingen gaan verschillend om met duurzaamheidsvisies. Sommigen hanteren het principe 'soms wel, soms niet', anderen sommen een paar doelen op zonder een langetermijnvisie te hebben, anderen hebben een visie in hun hoofd waarnaar ze consequent handelen, maar krijgen het volledige team niet mee, anderen schrijven een duurzaamheidsvisie uit en maken er een heuse intentieverklaring van. Elke instelling moet voor zichzelf de afweging maken wat het best binnen de organisatiecultuur past. Toch raden wij in deze masterproef een neergeschreven duurzaamheidsvisie aan die herhaaldelijk gecommuniceerd wordt naar het medewerkersteam, vertaald wordt in concrete doelen en tot slot invulling krijgt door acties met tijds- en persoonsaanduiding. Dit is de basis om consequent duurzaam te handelen en de neuzen van alle medewerkers in dezelfde richting te krijgen. Dit kadert eveneens binnen het langetermijn- en dus het duurzaamheidsdenken. Deze masterproef focust op ecologische duurzaamheid, maar raadt aan dit te integreren in een breder beleid rond maatschappelijk verantwoord ondernemen. Uit het onderzoek blijkt het beleidsplan een regelmatig gehanteerd instrument te zijn om alles rond duurzaamheid op een rijtje te zetten. Wij doen hierbij een oproep naar de minister van Cultuur en de betrokken commissies om in het advies en het uiteindelijk besluit tot subsidiëring rekening te houden met duurzaamheid en dit terug te koppelen naar de betreffende instelling. Bijlage 11 bevat een duurzaamheidsintentieverklaring van de Arenbergschouwburg. We

benadrukken dat dit een intern document is ter voorbereiding van de beleidsvisie 2013-2016. Het document werd nog niet bekrachtigd.

- **Personeel:** Om een instelling te reorganiseren is de medewerking van personeel, directie, medewerkers, kunstenaars en bestuur nodig. In het kunstenveld is dit vaak een wisselende ploeg. Het is dus van belang dat duurzaamheid op alle domeinen binnen de instelling invulling krijgt zodat iedereen die (bij wijze van spreken) over de vloer komt, beïnvloed wordt. Dit kan op verschillende manieren: waarden en normen mondeling doorgeven, sensibiliseringscampagnes, een eco-middag, een informatiestandje, ... Uit dit onderzoek bleek dat een deel kunstorganisaties met de vraag blijven zitten hoe ze het bestuur en de artistieke directie kunnen overtuigen. Deze laatstgenoemden gaf DE MAAN aan als 'de personen die mensen inspireren en overtuigen'. We verwijzen daarom opnieuw naar het belang van een workshop of opleiding. Een voorbeeld is de eco/coach opleiding van Jonge Sla waarin technieken uit de sociale wetenschappen en veranderingsmanagement aan bod komen. Daarnaast bereidt Jonge Sla een publicatie voor met tips die kunnen helpen bij het overtuigen van twijfelende collega's.
- **Publiek:** Hoewel het theoretisch kader uitgebreid bespreekt hoe kunst, kunstenaars en kunstinstellingen kunnen bijdragen aan de sensibilisering van het publiek, neemt slechts een handvol kunstorganisaties deze rol op. Voorbeelden van functies per actor zijn respectievelijk *empowerment*, *eye-opener* en *experience marketer*. Kunst kan een vernieuwende en creatieve blik werpen op droge feiten en cijfers over hoe slecht de wereld ervoor staat. Net zoals Peter Tom Jones benadrukken we de overtuigende kracht van pull-factoren die inspelen op emoties en het duurzame alternatief aantrekkelijker maken in plaats van de push-factoren die aantonen waarom we, rationeel gezien, in een onduurzame situatie zitten.

Een kunstenaar kan men volgens ons en volgens een meerderheid van de ondervraagde organisaties geen thema's opleggen. Wel kunnen we ze duidelijk maken hoe de wereld in al zijn componenten ervoor staat en hen zo onrechtstreeks aanmoedigen rond duurzaamheid te werken. Ze kunnen als '*eye-opener*' en '*rule cracker*' het onzichtbare zichtbaar maken en een nieuw perspectief bieden om naar

de wereld te kijken door te breken met regels of gewoonten waaraan de meeste mensen voldoen. Verder kunnen ze aandacht van hoge kwaliteit vangen, burgers beïnvloeden door ze te betrekken bij kunstprojecten en mensen samenbrengen en hen een gemeenschappelijke functie geven. Die functies maken dat ze niet beschuldigd kunnen of mogen worden van propaganda. Voor de kunstinstelling waarmee ze samenwerken kunnen ze via creativiteit (her)organisator zijn van alternatieve praktijken.

Duurzaam handelen binnen een kunstorganisatie is één ding, anderen overtuigen om hetzelfde te doen vraagt om extra inspanning. Kunstenaars en hun organisaties willen niemand tegen de borst stoten en gaan daarom zeer zorgvuldig om met het uiten van overtuigingen. Hierdoor krijgt het publiek weinig gehoor van de duurzame inspanningen die een kunstorganisatie doet, een manier om publiek te sensibiliseren. We moedigen de instellingen daarom aan om de duurzame dingen die ze doen ook aan de buitenwereld te laten weten, ook al is duurzaamheid nog geen consequent gegeven. Benoem die dingen die wel goed gebeuren! Slechts enkele organisaties die een duurzaam aspect als hoofddoel hebben (zoals Greenpeace, Oxfam,...) kunnen zeggen dat ze consequent duurzaam handelen. Dat ideaalbeeld hoeft niet het hoofddoel van een kunstorganisatie te zijn.

- **Samenwerking:** Grote problemen aanpakken vraagt om samenwerking. In Mechelen is er ondanks het doel van een eco/team geen samenwerkingsverband ontstaan. Enkele organisaties wijten dat aan de specificiteit van elke kunstorganisatie en het verschil in deadlines. Met deze masterproef willen we de organisaties aanmoedigen niet te focussen op de verschillen, maar op de gelijkenissen. Kunstorganisaties staan gekend om beperkte middelen, focus op het artistieke, enthousiaste en creatieve geesten, zin voor experiment, traffic van medewerkers,... Wij raden dan ook aan binnen het veld te clusteren en voorbeelden als het Warandemodel, Green track, Kringloopexpo enzovoort, te volgen of uit te breiden. Maak gebruik van overkoepelende directiecomités of grote samenwerkingsprojecten om het thema op tafel te leggen.

Zoals eerder vermeld bij het voorgestelde model (organogram) kan een trekker hierbij helpen. Ook een overlegplatform om over samenwerking te onderhandelen werd in het onderzoek aangehaald. Door samenwerking kan het kunstenveld als groter geheel een positief signaal uitzenden en burger, maatschappelijk middenveld, overheid enzovoort inspireren.

Naast samenwerking binnen het kunstenveld raden we kunstorganisaties aan om ook met andere sectoren samen te werken rond duurzaamheid. Om een paradigmashift te bewerkstelligen moet de integratie van cultuur immers transversaal gebeuren: doorheen sectoren, doorheen academische disciplines, doorheen beleidskaders en doorheen landen.

- **Praktische tips:** Voor praktische tips verwijzen we door naar Jonge Sla. We raden aan om bij kunstpartners te horen hoe zij het thema aanpakken, we raden aan om te beïnvloeden en te worden beïnvloed en tot slot om het gesprek op gang te brengen en het thema levendig te houden in het veld. Als opstart enkele praktische tips die in het onderzoek werden aangehaald:
 - o Als mobiliteit met openbaar vervoer onmogelijk is door bijvoorbeeld zware instrumenten, stimuleer dan carpoolen door bijvoorbeeld een hogere kilometervergoeding aan te bieden.
 - o Maak afspraken met instellingen die rond dezelfde periode dezelfde internationale medewerkers of kunstenaars laten overvliegen en deel de kosten van overbuggingsovernachtingen in België tussen de twee periodes zodat onnodige traffic vermeden wordt.
 - o Maak gebruik van initiatieven als kringloopexpo voor recuperatie van materialen.
 - o Probeer waar mogelijk groepsaankopen te doen zodat de meerkost van duurzaamheid kan gecompenseerd worden door groepskorting.

Bibliografie

Boeken

- BAVO. (2010). *Too Active To Act*. Valiz Uitgeverij: Amsterdam.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Daly, H. (1991). *Steady-State Economics, 2nd edition*. Washington DC: Island Press.
- Daly, H., & Farley, J. (2004). *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington.
- De Caeter, L., De Roo, R., & Vanhaesebrouck, K. (2011). *Art & Activism in the Age of Globalization*. Rotterdam: NAI.
- De Pelsmacker, P. (2011). Marketing management. In A. Schramme, B. Verbergt, D. De Corte, & e.a., *Cultuurmanagement. De regels van de kunst*. (pp. 329-330). Leuven: Uitgeverij LannooCampus.
- Geels, F. W. (2005). *Technological Transition and System Innovations. A Co-Evolutionary and Socio-Technical Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Huige, J. (2012). Sustainability and the cultural and creative industries. In G. Hagoort, A. Thomassen, & R. Kooyman, *Pioneering minds worldwide. On the entrepreneurial Principles of the Cultural and Creative Industries*. (pp. 84-90). Delft: Eburon Academic Press.
- Jones, P. T. (2009). *Klimaatcrisis. De essentie*. Antwerpen: Luster.
- Jones, P. T. (2009). *Terra Reversa. De transitie naar rechtvaardige duurzaamheid*. Berchem-Antwerpen: EPO.
- Lietaer, B. (2001). *Het geld van de toekomst*.
- Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- Throsby, D. (2011). Cultural sustainability. In R. Towse, *A handbook of cultural economics, second edition*. (pp. 142-147). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010, april 12). *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. London: Penguin Books.

Artikelen en documenten van het internet

- Bunting, M. (2009). *Does the art stop when the persuasion starts?* Retrieved april 10, 2012, from RSA Arts & Ecology: <http://www.artsandecology.org.uk/magazine/features/madeleine-bunting>

Kagan, S. (2008). *Art effectuating social change. Double Entrepreneurship in Conventions*. Retrieved Maart 18, 2012, from wwwup.leuphana.de

Shaw, W. (2010, maart 26). *The thing we shouldn't be asking artists to do*. Retrieved april 8, 2012, from RSA Arts and Ecology: <http://www.artsandecology.org.uk>

UNESCO. (2002, oktober 23). *Statistics in the Wake of Challenges posed by Cultural Diversity*. Retrieved mei 27, 2012, from Colloque International sur les Statistiques culturelles.: http://www.colloque2002symposium.gouv.qc.ca/h4v_presentation_an.htm

Artikels uit kranten of vaktijdschriften

de Gheldere, S. (2008). Duurzaamheid is een boekhoudkundig probleem. *Courant 87(87)*, 9-13.

Goossens, J. (2011, februari-april). Less is more. naar een duurzame internationalisering in de podiumkunsten. (M. V. BAM, Ed.) *Courant 96. Joining the dots. Bouwstenen voor een duurzaam internationaal kunstenbeleid.*, 90-95.

Gypens, G. (2008). Woord vooraf. *Courant 87*, 1.

Heylen, P. (2011, augustus 28). *Programmabrochure Cultuurmarkt van Vlaanderen.*, p. 2.

Khan, M. A. (1995). Sustainable development: the key concepts, issues and implications. *Sustainable Development 3*, pp. 63-69.

Maréchal, A. (2011). Ecologische economie. Een kwestie van transformatie. (D. Holemans, Ed.) *Welvaren zonder groei. Concrete ideeën voor een groene economie.*, 28-36.

Peeters, E. (2010). Oproep tot non-conformisme. Waar zijn kunstenaars mee bezig? *Rekto Verso. Tijdschrift voor cultuur en kritiek*.

Peeters, E., & Vanhaesebroeck, K. (2009). Kunst en ecologie: naar een nieuwe avant-garde. *Rekto Verso. Tijdschrift voor cultuur en kritiek*.

Peeters, J. (2011). Verbeelding, ervaring en betekenis als levenskwaliteit. Podiumkunsten en duurzame ontwikkeling in Vlaanderen. (J. Janssens, Ed.) *De ins en outs van podiumland. Een veldanalyse.*, 182-198.

Rotmans, J., Loorbach, D., & Van der Brugge, R. (2005). Transitie management en duurzame ontwikkeling: co-evolutionaire sturing in het licht van complexiteit. *Beleidswetenschap*, 2(19), 3-23.

Throsby, D. (1999). Cultural capital. *Journal of Cultural Economics*(23), 3-12.

Tickell, A. (2011). Julie's Bicycle. Vergroening van de muziekindustrie. (D. Holemans, Ed.) *Welvaren zonder groei. Concrete ideeën voor een groene economie.*, 24-26.

Wackernagel, M., & Rees, W. (1997). Perceptual and structural barriers to investing in natural capital: Economics from an ecological footprint perspective. *Ecological Economics*(20), 3-24.

Websites

Agenda 21 for culture. (n.d.). *About us*. Retrieved mei 27, 2012, from Agenda 21 for Culture: <http://www.agenda21culture.net>

BAVO. (2008, november 24). *Cultural activism today. Hoeveel politiek kan de kunst verdragen?* Retrieved april 10, 2012, from BAVO Research: www.bavo.biz

BAVO. (2008, juni 30). *Cultural activism today. Kunst als surrogaat voor maatschappelijke vernieuwing?* Retrieved april 10, 2012, from BAVO Research: www.bavo.biz

Casse. (n.d.). *Definitions*. Retrieved april 2, 2012, from Casse Center for the advancement of the Steady-State Economy: <http://steadystate.org/discover/definition/>

Contour. (n.d.). *Organisatie*. Retrieved mei 20, 2012, from Contour Mechelen: <http://www.contourmechelen.be/organisatie.php>

COST. (n.d.). *About us*. Retrieved mei 27, 2012, from COST: http://www.cost.eu/about_cost

De Cock, M. (n.d.). *Welkom*. Retrieved mei 20, 2012, from 't Arsenal: <http://www.tarsenaal.be/documents/welkom.xml?lang=nl>

DE MAAN. (n.d.). *DE MAAN*. Retrieved mei 20, 2012, from DE MAAN: <http://www.demaan.be/de-maan/de-maan/missie.html>

Departement Leefmilieu, Natuur en Energie. (n.d.). *Projectsubsidiebesluit*. Retrieved mei 26, 2012, from Ine.: <http://www.lne.be/themas/subsidies/verenigingen/verenigingen>

Festival van Vlaanderen Mechelen. (n.d.). *Over het festival*. Retrieved mei 20, 2012, from Festival van Vlaanderen Mechelen.: <http://www.mechelenhoortstemmen.be/over-het-festival>

Jonge Sla. (n.d.). *Aanbod*. Retrieved mei 20, 2012, from Naar een duurzame kunstenpraktijk: www.jongesla.be

kc nOna. (n.d.). *Info*. Retrieved mei 20, 2012, from kc nOna: <http://www.nona.be/nl/info.asp>

Kunsten en Erfgoed. (2010). *Jaarverslag*. Retrieved mei 20, 2012, from Kunsten en Erfgoed: <http://www.kunstenenerfgoedjaarverslag.be/>

RSA. (n.d.). *About us*. Retrieved mei 27, 2012, from RSA: www.thersa.org

UCLG. (n.d.). *About us*. Retrieved mei 27, 2012, from United Cities and Local Governments: <http://www.cities-localgovernments.org/sections.asp>

Vromman, S. (n.d.). *Basisinfo*. Retrieved april 4, 2012, from Jonge Sla. Naar een duurzame kunstenpraktijk.: www.jongesla.be

Zefiro Torna. (n.d.). *Ensemble*. Retrieved mei 20, 2012, from Zefiro Torna: <http://www.zefirotorna.be/home2.html>

Rapporten en publicaties

- Agenda 21 for culture. (2010). *Culture: Fourt Pillar of sustainable Development*. Barcelona: Agenda 21 for culture.
- Bogaert, W. (2010). *Cultuurforum. Cultuurbeleid in perspectief 2020. Atelier Eco-cultuur*. Brussel.
- Chiu, R. L. (2004). *Socio-Cultural Sustainability of Housing: a conceptual Exploration*. Hong Kong: University of Hong Kong.
- Coote, A., Franklin, J., & Simms, A. (2010). *21 hours. Why a shorter working eek can help us all to flourish in the 21st century*. London: new economics foundation.
- COST. (2010). *Memorandum of understanding*. Brussel: European Cooperation in Science and Technology (COST).
- Cultuurforum 2020. (2010). *Atelier Eco-cultuur*. Cultuurforum 2020.
- De Voldere, I., & Maenhout, T. (2007). *Drie sectoren in de vlaamse creatieve industrie*. Leuven: Vlerick management school.
- Dieleman, H. (2002). *Art & Sustainability. Univeristy seminar (personal notes by S.J. Kagan)*. Rotterdam: Erasmus University.
- DRIFT. (2006). *Transities & Transitiemanagement. Een inleiding*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Duxbury, N., & Jeannotte, S. M. (2011). Introduction: Culture and Sustainable Communities. *Culture and Local Governance / Culture et gouvernance locale*(vol. 3).
- European Cooperation in Science and Technology (COST). (2010). *Memorandum of understanding*. Brussel: COST.
- Federaal Planbureau. (2007). *De transitie naar een duurzame ontwikkeling versnellen. Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling*. Federaal Planbureau.
- Gablik, S. (1985). *Has modernism failed?* Groot-Brittanië: Thames and Hudson.
- Gypens, G. (2010). *Cultuur als motor voor een transitie naar rechtvaardige duurzaamheid*. Brussel.
- Hartley, J. (2009). *IFACCA D'ART REPORT N34 Arts and Ecological sustainability*. England: Arts Council England.
- Hawkes, J. (2001). *The fourt pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning*. Australia: Common Ground Publishing in association with the Cultural Development Network Victoria.
- Jackson, T. (2008). The Challenge of Sustainable Lifestyles. In *State of the World: Innovations for a Sustainable Economy*. WorldWatch Institute.

- Munro, D. (1995). Sustainability: Rhetoric or Reality? In T. C. Trzyna, *A Sustainable World*. California: International Center for the Environment and Public Policy.
- Nurse, K. (2006). *Culture as the Four Pillar of sustainable Development*. Trinidad and Tobago: University of the West Indies.
- Opschoor, J. (2007). *Duurzaamheid en verandering*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Prospekta. (2011). *Ecologie & milieu op cultuurmarkt van Vlaanderen 2011. Conceptnota*. Antwerpen: ongepubliceerd.
- Stad Antwerpen. (2011). *Klimaatplan Antwerpen*. Antwerpen: Stad Antwerpen.
- Stevenson, G., & Keehn, B. (2006). *I will if you will: Towards sustainable consumption*. SDC/NCC.
- hrosby, D. (2005). *On the sustainability of cultural capital*. Sydney: Macquarie University.
- UNCTAD. (2010). *Creative economy report*. Geneva, Zwitserland: United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).
- UNESCO. (2005). *Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions*. Paris.
- Van Leemput, M. (2011). *GO2025 Toekomstverkenning van het culturele domein in Vlaanderen. Een samenwerking van Prospekta en Reelfutures*. Antwerpen: Prospekta.
- Vromman, S. (2011). *verslag ecodag Mechelen, 5 december 2011*. Brussel: ongepubliceerd.
- Vromman, S., & Leue, D. (2009). *Tegen de lamp*. Borgerhout, Antwerpen: Rataplan.
- World Economic Forum. (2012). *Global Risks 2012 Seventh Edition*. Geneva. Switzerland: World Economic Forum.

Multimedia

- Macy, J. (2007). *Multimedia. The great turning*. Retrieved april 17, 2012, from Joanna and her work: <http://www.joannamacy.net/multimedia.html>
- Soini, K. (2011, september 14). Incorporating culture to the sustainable development. Jyväskylä, Finland: University of Jyväskylä.

Mondelinge bronnen

- Vromman, S. (2012, Maart 29). Eco/team Antwerpen sessie 1. Antwerpen.
- Wellens, N. (2012, mei 26). Telefoongesprek. (I. Van Samang, Interviewer)

Bijlagen

Bijlage 1: Lijst kunstorganisaties kwantitatief onderzoek

Bijlage 2: Korte geschiedenis van Jonge Sla

Bijlage 3: Aanbod Jonge Sla

Bijlage 4: Gevolgen temperatuurstijging

Bijlage 5: Vragenprotocol kwalitatief onderzoek Mechelen

Bijlage 6: Interviews Mechelen

Bijlage 7: Vragen Philip Heylen

Bijlage 8: Enquête nulmeting Antwerpen

Bijlage 9: Frequentietabellen en grafieken kwantitatief onderzoek

Bijlage 10: Verslagen (anoniem) eco/team Antwerpen

Bijlage 11: Intentieverklaring Arenbergschouwburg

Bijlage 1: Lijst kunstorganisaties kwantitatief onderzoek

Extra City
Ward/waRD
Eastman
Kunst/Werk
Compagnie Kaiet!
Muzietheater Transparant
Theater De Spiegel
Tuning people
Vlaamse Opera
Het theaterfestival Vlaanderen
Compagnie Barbarie
Dwama / Peter De Graef
JAN
Antwerpen Open
Bad van Marie
Behoud de Begeerte
De Roovers spelen
HETPALEIS
Monty
SKaGeN
Stadsschouwburg Antwerpen : Musical voor
Vlaanderen
tg STAN
Theater aan de Stroom
Theater Froe Froe
Toneelgezelschap luxemburg
Toneelhuis
Tutti Fratelli
Villanella - Kunsthuis voor Kinderen
WCC Zuiderpershuis
Comp. Marius
Compagnie De Koe
Laika

MartHa!tentatief
Theater Zuidpool
Troubleyn
Berlin
De theatermaker
Internationaal crossroads festival
Murga
Jeugdcultuurcentrum Scheld'apen
Zonzo compagnie
TRX (Muziekcentrum Trix)
Amuz
5voor12
Champ d'Action
Graindelavoix
I solisto del vento
Hermesensemble
Europees Jeugdfilmfestival Vlaanderen
deSingel
Koninklijk Ballet Van Vlaanderen
Filharmonie
Lokaal 01
Objectif_exhibitions
AIR Antwerpen
Morguen
NICC
90
Moussem
Rataplan
wp Zimmer
Sering vzw
De Veerman
Rasa

Bijlage 2: Korte geschiedenis Jonge Sla

Bron: Jonge Sla. (2011 maart 30). Persbericht. Brussel: Jonge Sla.

Aan Jonge Sla ging een heel traject vooraf: in 2008 en 2009 organiseerde VTi in nauwe samenwerking met een aantal partners, klimaatconferenties waarin de ecologische voetafdruk van de podiumkunsten centraal stond. In januari 2009 werd de werkgroep EcoPodia opgericht, een heterogene groep van onder meer kunstenaars, programmatoren, communicatie- en productiemedewerkers en podiumtechnici met een ecologische reflex. Deze werkgroep kwam samen om kennis uit te wisselen rond thema's als energie en gebouwen, ecologische productie, communicatie en promotie, mobiliteit en beleid. BAM lanceerde de blog *kunst en ecologie*. In 2010 boden het Sociaal Fonds voor de Podiumkunsten en BASST met succes een aantal eco-opleidingen aan. Al deze ervaringen stroomden via het atelier Eco-cultuur door naar het Cultuurforum van minister Schauvliege.

Bijlage 3: Aanbod Jonge Sla

Bron:

Jonge Sla. (sd). *Aanbod*. Opgeroepen op mei 20, 2012, van Naar een duurzame kunstenpraktijk: www.jongesla.be

Gezien de diversiteit van de kunstensector worden verschillende formules aangeboden:

Eco/team S: ontwikkel met je team een ecologisch actieplan voor je organisatie in één dag. Een aanpak die vooral interessant is voor organisaties die op een kleinere schaal opereren.

Eco/team M: ontwikkel met je team een ecologisch actieplan voor je organisatie in drie sessie's. Deze aanpak is eveneens vooral geschikt voor kleinere organisaties en werd al met succes uitgetest in Vrijstaat O.

Eco/team XL: voor grotere teams. Een methodiek die al toegepast werd in bekende huizen zoals de Vooruit, Ancienne Belgique en STUK.

Eco/team regio: regio's waar diverse kunstorganisaties actief zijn, kunnen samen een traject opzetten. Daarbij krijgt ecologie een steviger plaats in de organisaties. Dit werd al met succes uitgetest in Mechelen.

Eco/productie: hulp bij het 'vergroenen' van je tentoonstelling, voorstelling ...

Daarnaast zijn er nog twee extra formules:

Eco/scan gebouw: Wil je meer weten over de situatie van je gebouw, dan kan je een beroep doen op Lode Vranken (architect, onder meer van het passiefgebouw van Bij' De Vieze Gasten) voor het uitvoeren van een gebouwenscan. Tijdens het bezoek wordt meteen duidelijk wat de mogelijke werkpunten zijn, achteraf krijg je een rapport met de belangrijkste bevindingen.

Eco/coach opleiding: Jonge Sla voorziet in het voorjaar van 2012 een opleiding Eco/coach voor medewerkers binnen de kunstensector die zelf actief met groepen willen werken aan duurzaamheid.

Bijlage 4: Gevolgen temperatuurstijging

Bron: Vromman, S. (2012, Maart 29). Eco/team Antwerpen sessie 1. Antwerpen.

0,8°

- Gletsjers smelten
- Landbouw verschaalt
- Te veel water
- Te weinig water

1°

- 20% minder oogst
- Woestijn ruikt op
- Noordpool smelt
- Conflicten om voedsel en water
- Hittegolven en zware stormen
- 50 miljoen mensen bedreigd door stijgende zeespiegel

2°

- Massale verspreiding malaria
- Afrika: 75% oogst mislukt
- Watertekort voor 3 miljard mensen
- Honger voor 400 miljoen mensen extra
- Extreme neerslag en overstromingen
- Verzuring oceanen en ineenstorting visserij

3°

- Orkanen, bosbranden en hittegolven
- Einde van het Amazonewoud
- Voedselprijzen stijgen met minstens 30%
- Watersnood in Europa
- 330 miljoen klimaatvluchtelingen

4°

- Uitsterven van 30-40% van alle diersoorten
- 560 miljoen kustbewoners moeten verhuizen
- Europa: 20% meer doden door hitte
- Permafrost ontdooit, gigantische hoeveelheden methaan komen vrij

5°

- Beide polen smelten af
- Alle regenwouden verdwenen
- Methaanijs komen vrij uit diepzee
- Leefbare oppervlakte wordt steeds beperkter
- Drastische daling bevolking
- Overleven

Bijlage 5: Vragenprotocol kwalitatief onderzoek Mechelen

Algemene inleidende vragen

Was u zich een jaar geleden al bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstorganisatie moeilijker kan maken.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- Overheid
- De kunstorganisatie / cultuurmanager
- de kunstenaar zelf

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Zijn de doelen van de sessies bereikt?

Welk gevoel roepen de sessies op als u er een jaar later op terugkijkt?

Welke impact hebben de sessies gehad op de bewustwording en activering tot duurzame inspanningen binnen de organisatie?

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

Hebben jullie voor de organisatie/ het gezelschap doelen gezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

Hoe ver staan jullie hiermee? Waren er tegenslagen? Waar liep het goed, waar niet? Wat zou je anders aanpakken?

Zijn jullie nog steeds even hard gemotiveerd of zijn de inspanningen verminderd? (Zouden jullie een nieuwe stimulans kunnen gebruiken?)

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

Is er een structureel overleg ontstaan tussen de deelnemende organisaties? Heeft dit geleid tot samenwerkingsprojecten?

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstpubliek?

Communiceren jullie inspanningen extern?

Zou u de sessies aanbevelen aan andere kunstorganisaties of –gezelschappen?

Bijlage 6: Interviews Mechelen

Zefiro Torna

Geïnterviewde: Klaartje Heiremans

Functie: Manager

Algemene vragen

Was u zich een jaar geleden bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Uit persoonlijke interesse ben ik al lang bezig met ecologie. Ook in de organisatie hebben we al langer een ecologisch bewustzijn. Vaak zijn inspanningen die we uit budgettaire overwegingen doen ook duurzaam. We hebben zowel een nationale als internationale werking en proberen bijvoorbeeld repetitieperiodes te koppelen zodat artiesten minder moeten reizen. We recyclen ons afval bijvoorbeeld ook al meer dan tien jaar.

We doen dus wel wat mogelijk is en komen meteen financieel voordeliger uit. Een voorbeeld van wat voor ons moeilijk haalbaar is, is ecologisch duurzaam drukwerk. Wij bestellen kleine oplages die voor ons een grote kost meebrengen. Wij moeten elke eurocent omdraaien. Investeren in ecologisch drukwerk is daarom niet haalbaar.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstenorganisatie moeilijker kan maken.

Om tijd draait het bij ons niet. Afval sorteren is al jaren een automatische en daar kruipt geen extra tijd in. We werken hier met een vast team waarbij de duurzame waarden algemeen gekend zijn. Ook de artiesten krijgen telkens dezelfde uitleg met wat er verwacht wordt rond sorteren.

Geld kan wel een drempel vormen. Voor drukwerk kiezen we nog het goedkoopste. Het zou goed zijn als we in een grotere groep drukwerk konden bestellen, zodat we die kosten van het duurzame aspect beter konden dragen.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- **De overheid**

De overheid kan mee het bewustzijn stimuleren. Het project van jonge Sla is ook erg interessant. De groepssessies zorgen dat je meerdere inzichten kan verzamelen en tips kan krijgen van andere organisaties.

De overheid kan ook stimuleren. Er bestaan al van die loketten waar je je energiefactuur kan laten nakijken en waar ze je kunnen vertellen welke energieleverancier voor jou het beste is. Kleine organisaties hebben het vaak te druk en zijn onderbemand. Er blijft weinig tijd over om offertes op te vragen en te vergelijken. Groepsaankopen zouden bijvoorbeeld kunnen helpen. Misschien kan dat ook aangestuurd worden op sectorniveau. Het is een grote sector. Als we met velen naar een leverancier zouden stappen hebben we een groter drukkingsmiddel in de onderhandelingen.

- **De cultuurmanager, projectleider ,...**

Als manager sta je in voor de permanente bewustmaking. Via een campagne hier is dat bijvoorbeeld gelukt om te sorteren. Vuilbakken zijn hier geafficheerd met het soort afval dat erin moet. Artiesten krijgen die boodschap ook mee. We stimuleren ook het treingebruik, enzovoort. Maar de trein is bij ons juist erg moeilijk met alle instrumenten die artiesten vaak moeten meenemen. We stimuleren daarom ook carpoolen. Mensen die dat doen krijgen dan ook een hogere kilometervergoeding.

Dat zijn kleine ingrepen. Maar we doen die bewust uit ecologische overweging. In de werking houden we bijvoorbeeld rekening met mensen die al aanwezig zijn in België om onnodig traffic te vermijden. En als dat niet lukt dan stimuleren we het reizen met de trein.

Ook hier in het kantoor zaten we vroeger apart om elkaar niet te storen, maar dan moet je wel dubbel verwarmen, dus nu zijn we bij elkaar gaan zitten. En gebruiken we dit als vergaderruimte of zo.

We denken daar continu over na. We verplaatsen ons hier in Mechelen met de bakfiets en de levering van de broodjes proberen we te beperken door samen broodjes te bestellen of enkel brood en beleg te kopen voor meerdere dagen. Maar dat is ook moeilijk, want we zitten hier vaak met verschillende mensen in huis en dat zijn vaak verschillende aantallen.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Ik vind niet dat het artistieke moet inboeten voor duurzaamheid. We zouden bijvoorbeeld geen medewerker uit Brussel vragen die minder goed is dan iemand uit het buitenland, maar minder moet reizen. We kiezen altijd voor kwaliteit.

Ook aan fundamentele artistieke keuzes kan je niet aankomen. Een lichtplan kan bijvoorbeeld een meerwaarde bieden, maar niet zo ecologisch zijn. Wel recycleren we waar mogelijk. Maar soms heb je een specialist uit het buitenland nodig die één specifiek instrument bespeelt en dan kan je daar niet omheen. Je kan daar geen echte compromissen in sluiten.

Je kan ecologie ook niet echt als thema opleggen, tenzij het als statement bedoelt is. Als organisatie kan je daar wel mee bezig zijn. Dat is zelfs je plicht in deze maatschappij. Hoever je daarin gaat moet je zelf aanvoelen. Het kan niet allesoverheersend worden.

Specifiek voor ons als ensemble is het moeilijk om een artistiek engagement aan te gaan. We hebben wel eens de Apocalyps als thema gehad met een beetje het verhaal dat de wereld gaat vergaan en dat verhaal is toen wel verteld door de artistiek leider. Dat is een soort communicatie naar het publiek toe. Dat was toen net tegelijkertijd met die grote olieramp en dan proberen we daar wel iets rond te vertellen. Maar ons voornaamste doel is werken rond oude muziek en repertoire. We werken niet rond externe thema's.

Ecologie is hier geen issue. Iedereen, ook de artistiek leider zit met ons op dezelfde golflengte. Dat initiatief van carpoolen bijvoorbeeld is al jaren oud. Zo'n dingen staan niet meer ter discussie.

Eco / team Mechelen

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

Ik heb de laatste sessie gemist. Maar in het algemeen vond ik dat het een beetje traag op gang kwam. We hebben wel tips meegekregen. Maar sommige waren te sterk gericht op grote organisaties. Wij kunnen ook niet hetzelfde doen met dit gebouw als dat het Arsenaal kan. Maar de sessies waren wel heel goed om het bewustzijn aan te scherpen.

Ik zou graag met de hele sector samenzitten om de mogelijkheid van groepsaankopen te bekijken. Wij hebben zelf aan de sessies enkele goede tips en tricks overgehouden, maar ze hebben bij ons niet geleid tot een fundamentele gedragsverandering, want iedereen hier was er al sterk mee bezig.

Voor ons blijft de vraag wat we nog op sectorniveau of lokaal kunnen bekomen. De stap naar gerecycleerd papier is voor ons te groot en wij botsen op een tijdslimiet. Het zou ook goed zijn als dat bijvoorbeeld vanuit jonge Sla kon getrokken worden. Dat iemand van daar kwam vragen wat we bijvoorbeeld konden gebruiken en dat tussen de verschillende partners kon regelen. Er is zeker genoeg goede wil, maar we missen een trekker! We zien elkaar vrij weinig en niet permanent. Iedereen is met zijn eigen ding bezig. Dus het zou beter zijn als zo'n samenwerking kon getrokken worden door iemand extern. Niet iemand vanuit één van de organisaties. Het VTi zou dat kunnen doen voor de verschillende regio's denk ik.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

We hebben niets op papier staan. Onze duurzame werking staat wel beschreven in het beleidsplan. Daar benadrukken we het bewustzijn in.

Op lange termijn willen we meer gaan samenwerken met andere organisaties in Mechelen. We zijn te klein om in duurzame aankopen te investeren. We blijven ook nadenken over kleine ingrepen in onze eigen werking. We denken er nu bijvoorbeeld over na om een treinticket volledig terug te betalen. We blijven dat duurzame meenemen en willen elke kans grijpen die zich voordoet.

Hebben jullie voor de organisatie/ het gezelschap doelen gezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

Het pand is van mijzelf dus verdere duurzame ingrepen doen is ook een persoonlijk doel. Dat is een verschil met organisaties die een eigen pand hebben. Er komen ook altijd nieuwe technieken op de markt. Op termijn willen we dus zeker nog ecologischer worden.

Hoe ver staan jullie hiermee? Waren er tegenslagen? Waar liep het goed, waar niet? Wat zou je anders aanpakken?

We doen wat we kunnen. En dat al heel lang. De sessies waren voor ons goed tegen de luiheid, bijvoorbeeld als we weer wat minder de fiets namen. Je hebt zo'n constant stemmetje nodig dat je erop wijst dat je ecologischer kan leven. Ik heb niet het gevoel dat er nog domeinen zijn in de werking waar ik me niet van bewust ben. Als er zaken zijn die ecologischer kunnen aangepakt worden, is dat enkel om financiële redenen dat we dat nog niet doen.

Denk je dat het zinvol zou zijn om een jaar later een soort terugkoment te organiseren?

Ja dat denk ik wel. Dat is dat permanente stemmetje in je hoofd dat je wakker houdt. Of er kunnen nieuwe tips naar boven komen waar je zelf nog niet aan gedacht hebt. Ik zit ook nog met enkele vragen die ik dan zou kunnen stellen. Bijvoorbeeld hoe ik het gebruik van de trein bij muzikanten het best aanmoedig. Of hoe dat juridisch in elkaar zit. Zo'n herneming zou één keer per jaar of één om de twee jaar zeker zinvol zijn.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Ik heb niet meer naar extra info gezocht. Ik denk door tijdsgebrek. Voor mezelf heb ik de site over ecologisch bouwen wel eens bezocht. Maar voor de organisatie heb ik het gevoel dat er geen gigantische nood meer is om duurzamer te werken. Enkel in het gebouw kan nog geïnvesteerd worden.

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

Nee, niet waar ik direct kan opkomen. Waarschijnlijk hebben we wel enkele goede dingen overgenomen, maar daar kan ik niet meer opkomen. Dat is al te ingeburgerd bij ons. Wel bijvoorbeeld het cc van Mechelen die een filter op de kraan hadden, of dat gebeurde denk ik in de hele stad om het flessenwater te verminderen. Dat vond ik wel iets goed en daar heb ik over nagedacht om dat hier ook te doen. Maar dat moet ik nog onderzoeken, hoe dat juist allemaal werkt.

Zelf hebben we wel de tip meegegeven om te composteren. Of het gebruik van de blauwe en de roze zakken om pmd en plastic gescheiden te houden. Wij hebben hier naast de bureau ook twee kleuren vuilbakken staan om papier te recycleren. Dat zijn allemaal kleine dingen die niet zo moeilijk zijn om in te burgeren.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Het contact buiten Mechelen zou eerder om financiële redenen zijn. Bijvoorbeeld als internationale mensen naar België worden gehaald, maken we afspraken over wie wanneer in het land is en verkiezen we om de medewerkers bijvoorbeeld een dag langer in België te houden tussen de ene periode voor een andere organisatie en een andere periode voor ons. Dat doen we liever dan de persoon te laten overvliegen naar eigen land voor één dag. En de kosten van die dag delen we dan door de twee organisaties. Dat is om financiële reden, maar heeft ook een grote ecologische impact. Er is dus wel samenwerking op bovenlokaal vlak.

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstpubliek?

Communicatie en promotie doen we zo veel mogelijk digitaal. Ook bijvoorbeeld via videotrailers, youtube en facebook. Maar puur via mail communiceren zorgt ervoor dat je mensen mist. Ongeveer twee jaar geleden hebben we geprobeerd om het drukwerk te laten, maar dat was een misser. Nu zouden we graag uitzoeken in welke mate het mogelijk is om contracten te digitaliseren, maar dan moeten we ook weten in hoeverre dat wettelijk toegelaten is. Dat is veel werk voor ons. Het zou gemakkelijk zijn als de overheid dat kon uitzoeken.

Andere sensibilisering is moeilijk omdat wij worden uitgekocht en ons publiek sterk wisselt. Dat is anders dan een cultuurcentrum dat vaak hetzelfde publiek krijgt en kan communiceren waarom ze bijvoorbeeld overschakelen op glazen bekertjes.

Naar publiek toe blijft moeilijk. Dat is minder onze taak denk ik. Dat kan je vergelijken met politieke overtuigingen die je ook niet zou meedelen op je facebookpagina. Je moet daar heel voorzichtig mee zijn.

We hebben dus wel contact met het publiek of met fans via facebook, maar we hebben niets te zeggen in het beleid van organisaties door wie we uitgekocht worden. We kunnen bijvoorbeeld niet zeggen dat mensen die met de fiets naar een concert komen, minder moeten betalen.

Communiceren jullie inspanningen extern?

De inspanningen hebben we extern nog niet gecommuniceerd. Dat is wel een goed punt. Bijvoorbeeld om onze handtekening te vergezellen van de boodschap om zo weinig mogelijk af te printen. Maar dat vraagt dan weer veel tijd om zoiets uit te zoeken, zodat we daar niet echt aan beginnen. Op technisch vlak zijn we hier allemaal vrij slecht. Het zou daarom ook gemakkelijk zijn als we met de andere Mechelse kunstorganisaties in eenzelfde gebouw konden huizen en er één IT'er voor iedereen kon zijn.

Zou je de sessies aanbevelen aan andere kunstorganisaties of –gezelschappen?

Ik denk dat alle sectoren bewust moeten worden en moeten doen wat ze kunnen. Die sessies kunnen zeker verrijkend zijn. Ik ben ook voorstander van een terugkommoment waar misschien nieuwe mogelijkheden naar voor komen. Ik denk dat de cultuursector vroeger een beetje buiten die aandacht rond ecologie bleef en dat daar nu wel verandering in komt. Je kan dan alleen maar hopen dat die aandacht in organisaties overgaat op de mensen zelf en ook in de huizen ingeburgerd geraakt.

't Arsenaal

Geïnterviewde: Inge Geens

Functie: Coördinator promotie, presentatie en communicatie

Was u zich een jaar geleden bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Nee zeker niet vanuit het beleid, wel persoonlijk. Mensen die daar thuis al persoonlijk mee bezig waren, deden dat ook op het werk, maar vanuit het beleid was er nog niets.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstorganisatie moeilijker kan maken.

Dat is deels waar. Het is geen argument om geen kleine duurzame inspanningen te doen. Want door die sessies besef je dat er ook heel veel kleine zaken zijn die je kan doen en die een verschil maken. Langs de andere kant kan het ook betrekking hebben op grote kosten

zoals isolatie die wij als organisatie niet kunnen dragen en dat moet eigenlijk uit de stad komen om dat te financieren. We zitten ook in een gebouw van de stad en dat huren wij. De verbouwingswerken van acht jaar geleden heeft de stad ook grotendeels gefinancierd.

Ik vind het dus geen argument om je er gemakkelijk vanaf te maken door te zeggen 'ja maar wij hebben beperkte middelen'. Maar op sommige vlakken klopt het wel en dan is het spijtig dat we geen grote besparingen kunnen doen.

Hebben jullie al een gesprek gehad met de overheid om duurzaamheid te financieren? Niet met de Vlaamse overheid maar wel met de stad. Wij hadden in het najaar een heel hoge energiefactuur. Onze zakelijk leider heeft dan wel contact opgenomen met de stad met de vraag of zij het gebouw een keer wilden prospekteren en dan heeft iemand van de stad die zich daar op stadsniveau mee bezig houdt, het gebouw helemaal komen bekijken, er een verslag van gemaakt en tips gegeven. Maar daar is niet veel uitgekomen dat wij zelf eigenlijk nog niet wisten. Wel hier en daar een tip. Daar zijn dan ook weinig concrete acties uit voortgekomen.

Misschien loop ik nu voor op uw vragen, maar ik denk dat het voor ons nu eigenlijk op twee dingen aankomt: inderdaad die middelen, anderzijds dat bewustzijn creëren vanuit het beleidsniveau en directie en staf zodat iedereen daar op zijn eigen vakgebied ook mee bezig is. We merken dat dat op sommige niveaus al wel werkt, maar andere niveaus ook niet en dat van bovenuit er te weinig tijd voor wordt gemaakt. Als het niet vanuit directie of staf vertrekt dan werkt het niet denk ik.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- **De overheid**

De Vlaamse overheid kan ook op twee niveaus ondersteunen. Enerzijds mee bewustzijn creëren. Ik denk dat er meer nodig is dan een éénmalige sessie. Dat bewustzijn moet wakker gehouden worden in de sector. Anderzijds moet de overheid er misschien ook extra middelen voor voorzien, maar dat is ook moeilijk want ook de overheid moet besparen. We hebben nu wel Schauvliege die dat al in één van de pijlers van het beleid heeft gezet en ze hamert daar ook op, dus het zou fijn zijn als de overheid daar ook financieel iets tegenover zet, maar in de praktijk blijft het wel moeilijk haalbaar denk ik.

- **De kunstenuorganisatie / cultuurmanager, curator, projectleider ,...**

Binnen de organisatie is het dus van belang het bewustzijn te vergroten en de directie en staf mee te krijgen. De zakelijk leider en ikzelf hebben de eerste sessies gevolgd en dan is er nog iemand van het onthaal en promotie en iemand van de technische ploeg die een vervolgsessie hebben gevolgd. Maar zij stapten daar ook vrijwillig in, uit eigen overtuiging. Wij moeten eigenlijk de directie zelf overtuigen om daar aandacht aan te besteden en dat is voorlopig nog niet aan de orde. Niet dat zij van slechte wil zijn of zo, maar zij leggen de prioriteiten elders. Er wordt daarom ook te weinig over gesproken en dan valt het snel terug stil. Het blijft bij de deelnemers wel wat op persoonlijk vlak hangen, maar in de organisatie is er niemand die echt zegt dat we daar eens moeten over spreken. En ook al heb je die goede bedoelingen, het valt dan toch terug stil.

- **De kunstenaar / artiest zelf**

Op artistiek vlak gaan we niet zo ver dat we bewust voorstellingen rond ecologie tonen. Dat is niet ons doel. Niet zoals Dimitri Leue echt bewust een voorstelling rond dat thema heeft gemaakt. We hebben wel bijvoorbeeld vorig seizoen onze nieuwsbrieven van zes naar vier teruggebracht wat ons ook een besparing opleverde. In het voorwoord van de nieuwe nieuwsbrief hebben we ook de reden vermeld en getoond dat we er dus wel bewust mee bezig zijn. En dat we bewust minder papier willen gebruiken. Maar verder denk ik niet dat we mensen kunnen sensibiliseren, toch niet via de voorstellingen zelf, misschien eerder via het gebouw. Dat mensen erop moeten letten om in het toilet het licht uit te doen, maar ik weet niet of dat dat zo'n grote impact heeft.

Van die dingen als korting op tickets als mensen met de fiets komen, hebben wij niet.

Verder zijn er geen echte grote inspanningen, plannen of ideeën die we kunnen communiceren, dus er valt voorlopig helaas nog weinig te communiceren.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Dat is in die sessies ook vaak aan bod gekomen. Wij zaten daar met de zakelijk leiders of mensen van de communicatie en die zeiden ook allemaal dat het interessant zou zijn om

mensen van het artistieke zo'n sessie te laten volgen. Bij ons, bij de producties zelf, springen ze daar wel zuinig mee om. Niet echt vanuit een ecologisch bewustzijn, maar eerder een gezond verstand in het algemeen om geen dingen te verspillen. Maar er waren inderdaad bedenkingen dat je in het kader van die artistieke vrijheid dat ook niet te ver in kan gaan. Voor een lichtontwerp is het artistiek resultaat bijvoorbeeld het belangrijkste. Dat kan niet ten koste gaan van duurzaamheid. Als er een bepaalde sfeer of belichting nodig is, dan heb je misschien toch lampen nodig die minder goed zijn voor het milieu.

Er wordt op artistiek vlak ook nog niet echt met duurzame materialen gewerkt of daarover nagedacht. Het concept in 't Arsenaal is wel om met sobere decors te werken dus dat is sowieso al duurzamer, maar dat is een artistieke keuze, geen ecologische. Maar die stap verder zetten om met ecologische materialen te werken, die is er niet.

Eco / team Mechelen

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

We hebben hier allemaal een heel positief gevoel overgehouden aan de sessies. Ik denk dat Steven Vromman de geschikte persoon is om die sessies te geven. Hij weet waarover hij praat, qua milieubewustzijn en hij kent de sector en kon goede tips meegeven. Hij kwam ook niet betutteld over. Hij zei bijvoorbeeld niet dat we iets moesten doen of niet meer mochten doen. Hij was daar echt de geknipte persoon voor vond ik.

Maar wat we toen ook vastgesteld hebben en waar we nu ook een jaar later nog altijd mee zitten, is ja uw ploeg sensibiliseren en dat zijn kleine dingen, bijvoorbeeld het licht uit doen. Wij letten daar niet op, maar je zit dat constant te doen voor andere mensen. We willen collega's ook niet constant wijzen op onduurzaam gedrag. Dan heb je het risico dat ze je op den duur als een dikke zaag gaan beschouwen. Dat is ook niet tof, dus dan denk ik maar dat ik het licht dan maar zal uitdoen.

Zoiets als een sensibiliseringscampagne hebben we nog niet gedaan. Het is gebeven bij een aantal individuen die daar wel voor openstaan en daar in de praktijk wel mee bezig zijn. En anderen die daar gewoon niet mee bezig zijn. Dat zou misschien wel een goed idee zijn, maar ik weet niet goed hoe je dat kan aanpakken. Hoe begin je daaraan?

Zou het goed zijn om een hernemings sessie in te lassen waar je die vragen zou kunnen stellen? Ik weet het niet... Het moet gewoon gebeuren op uw werkvloer. Je moet je medewerkers gewoon meekrijgen. Je moet jezelf de vraag stellen: 'hoe krijg ik de top mee?'. Ik denk dat dat moet evolueren in de tijd. De medewerkers moeten ervoor openstaan. Onze chef techniek bijvoorbeeld is daar niet mee bezig en dan krijg je de rest van de techniekers ook moeilijker mee. Maar onze chef techniek gaat misschien over een aantal jaar in pensioen en misschien dat iemand nieuw daar wel mee bezig is, dus ik zie dat wel evolueren in de tijd. Ik heb dat bijvoorbeeld ook naar mijn ploeg meegegeven en die kreeg ik wel mee, dus dan werkt dat wel denk ik. Maar op sommige vlakken gaat dat dus moeilijker. Pas op: er is hier geen verspilling. Ik herinner me nog dat Nick van Abattoir Fermé zei dat er bij hen wel veel verspilling en afval was bij de productie en ik snap dat wel, maar dan vraag ik me wel af of het niet licht anders kan. Zoals hij dat zei, was dat inderdaad precies of zij hadden enorm veel afval en dat is raar want op privévlak is hij daar wel erg mee bezig!

Bij anderen kwam het ook sterk naar voren dat hun ecologische voetafdruk wel enorm was door het werken met internationale kunstenaars. Dat is bij ons minder. Dat is eigen aan hun genre.

Je voelt wel dat die sessies een verschil hebben gemaakt. Vooral hier bij onze ploeg van onthaal en promotie... dat zijn ook mensen die daar privé erg mee bezig zijn en papierverbruik is één van de dingen waar we echt rekening mee houden: printen en kopiëren, daar gaan we veel bewuster mee om. Er is dus wel resultaat op sommige vlakken. En die ploeg gaat daar ook volledig in mee, maar bijvoorbeeld onze chef techniek, die is eerder vanuit een soort koppigheid daar zelf niet mee bezig[...]. Hij lacht dat wel wat weg, een beetje op een humoristische manier: 'de groene mannen' enzo, maar uiteindelijk kom je er dan wel niet.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

We recyclen bijvoorbeeld heel veel van ons decormateriaal, maar dat is eerder uit financiële redenen dan uit ecologische. Maar dat heeft ook voordelen natuurlijk.

In de sector hoor je wel eens oproepen van 'kunnen we geen gezamenlijke aankopen doen?' of in de sessies riepen wel enkelen op om samen drukwerk te laten maken en deals te maken, maar ik denk dat die ideeën nog moeilijk werkbaar zijn in de praktijk. We hebben elk onze eigen planning en deadlines en dat valt moeilijk te combineren. Wij hebben ook al een goede drukkerij dus we zouden niet direct willen veranderen. Dat zijn mooie ideeën, maar in de praktijk ligt dat moeilijk denk ik.

We hebben ons de vraag moeten stellen of we de nieuwsbrief wilden afbouwen en vervangen door e-mail. Ik had er een gesprek over met Nona en wij hebben een iets ouder publiek dan hen die, dacht ik sneller naar de gedrukte nieuwsbrief zou grijpen. Bij KC Nona zou je denken dat het daar beter zou werken omdat zij een jongere generatie aanspreken, maar daar werkt de gedrukte versie ook beter. Je mag die kracht niet onderschatten. Dus dat verwonderde mij wel. Zij wilden dan net de stap zetten om terug meer naar drukwerk over te schakelen.

We hebben wel geprobeerd een plan op te stellen met de sessies, maar dat is enkel kleinschalig gelukt. Onze inspanningen op het veld van duurzaamheid staan wel beschreven in het beleidsplan 2013-2016. We hebben daar in verwerkt dat we daarmee bezig zijn en aan verder willen werken. Maar of dat nu echt doorslaggevend is dat weet ik niet. Schouvlige hamert daar wel op, maar ik denk niet dat het al verschil uitmaakt. Maar het is wel goed denk ik dat het gevraagd wordt vanuit de overheid. Dan besteden ze er toch aandacht aan.

Hebben jullie voor de organisatie doelen gezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

We hebben daar geen timing op geplakt of zo. Het enige waar ik best tevreden over ben is het papierverbruik. Bij tekstbrochures wordt er vaak meermaals aan geschaafd zodat er tien versies noodzakelijk zijn. Wij hebben bijvoorbeeld voorgesteld om rekto verso te printen en dat wilden ze niet. Daar wordt soms nog nonchalant mee omgegaan door de artistiek leider. Dat is niet door een gebrek aan goede wil. Daar wordt gewoon te weinig bij stil gestaan. Als we dat al zouden kunnen veranderd krijgen ben ik al tevreden, ook al is dat maar een heel kleine inspanning. Ik denk wel dat het al een groot verschil zou maken.

Maar een echte planning hebben we niet.

Zijn jullie nog steeds even hard gemotiveerd of zijn de inspanningen verminderd?

We blijven er gewoon vanuit een persoonlijke drive, een individueel engagement, sterk mee bezig, maar niet vanuit het beleid. Zoals ik daarstraks zei: ik weet ook niet hoe ik dat moet aanpakken.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

De stad heeft wel het gebouw doorgelicht. We hebben toen een probleem met de thermostaat en de verwarming gehad en daar zijn toen wel aanpassingen aan gebeurd.

Er is nog zo'n voorbeeld. We hebben hier een foyer die op de kruidentuin uitkomt. En dat is ook zo'n discussie. Hij zet de deur aan de brug open. Ik snap dat ook, want als de foyer open is, moeten de mensen dat ook weten. Maar daar komt heel veel koude door die doordringt tot in het hele gebouw, zelfs tot hier in de kantoren en wij voelen dat ook echt. Maar dat is een discussie waar je niet uitgeraakt. Want wij denken aan het energieverlies, maar commercieel is dat voor hem slecht en daar begrijp ik hem ook wel in. Dus wat is dan de oplossing?

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

De vragenlijst van Steven hebben we wel ingevuld en we hebben tips meegekregen in de sessies. Dat waren heel handige tools om een idee te krijgen waar we allemaal op moesten letten.

Maar geen concrete voorbeelden van andere organisaties in hetzelfde genre? Nee niet echt. En zou dat interessant kunnen zijn denk je? Ja ik denk dat wel. Daar heb ik nog niet over nagedacht. We hebben wel op andere vlakken contact, maar niet echt over ecologie.

Is er een structureel overleg ontstaan tussen de deelnemende organisaties? Heeft dit geleid tot samenwerkingsprojecten?

We hebben een goed overleg op andere vlakken, maar minder rond ecologie. Er zijn wel goede intenties zoals broodjes gezamenlijk bestellen zodat de broodjestour maar één keer

moet plaatsvinden. Maar wij zitten vlak in het centrum en gaan gewoon te voet. Ik vind dat wel goede ideeën, maar dan vraag ik me af of dat in de praktijk echt veel gaat uitmaken.

De laatste jaren hebben we echt wel goed overleg en dat groeit nog met alle partners in Mechelen. We hebben dan ook samen die sessies gevolgd. Als er echt goede dingen mogelijk zouden zijn, zou iemand dat wel signaleren denk ik. Maar dat is voorlopig nog niet gebeurd. We staan daar nog steeds voor open.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Nee niet echt. Met Walpurgis uit Mortsel wisselen we wel decormateriaal.

Communiceren jullie inspanningen extern?

Ik denk dat we nog te weinig ideeën hebben om iets extern te communiceren.

Zou je de sessies aanbevelen aan andere kunstorganisaties of –gezelschappen?

Ja zeker, daar zijn we het allemaal over eens dat dat echt wel interessant was.

Contour

Geïnterviewde: Steven Op de Beeck

Functie: Creatie en presentatie bewegend beeld

aantal VTE: 2

Algemene vragen

Was u zich een jaar geleden bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Ik denk het wel. De opleiding heeft wel voor een stuk geholpen. De stap om met de andere Mechelse organisaties in het project te stappen is vertrokken vanuit het bewustzijn dat we er iets aan kunnen doen. Ik werk hier sinds eind 2008 en sinds toen is het bewustzijn rond ecologie al wel aanwezig, maar dat was algemeen en beperkte zich tot kleine inspanningen

in de dagdagelijkse werking. We zijn ons toen wel gaan afvragen bijvoorbeeld bij drukwerk of dat wel duurzaam was. Dat is niet concreet met een heel stappenplan. Sinds de cursus is dat wel concreter geworden. We hebben ook het probleem dat we in een oud historisch pand zitten van de kerkfabriek. De middelen zijn beperkt, ook bij die kerkfabriek, om belangrijke stappen voorwaarts te zetten.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstenorganisatie moeilijker kan maken.

Bij ons zit er inderdaad wel een dilemma, omdat wij om de twee jaar een biënnale houden waarvan ongeveer één derde internationaal publiek is. Ook heel wat kunstenaars komen naar hier. Drie vierde daarvan is ongeveer afkomstig uit een ander land. Die internationale uitstraling heeft ook een zekere impact op de werking en dat is wel een dilemma. We bereiken ook enkel een nichepubliek voor videokunst en bewegend beeld zodat dat een erg divers publiek is en van heinde en verre komt. Ik dacht die economische impact al ergens te beperken door kunstenaars via Skype en andere communicatiemiddelen te contacteren. Maar hoe dan ook zitten er toch altijd een aantal vliegtuigreizen aan verbonden en daar ligt de grootste impact denk ik bij ons.

Ik denk niet dat duurzamer werken duurder is. Dat brengt op sowieso. Zeker in de keuze van drukwerk.

We zijn een heel kleine organisatie. Er werken maar twee mensen en we proberen daar gewoon met twee erg bewust van te zijn. Dat breidt zich wel uit tijdens de biënnale met vrijwilligers enzo, dan zijn dat een tachtigtal mensen. Vooral bij de organisatie van die biënnale kan je een aantal ecologische keuzes maken, bijvoorbeeld in de catering.

In het aanbrengen van ons publiek hebben we vorige keer echt bewust het startpunt ticketing onder gebracht in het station van Nekkerspoel en zijn we een samenwerking met B-rail aangegaan om een B-dagtrip op te zetten, zodat je de mensen aanspoort om met de trein te komen en vandaar de wandeling te maken naar de binnenstad. Vooral naar scholen toe hebben we dan ook de prijs van die B-dagtrip erg verlaagd.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- **De overheid**

Zij moeten in de eerste plaats een voorbeeld stellen. Ik vind dat de aandacht die de Vlaamse overheid aan het thema duurzaamheid besteedt goed is. Zij hoeven niet financieel tussen te komen omdat het zichzelf terugverdient. Ik denk dat het gewoon een soort aandachtspunt is, een soort bewustmaking van die sector. Vooral in podiumkunsten merk ik dat ze er veel bewuster mee omgaan.

Ik denk wel dat er nog kansen liggen in Mechelen om het thema duurzaamheid op te nemen. Ook omdat je hier met de gemeenteraadsverkiezingen zit en de burgemeester Bart Somers met de groenen een kartel heeft opgezet en er zitten wel een aantal mensen in de groene fractie die toch wel cultuurminded zijn. Maar voorlopig hebben ze zich daar nog niet mee bezig gehouden.

Op Europees niveau worden Europese projecten wel gehonoreerd als je contacten opzet met andere Europese kunstorganisaties. Dat gaat vooral om de mobiliteit, als kunstenaars en werken zich veel mogelijk binnen Europa verplaatsen. En die ecologische impact is gewoon sterker. Dat is vooral ook voor de identiteit van Europa dat er veel contacten zijn, maar dat heeft ecologisch ook een enorme impact.

Een extra financiële steun zou kunnen helpen, maar het zou niet moeten omdat het zichzelf terugverdient. Ik ben er zeker van dat verschillende mensen voor zonnepanelen hebben gekozen voor dat terugverdienverhaal.

- **De kunstorganisatie / cultuurmanager, curator, projectleider ,...**

Het bewustzijn is het belangrijkste en medewerkers daarin meekrijgen. Ik denk dat er al een paar heel goede voorbeelden zijn in het kunstenveld. Ik denk wel dat het belangrijk blijft voor de organisaties dat de artistieke werking centraal blijft staan, maar in alle randfactoren denk ik dat er kan worden gesleuteld aan een meer duurzame werking.

- **De kunstenaar zelf**

Er zijn een aantal kunstenaars die er inderdaad rond werken, maar dat is niet bij iedereen zo. Dat is wel echt moeilijk om daarin te sturen. Eva van BAM stuurt wel aan om kunstenaars meer te motiveren om met die ecologische thema's aan de slag te gaan, maar dat lijkt me in

praktijk moeilijk. Het kan enkel uit henzelf komen, maar misschien ben ik daar eerder conservatief in. Je kan uiteraard ook een ecologisch festival samenstellen met heel wat kunstenaars uit verschillende disciplines die al rond dat thema werken.

Wij kiezen wel telkens een thema als kapstok voor de biënnale, maar het is niet dat we keer op keer zeggen dat ze rond ecologie moeten werken. Wij trachten gewoon binnen de organisatie zo veel mogelijk duurzaam te werken.

Kan kunst bewuster maken als de kunstenaar er zelf voor kiest? Ja uiteraard, absoluut.

Het zou kunnen dat we in de toekomst ecologie als thema zouden kiezen. Of dat we voor een curator zouden kiezen die rond die ecologische thema's werkt. Dan komt dat vanzelf wel in dat artistieke verhaal terecht. Maar ik denk dat nog niet veel kunstenaars daarrond werken.

- De burger

Voor de burger geldt hetzelfde denk ik, maar dan in eigen huishouden. Ook daar bewuster worden is hard nodig.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid behouden? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Voor 2013 hebben we de bewuste keuze gemaakt een Europese curator te vragen, zodat deze ook vooral Europese kunstenaars aanbrengt. Vorige keer hebben we met een Canadese curator gewerkt en dan merk je wel dat die vooral Amerikaanse en Canadese kunstenaars aanbrengt. En dan zit je met veel meer lange afstandsvluchten.

De kunstenaars waarmee we werken staan op het punt dat zij meestal al een internationaal parcours hebben afgelegd en wij hen moeilijk nog kunnen opleggen om zich duurzamer te verplaatsen als zij van buiten Europa komen. Dat zijn vaak erg professionele kunstenaars waarvan de tijd al heel beperkt is. Met een Deense curator hebben we wel die stap kunnen doen. Die stelde ook zelf al voor om met de nachttrein te komen.

Binnen Europa proberen we de kunstenaars wel aan te moedigen om ecologische keuzes te maken, maar we leggen niets op. Voor die Canadezen was dat natuurlijk geen optie. Je

vraagt dan ook eigenlijk aan die kunstenaars om meer tijd vrij te maken voor hun verplaatsing en bij jonge kunstenaars is dat gemakkelijker, maar bij zo gevestigde waarden... die hun tijd is al zo beperkt. Zij proberen zo efficiënt mogelijk te reizen.

Ook de catering van de events is ecologisch bewust, bijvoorbeeld altijd met seizoensgebonden ingrediënten. We organiseren dat zelf. De meeste kunstenaars appreciëren dat wel sterk. Maar wij nodigen iedereen uit. Voor standenbouwers ligt dat natuurlijk moeilijker. Zij vragen soms om een stevige maaltijd en zijn dan iets minder gelukkig met ecologisch duurzame schotels.

Eco / team Mechelen

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

Ik ben blij dat ik ze gevolgd heb en mijn collega ook. Het heeft zeker geholpen om ons bewuster keuzes te laten maken in de dagdagelijkse werking.

We hebben toen geen groot nieuw stappenplan opgesteld, omdat er ook geen financiële draagkracht is door het gebouw van de kerkfabriek. Ik heb hen daar wel al eens over aangesproken, over watervoorziening en isolatie enzo die niet in orde is, maar zij zeggen dat ze daar niet de financiële ruimte voor hebben.

Het heeft ook de lokale spelers in Mechelen dichter bijeen gebracht. Gewoon door op regelmatige basis samen te zitten. We werken veel samen, maar nog niet rond die ecologie, terwijl er toen wel sprake over was. Bijvoorbeeld om samen een energieleverancier te kiezen, maar dat was voor ons niet mogelijk omdat wij dat zelf niet kunnen kiezen.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

We hebben geen echt plan, dan moest je eerst zo'n volledige doorlichting van je bedrijf doen. En ik vond dat toen wel interessant, maar het grootste punt dat impact hebben heeft is de infrastructuur die we niet zelf in de hand hebben. We maken gewoon altijd bewuste keuzes bij alles wat we wel zelf in de hand hebben.

We hebben dus geen neergeschreven beleid of verklaring, maar wel een onderlinge overeenkomst in die zin dat we elkaar blijven motiveren om duurzame keuzes te maken en elkaars keuzes in vraag stellen of het wel de meest duurzame optie is.

We hebben wel een lange termijn visie doordat we nu al de curator van 2015 kiezen en er bewust voor kiezen om niet alle continenten te betrekken door een Europese curator te kiezen. Terwijl dat vroeger in de beeldende kunsten wel sterk gemotiveerd werd om zo'n algemeen globaal beeld te geven. Maar daar kan je nu meer je eigen keuzes in maken.

In recensies zie je wel eens verschijnen dat we een Europees georiënteerde keuze hebben gemaakt, maar niet dat dat om duurzaamheidsredenen is. Vroeger kon je wel met de vinger gewezen worden dat je niet wereldwijd op zoek gaat, maar nu is dat veel minder. Daar is niets mis mee om dat eens te beperken.

Op lange termijn wil ik qua infrastructuur wel mogelijkheden grijpen. Ik heb dat ook al wel aan het stadsbestuur laten weten. Bijvoorbeeld door een locatie in de stad ... een nieuw pand, dat ook zichtbaarder is. Er zijn nog veel mensen in de stad die niet weten waar Contour mee bezig is. Het pand is de backoffice en hier hebben we niets aanhangen of kunnen we niet tonen wat we doen.

Wat zou je anders aanpakken?

Wat we anders zouden doen, als we konden kiezen is een nieuwe locatie die meer leent tot een duurzame werking en zichtbaarder is. Het is moeilijk om de Mechelaar betrokken te krijgen.

Zijn jullie nog steeds even hard gemotiveerd of zijn de inspanningen verminderd?

Nog steeds even hard, binnen het mogelijke. Binnen onze werking toch wel. Er zijn natuurlijk altijd betere voorbeelden. Maar ik denk dat we op de goede weg zijn.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Nee. Ik vond dat al een zeer grote, wel handige brok informatie, zodat ik niet direct verder op zoek moest gaan. Het waren al veel nieuwe inzichten waar ik mee verder kon.

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

Ik heb toen wel tijdens de sessies naar de website van Jonge Sla gesurft en contact gehad met Eva van BAM die ook goede voorbeelden aangaf. Maar ik denk dat de podiumkunsten eerder trekker zijn op dat vlak. Er zijn nog maar weinig praktijkvoorbeelden te vinden bij de beeldende kunsten. Zij zijn nog eerder op dat artistieke verhaal gericht, dan op de duurzame omkadering.

Het zou interessant zijn voor ons om de duurzame werking tussen biënnales te vergelijken wereldwijd, dat zijn er honderden. Wij werken wel samen met Göteborg , Boekarest en Liverpool, maar zij hebben allemaal een grote ecologische voetafdruk doordat ze kunstenaars van heinde en verre aanbrengen. Ik heb zelf niet het gevoel dat ze in andere landen verder staan.

Is er een structureel overleg ontstaan tussen de deelnemende organisaties? Heeft dit geleid tot samenwerkingsprojecten?

Er waren wel ideeën om bijvoorbeeld een gezamenlijke energieleverancier aan te spreken of gezamenlijk papier aan te kopen. Ik denk dat dat niet is verder gezet, omdat wij daar zelf niet direct een voordeel bij hadden. Wij werken twee maand hard naar het event toe en dat zijn de belangrijkste werkmaanden. Voor anderen blijft die dagdagelijkse werking het hele jaar ongeveer even sterk aanwezig, bijvoorbeeld qua folders en flyers.

Ik zou wel graag nog een keer samenkomen om alles te herevalueren. Maar ik denk wel dat dat goed zou zijn als dat vanuit de stad een stuk kon gedragen worden. Zij kunnen blijk geven van interesse.

Hebben jullie concreet iets ondernomen om de stad mee te krijgen? Met iemand van Groen! heb ik wel eens telefonisch contact gehad om te bekijken wat we echt zouden kunnen doorvoeren, omdat we toen echt in die sessies zaten. En om eens na te denken over die alternatieve energie. Maar daar is voorlopig nog niets concreet uit voortgekomen.

Ik denk dat als we echt willen we meer zouden kunnen samenwerken of zaken rationaliseren. Bijvoorbeeld zoals in het Warandemodel waar één personeelsdienst of

boekhouder is voor meerdere organisaties of bijvoorbeeld één kopiemachine voor meerdere organisaties moet ook mogelijk zijn. Maar dan moeten we met de lokale spelers dichter bij elkaar zitten. Wij hebben enkel een vergaderruimte en een bureau nodig, dus wij zouden gemakkelijk kunnen verhuizen als die opportuniteit zich voordeed.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Met andere internationale biënnales werken we samen door coproductie, maar dat is eerder om financiële redenen. We investeren samen in één werk en dat werk reist dan ook rond.

Binnenkort stappen we wel in een nieuw Europees project en daar ben ik wel van plan om het thema duurzaamheid op tafel te leggen. Begin oktober zitten we samen rond verschillende aspecten.

Ook voor recuperatie van materialen werken we samen. In 2011 zijn we op zoek gegaan naar overnemers van het materiaal en dat is gelukt. Wij hadden het zelf wel eerst nieuw aangekocht, omdat het voor de architect moeilijk haalbaar is om zijn plan te verwezenlijken zonder de gewenste materialen. Hij heeft er wel mee rekening gehouden dat het materiaal gerecupereerd kon worden achteraf.

In 2009 hadden we een container afval buitenstaan van het event en de standen en de mensen waren toen gechoqueerd hoeveel afval er was. Sommigen namen zelfs dingen mee. We willen die afvalberg dus zo veel mogelijk verkleinen en herbruikbare zaken een nieuw leven geven. Maar dat hebben we dan in 2011 gedaan door echt zelf naar organisaties te zoeken aan wie we het materiaal konden schenken.

We hebben ook samengewerkt met Newtopia, een organisatie voor mensenrechten. De organisaties waarmee we samenwerken hangen af van het thema. We hebben altijd heel uiteenlopende partners.

Met Opendoek in Antwerpen hebben we ook al samengezeten rond duurzaamheid. Maar hun werking verschilt toch nog sterk van de onze. Dat blijft dus eerder bij contact dan dat er concrete acties uit ontstaan.

Worden duurzame keuzes extern gecommuniceerd?

De keuze rond mobiliteit, de actie met B-rail, hebben we wel extern gecommuniceerd, maar we benadrukken niet dat we kiezen voor Europese kunstenaars, want dat is niet 100 % sluitend of consistent. Kunstenaars van andere continenten zijn evengoed welkom.

En inspanningen in de eigen werking? Die hebben we tot nu toe nog niet gecommuniceerd, omdat er nog te veel onduurzame keuzes zijn. Er is nog heel veel elektriciteitsverbruik en er zijn nog niet-duurzame keuzes zoals het drukwerk van de folders, omdat die elk jaar door een andere grafische vormgever worden ontworpen en we niet echt tussenkomen in de papierkeuze. We maken dan wel weer bewuste keuzes in de aantallen enzo.

Naar het bestuur toe nemen we dat wel op in de beleidsnota, maar zij zijn vooral nog bezig met de artistieke oriëntatie en zeer weinig met het duurzame. Het zijn ook mensen die al ouder zijn en daar gewoon niet mee bezig zijn.

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstpubliek?

In 2011 zijn we een samenwerking aangegaan met B-rail en hebben we de ticketing laten doorgaan in het stationsgebouw, zodat mensen aangemoedigd worden om de trein te nemen en verder te voet naar de binnenstad te wandelen. Ook de prijs van de tickets was verlaagd.

Die wandeling hebben we aantrekkelijker gemaakt door een wandelparcours naar de locaties. Zo trekken we ook nieuwe publieken aan die in de eerste plaats voor de wandeling komen of voor de monumenten, maar daarna wel terugkeren voor de tentoonstelling.

Volgend jaar moeten we daar wel over gaan nadenken, want dan werken we maar met drie locaties die verder uit elkaar liggen, zodat mindervaliden en ouderen moeilijker te voet kunnen gaan.

We hebben ook randevenementen met partners waar een ruimer publiek naartoe komt en waar duurzaamheid ook aanwezig is.

Zou u de sessies aanbevelen aan de Antwerpse organisaties?

Ik zou de sessies zeker aanbevelen!

Festival van Vlaanderen

Geïnterviewde: Veerle De Clerck

Functie: Directeur

Aantal VTE: 3 (+ 5 in dagelijks bestuur)

Algemene vragen

Was u zich een jaar geleden bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Nee niet echt, we letten vroeger al wel een beetje op papier, maar daarnaast is er wel veel veranderd.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstenorganisatie moeilijker kan maken.

Ik onderschrijf die stelling wel een beetje, omdat wij bij de post ook gekeken hebben voor een CO2-vrije verzending en dat kost wel zo'n zes à zeventienhonderd euro, dus dat is soms wel duurder. Dat is voor ons een heel bedrag, daarom hebben we het ook laten afschieten. Het is dus wel een afweging van de heel beperkte middelen ten opzichte van onze bijdrage aan de natuur of het ecologisch systeem. Of de compensatie van vliegtickets lag bij onze Raad van Bestuur erg moeilijk. Niet alleen omwille van het financiële, maar omdat ze liever een Mechels project hadden, zoals bijvoorbeeld: 'we planten in de straten van Mechelen tien bomen', ik zeg nu maar iets. Maar toch ook voornamelijk het financiële. We pinnen nu af op het honorarium van de muzikanten en moeten al elke cent omdraaien.

Denkt u dat er een rol is weggelegd voor:

- **De overheid**

Cho, ja en nee. Nee in de zin van: 'je kan niet alles in de schoenen van de overheid schuiven'. Je hebt daar als individu of organisatie ook zelf een verantwoordelijkheid in. Ja op het vlak van: 'bewustwording of bijvoorbeeld het ondersteunen van projecten als Jonge Sla die werken op bewustwording, voor organisaties die zelf niet stilstaan bij de impact'. Dat is belangrijker denk ik dan dat de overheid met meer geld over de brug komt.

- **De kunstenorganisatie , cultuurmanager, projectleider ,...**

Ik denk dat wij een beetje... geen uitzondering zijn, maar wij zijn geen producerend gezelschap of huis, dus dat hele proces van productie gebeurt niet bij ons. Wij nodigen mensen hier uit om te komen spelen en dat gaat over klassieke muziek, dus daar komen geen decors enzo aan te pas. De rol van de manager kan dan zijn: 'het blijven bevragen hoe we in onze organisatie zo goed mogelijk een evenwicht kunnen vinden tussen kosten en impact'. We waren al wel een paar jaar bezig om muzikanten met de Eurostar of Thalys te laten komen. Meer om praktische redenen eigenlijk. De luchthaven is meestal nog iets omslachtiger. Mensen die dus niet echt vragen om met de vlieger te komen, die laten we met de trein komen.

Maar dat heeft ook beperkingen. Mensen uit Italië gaan we echt geen tien uur op een trein laten zitten. En dan moeten we afwegen of we toch nog Italiaanse muzikanten willen tonen en het antwoord is dan ja, want we willen een internationaal aanbod presenteren.

We hebben ook geprobeerd om met een bedrijf in zee te gaan, Eneco, om die meerkost te betalen. Zij hebben denk ik hun hoofdkantoor in Mechelen, maar zij wilden daar uiteindelijk niet in mee. Dus we proberen wel om een oplossing te vinden. Maar dat lukt dus nog niet en met onze eigen middelen kunnen we dat voorlopig nog niet bekostigen. Maar als zich in de toekomst een gelegenheid voordoet gaan we wel proberen om die mee te pikken. Ik denk vooral met bedrijven die zelf werken rond duurzaamheid, dat dat wel kan, maarja sponsoring is sowieso een moeilijk verhaal.

- **de artiest of muzikant?**

Ik denk dat dat voor muzikanten effectief moeilijker ligt. Een regisseur kan daar in zijn decors wel rekening mee houden. Ik weet dat een paar jaar geleden 'La Petite Bande' wel met hun allen heel ostentatief met de trein naar Amsterdam is gereisd omdat dat kaderde in: 'kijk dit is een concert dat geen voetafdruk nalaat' en dat was in samenwerking met concertgebouw Amsterdam. Mensen die toch met de auto kwamen konden dan een compensatie op hun ticket betalen, maar dat was zo'n echte stunt. Maar ik vind dat wel goed. En dat is zeker al vijf jaar geleden. Ik vond dat wel een knap idee, dus ik heb daar wel al eens aan gedacht om zoiets te bedenken. Maar het voordeel van hier in Mechelen is dat we in het centrum zitten

en we redelijk goed bereikbaar zijn met het openbaar vervoer. We proberen dat ook te promoten in onze brochure dat we gelegen zijn op de lijn tussen Antwerpen en Brussel en dat er nog heel laat treinen rijden.

Maar omgekeerd doe ik het nog niet om de mensen die met de wagen te komen er even bij stil te laten staan. En we rijden noodgedwongen zelf met een festivalwagen rond.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Ja, we hebben het er tijdens het project van jonge Sla ook over gehad. En ik heb zoiets van kijk weet je ... Ik denk dat je er toch rekening mee kan houden. Je moet als ensemble of regisseur ook rekening houden met een budget. Je kan niet zeggen dat je artistieke vrijheid hebt op alle vlakken, dus dat beperkt al de keuze van de artiesten met wie je moet werken. Op den duur kan je denk ik toch een manier vinden om met die duurzaamheid ook rekening te houden. Ik denk dat dat ook een kwestie is om bewuster om te gaan met je eigen proces als artistieke medewerker. Dat je niet zo snel denkt: 'als het decor me niet aanstaat maak ik een ander'. Je moet gewoon een beetje een andere manier van werken vinden. Met schetsen gaan werken of met kleine maquettes, ik zeg maar iets. Ik denk dat dat op termijn moet kunnen. Dan heb je nog wel de vraag over het financiële, of je er meer geld in wil steken, maar anderzijds heeft dat ook impact op het artistieke, want als je meer geld wil steken in gerecycleerd papier bijvoorbeeld kan je minder in de artistieke werking steken. Dus we moeten dat toch blijven afwegen.

Eco/team Mechelen

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

Ik vond dat heel zinvol, absoluut. Ik vond het ook fijn dat we dat deden met een aantal organisaties hier in het Mechelse. We hebben ook een andere werking of kijken vanuit andere invalshoeken. Wij zijn bijvoorbeeld een meer receptieve organisatie. Dus dat was goed om ook andere standpunten te zien. Er zat ook een ensemble in die dan zeiden dat je wel muzikanten vier à vijf uur in een bus kan zetten, maar dat die daarna geradbraakt zijn en dat je dan met twee hotelovernachtingen moet werken en dat de kosten van die producties dan ook de pan uitreizen. Dus dat was zeker goed om ook hun kant van het verhaal eens te

horen. Want wij zouden als organisator geneigd zijn om te zeggen dat ze met de trein moeten komen. Dus het is goed om ook die hoek eens te horen. In een ensemble komen de muzikanten nu ook uit allerlei hoeken van de wereld. Ze kunnen dus ook niet van één plaats met een bus vertrekken of zo.

Ook de manier van werken vond ik wel goed. We begonnen bijvoorbeeld met een aantal zaken op papier te zetten waar we zelf aan dachten. Het gaat niet enkel over papier of drukwerk, maar ook over het gebouw. Wij hebben wel een mooi gebouw, maar het is een gebouw van de stad met een beschermde gevel. Maar in de winter is het hier ijskoud, omdat de ramen niet goed afsluiten. We kunnen wel eens aan de mauw van de stad trekken om te vragen daar eens iets aan te doen, maar meer kunnen we ook niet doen. Dus ze trokken het gehele plaatje wel open. Ook bijvoorbeeld het systeem gebruikt in de toiletten, waar ikzelf nooit bij zou stilstaan, omdat wij daar ook niet mee geconfronteerd worden. Onze concerten zijn in kerken. Die zijn al miniem van comfort.

Denk je dat je samen met andere Mechelse kunstorganisaties een groter drukkingsmiddel zou hebben om iets te veranderen of denk je dat de stad er gewoon niets aan kan doen?

Cho... de stad kan daar wel iets aan doen, want we hadden zelf al geopperd om een soort plexiplaat tegen de ramen te zetten, want die gaan toch al niet meer open. Maar dat heeft dan weer te maken met de niet geüpdate en strenge reglementering van erfgoed Vlaanderen rond de restauratie van monumenten. Omdat wij net in zo'n monument onze kantoren hebben, en er bijvoorbeeld geen dubbel glas in de ramen gezet mag worden, is dit een beperking vanuit de Vlaamse overheid op vlak van ecologisch beleid. Soms denk ik wel dat het eens tijd wordt dat ze zichzelf in de eenentwintigste eeuw plaatsen. Langs de ene kant willen ze het erfgoed beschermen, maar langs de andere kant: tegen welke prijs? [...] Maar om terug te komen op uw vraag. In de Maan krijgen ze een nieuwbouw dus daar wordt het probleem wel opgelost. En in nOna worden er ook zaken verbouwd denk ik. We zouden dat zelf ook nog eens kunnen vragen.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

We hebben dat besproken op ons dagelijks bestuur. En we zijn begonnen met vleesvrije broodjes aan te bieden, waar heel hard mee gelachen werd, maar anderzijds ook geen

bezwaar tegen was. Maar ze vroegen: gaat dit nu het probleem oplossen? Het zijn ook mensen van een iets oudere generatie. Ik denk dat zij wel mee zijn met hedendaagse problematieken en toch zijn ze daar niet echt mee bezig. We hadden daar weinig grip op en begrip van. De boodschap van hun was eerder: 'Zolang het geen grote impact heeft op de werking doe je wat je wil.'. Het dagelijks bestuur was daar nog niet echt rijp voor denk ik. Moesten we nu al een sponsor vinden, denk ik wel dat ze het OK zouden vinden. Of onze voorzitter is ook schepen van cultuur van Mechelen, dus als er effectief een nieuwe straat zou aangelegd worden in Mechelen en wij zouden zeggen: 'wij kopen de bomen', dan zou dat misschien wel OK zijn. Maar geld in een willekeurige pot stoppen vinden ze maar niets.

Maar hier intern proberen we er dus wel zo veel mogelijk rekening mee te houden.

Staat er iets neergeschreven over jullie beleid met betrekking tot duurzaamheid? In ons beleidsplan hebben we daar wel dingen over neergeschreven. Dat we aan het project van Jonge Sla hebben meegewerkt en dat we regionaal zouden kunnen samenwerken met de culturele partners. Dat gaat bijvoorbeeld over muzikanten die van ver komen, bijvoorbeeld uit Tsjechië, om hen maar één keer te laten reizen voor twee concerten. Dat is bijvoorbeeld zo voor in de Bijloke in Gent en voor ons in het najaar in Herentals.

Bij de sessies was er ook sprake om met de kunstpartners samen een offerte uit te schrijven voor drukkers die bewust werken rond die duurzaamheid en dan een korting te bedingen die de meerkost van dat proces zou compenseren, maar daar is nog geen specifieke actie rond gekomen. Iemand zou moeten zeggen: 'we verzamelen alle gegevens'.

Aan wat zou het nog kunnen liggen denk je, dat die ideeën nog tot weinig actie hebben geleid? Vooral omdat we te weinig samenkomen denk ik, de sector als groep. In functie van het nieuw gemeentelijk beleid zijn we ter voorbereiding een paar keer bijeen aan het komen en naar aanleiding daarvan zou ik denken dat we als partners toch twee keer per jaar bijeen zouden kunnen komen om te weten wie waar mee bezig is en om gemeenschappelijke problematieken te bespreken en duurzaamheid zou bijvoorbeeld een thema kunnen zijn. Die gesprekken zouden dus een goede aanleiding kunnen zijn om dat blijvend verder te zetten.

Hebben jullie voor de organisatie doelen opgezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

Nee dat hebben we niet gedaan. Ik denk ook dat we , behalve op ons promotiebeleid, we weinig kunnen doen. We kunnen niet de kathedraal in Mechelen ineens energiezuinig maken. We hebben ook geen eigen huis en ik denk dat je daarin de grootste impact zou kunnen hebben.

Zijn jullie nog steeds even hard gemotiveerd of zijn de inspanningen verminderd?

Nee dat wel. Zoals ik al zei: vorige week wilde een groep met de vlieger komen en dan hebben we toch direct de reactie om de trein voor te stellen. Ook in de promotie: vroeger hadden we één dikke brochure. Nu hebben we er twee. Een uitgebreide voor de klanten en abonnees en een veredelde flyer voor anderen. Dus door die opsplitsing beperk je wel het papier. Dat zijn zo dingen waar we wel mee bezig zijn.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Ik ben zo is via Jonge Sla naar een site geweest waar je kon bereken hoe energieverslindend je gebouw is, maar dat was te ingewikkeld. Maar verder dan dat niet echt.

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

Nee eigenlijk niet.

Behalve dat we in ons drukwerk een bepaald logo gebruiken van duurzaam papier, communiceren we dat niet echt.

Langs de ene kant hadden we zoiets van: 'als we daarmee willen uitpakken, moeten we echt een beleid voeren, of er een stunt rond doen'. We zijn daar nog niet consequent genoeg in. Abonnees krijgen bijvoorbeeld nog steeds gratis parkeerticketjes, dus dat is wat tegenstrijdig. We gaan altijd wel een publiek hebben dat met de wagen komt.

We wachten daar beter mee denk ik. Tot we een echt beleid hebben of we een bedrijf hebben dat ermee wil voor gaan.

Zie je daar in de toekomst mogelijkheden in? Ja liever dicht dan ver. We zitten nu ook met de gemeenteraadsverkiezingen waardoor ons bestuur ook wijzigt en er misschien iets jongere

mensen komen en het meer kans heeft om het bespreekbaar te maken. Als er in het dagelijks bestuur al weinig interesse is, dan moeten we daar ook niet in de Raad van Bestuur mee afkomen.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Ik denk dat samenwerking met dat ensemble dat uit het buitenland komt, zoals ik daarnet vertelde, het meest zinvol is.

Ik denk dat al de rest vrij eigen is aan de organisatie, zoals promotie. We kunnen ook vragen aan onze technische leverancier wat er aan licht aan evolutie is. Dat is zeker een puntje dat we nog moeten opvolgen.

We hebben ook onze koepel van het festival en die hebben allemaal gelijkaardige werkingen. We hebben ongeveer om de zes weken een bijeenkomst van het directiecomité. Dat zijn niet altijd mensen die daar direct mee in contact komen, maar ik kan dat zeker eens op de agenda zetten om bijvoorbeeld ideeën door te geven.

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstpubliek?

We hebben een project in 2013. Dat is een tweede festival verspreid in de provincie Antwerpen en daar willen we fiets- en wandelroutes aan concerten koppelen om van het ene concert naar het andere te gaan. Dat is dan een combinatie van toerisme en ecologie. Dat gaat over abdijen en sommigen liggen te ver uit elkaar, dus we kunnen niet het hele event groen maken, want je kan niet alles met de fiets doen. Maar we zouden bijvoorbeeld ook een bus kunnen inzetten en er misschien wel op wijzen dat dat ook ecologische impact heeft. We moeten dat nog bekijken. In Gent heb je bijvoorbeeld Avanti, dat is een echt fietsfestival, dus zij kunnen dat wel als groen event communiceren. Zo extreem kunnen wij het niet doen.

Zou je de sessies aanbevelen aan andere kunstorganisaties of –gezelschappen?

Ja dat zou ik zeker doen. Ik denk dat het voor de hele culturele sector heel interessant is om er gewoon al bij stil te staan. Dan kan nog elke organisatie bezien wat op korte termijn of lange termijn haalbaar is.

Kc nOna

Geïnterviewde: Ilse Thienpont

Functie: Zakelijk leider

Aantal VTE: 6

Algemene vragen

Was u zich een jaar geleden bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Nee het enige wat dat opviel was dat het Kaaitheater met Guy Gypens daar toen mee bezig was en dat ook in de programmatie liet zien, maar we waren daar zelf nog niet mee bezig. Enkel op individueel vlak.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstenorganisatie moeilijker kan maken.

Dat dat tijd vraagt denk ik niet. Ik denk dat de sector juist de luxe heeft om tijd te nemen voor duurzaamheid. We zijn wel onderbemand, maar ook dat is de laatste vijf tot tien jaar sterk verbeterd met goed uitgebouwde organisaties. In onze sector is er geen drang om onmiddellijk resultaat te boeken, want anders zou er niet zoiets bestaan als een gesubsidieerde werkplaats.

Dat het geld kost zal wel waar zijn denk ik. Om te investeren moet je anders denken, maar als je toch moet vernieuwen is er wel een positieve vibe om dat met ecologie in het achterhoofd te doen. Je moet overtuigd geraken dat je er ook mee kan besparen. En dat je ermee kan besparen kan misschien de beste drive zijn om mensen daarin mee te krijgen. Maar dat is ook zo'n eeuwig thema. Maar ik denk dat we op een moment gekomen zijn dat we ons niet meer kunnen wegsteken. We moeten er tijd insteken.

Ik denk dat het meest voor de hand ligt dat als de investeringen toch moeten gebeuren, dat misschien op een duurzame manier zal gebeuren, maar minder echt speciaal gaan investeren om de werking duurzamer te maken.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- **de overheid?**

Er is al ondersteuning. Ik denk dat er al genoeg premies zijn rond isolatie en thermostatische kranen enzo. Wij hebben die ook gekregen toen we hier verbouwden en daar blijft zelfs nog wat van over. De premies van zonnepanelen enzo worden misschien wel teruggeschroefd en misschien ook wel met reden. Ik heb niet het gevoel dat je daar als organisatie alleen in staat, dat je bij wijze van spreken zot zou zijn om te investeren in duurzaamheid.

Ik denk dus niet dat er perse extra geld voor duurzaamheid moet voorzien worden door de Vlaamse overheid voor de sector.

Denk je dat de overheid een andere rol kan opnemen dan de financiële ondersteuning?

De stad hier doet dat denk ik wel. Die heeft ongeveer een half jaar geleden een filtersysteem op de waterleiding geplaatst en aan alle diensten glazen kannen voorzien zodat er minder flessenwater zou gedronken worden. Toen zag je in alle vergaderingen in de stad glazen kannen verschijnen in plaats van flessen met water. Dat leidingwater was inderdaad niet te drinken vroeger. Nu viel dat echt op dat de stad Mechelen stimuleert om leidingwater te drinken. Dat feit leidde ook tot heel wat gesprekken over het thema. Dat kost wel geld, maar zo krijgt het ook bekendheid.

Ik denk dat het wel al fijn zou zijn als er aandacht zou komen voor inspanningen die gebeuren in de sector en dat critici dat bijvoorbeeld zouden opnemen in Vlaanderen in actie of beleidsplannen en dat men goede voorbeelden toont en dat politici dat appreciëren en waarderen. Zodat in de geesten van de mensen een algemene gedragenheid kan gecreëerd worden. Op Vlaams niveau stijgt de aandacht en het aantal inspanningen ook, bijvoorbeeld in Vlaanderen in actie. Dat staat los van eventuele premies. Ik denk dat het belangrijker is dat het thema onder de aandacht wordt gebracht, dat het gewaardeerd wordt en dat ze een algemene gedragenheid nastreven.

- **de cultuurmanager, projectleider ,... / de kunstorganisatie?**

Ik denk dat er specifiek in onze sector veel personeelsleden zijn die daar op persoonlijk vlak al mee bezig zijn en er voor te vinden zijn en dat dat in andere sectoren misschien niet altijd het geval is of er minder wordt nagedacht over bijvoorbeeld dubbelzijdig afdrucken en dat dat

bij ons als evidentier beschouwd wordt. Ik denk dat dat wel een sterkte is dat je medewerkers vrij snel kan betrekken in onze sector. De managers moeten proberen dat door te trekken naar de organisatie en de medewerkers mee te krijgen.

- **de kunstenaar/ artiest zelf?**

Voor de artiest kan je dat moeilijk opleggen. Dat moet vanuit henzelf komen. Zij kunnen wel een boodschap overbrengen op een treffende manier. Als dat nu toevallig over duurzaamheid gaat, gaat dat zeker een invloed hebben. Mensen zijn erg beïnvloedbaar, staan open voor nieuwe indrukken. Cultuur is ook een erg sociaal gebeuren. Wat je daar ziet of door voelt vertel je verder aan anderen. Het is toch een plek waar dat gecommuniceerd wordt. Maar zeker niet elke kunstenaar is en hoeft daarmee bezig te zijn!

- **de burger?**

Als niemand meedoet dan staan we nergens. Alles vertrekt van individuen. Als niemand met ideeën afkomt dan sta je nergens. De meeste nemen daar wel een afwachtende houding in denk ik en dat is ook logisch. Er kunnen er maar enkele pionier zijn. Maar het uiteindelijke doel is een algemene gedragsverandering waar niemand zich nog vragen bij stelt. Ieder individu is dus belangrijk.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Ecologie als onderwerp kan je niet opleggen bij de kunstenaar. Productiedwang in gang steken kan niet door er bijvoorbeeld een heel festival rond te creëren. Tegelijkertijd is de kunstenaar niet vrij van de regels van de maatschappij. Verschillende artiesten passeren in een kunstenhuis. Ik denk dat je wel de waarden of normen die je uitdraagt kan meegeven aan die artiesten.

Als je zou willen uitrekenen hoeveel een voorstelling verbruikt of hoeveel afval er uiteindelijk achterblijft, dan zou je daarvan verschieten. Je kan daar wel een gesprek over aangaan met die artiesten. In de sessies werd er bijvoorbeeld ook gesproken dat je als organisatie kan aangeven dat je voor duurzaamheid staat en dat de artiesten de nutsvoorzieningen kunnen gebruiken, maar dat ze ermee rekening moeten houden dat het gemiddelde verbruik zoveel

is en dat ze moeten bijleggen als ze daarover gaan. Ik denk dat dat het enige is waarmee je die bewustwording in gang kan zetten. We bespraken toen wel dat het erg moeilijk is om zoiets over te brengen, maar dat het bijna de enige manier is.

Wijzelf hebben daar nog geen ervaring mee. Ik denk dat zoiets moeilijk te communiceren is en dat dat niet gemakkelijk aanvaard wordt. Ik weet ook niet waar het toegepast wordt, maar het zou me niet verbazen als dat ooit in voegen komt. Wij zijn een kleine organisatie. Dergelijke bewustwordingsprocessen zitten nog niet in onze cultuur. Wij laten nogal vrij veel toe. Alles is wat op maat voor alles en iedereen. Dat kan later misschien wel kantelen.

Eco / team Mechelen

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

De sessies zijn zeker nuttig om je over het thema te laten nadenken. Het geeft ook een goede aanleiding om de gedachten op een rijtje te zetten, maar dat geraakt wel weer snel terug ondergesneeuwd. Wel konden de deelnemers elkaar hierin aanmoedigen. Tussen de organisaties werd erover gesproken. Dat blijft wel iets dat we samen gevolgd hebben en dat wel eens terugkomt in besprekingen. Ik zou wel niemand kunnen opnoemen die sindsdien daar zeer concrete acties rond heeft genomen.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

Wij hebben dat niet echt geïntegreerd. Er is ook niets neergeschreven ofzo. Ik denk dat 't Arsenal dat wel gedaan heeft. We hebben ook nog niet nagedacht wat we op lange termijn zouden kunnen doen.

Hebben jullie voor de organisatie/ het gezelschap doelen gezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

Er was één ding maar dat heb ik nog niet voor mekaar gekregen. We hebben de vergelijking gemaakt op basis van de checklists van Jonge sla. We waren toen wel één van de enigen die de vrije keuze hadden in energieleverancier. Wij zaten en zitten nog steeds getrouw bij Elektrabel. Wij hebben er toen wel aan gedacht om te veranderen naar een meer duurzame leverancier, maar dat is er nog niet van gekomen, maar ook nog niet van de lijst geschrapt.

Ik weet niet goed waarom. Er zijn veel andere zaken geweest in tussentijd die meer prioritair waren. We hebben die doelen ook niet uitgeschreven. Dat zit niet in onze, eerder losse en vrije cultuur.

Zijn jullie nog steeds even hard gemotiveerd of zijn de inspanningen verminderd?

We zijn wel nog steeds even hard gemotiveerd. We hebben gewoon te veel andere zaken die eerst moeten gebeuren. Je weet wel dat je dat nog moet doen, maar er zijn eerst tien andere zaken die dringender zijn.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Nee.

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

Nee, niet speciaal. We hebben die ook niet echt opgezocht.

Communiceren jullie duurzame inspanningen extern?

We doen weinig aan externe communicatie. Enkel het label van duurzaam papier zetten we op onze boekjes. Ik denk dat dat wel nuttig zou zijn in de toekomst. Je moet dat effect immers overbrengen op je publiek. Anders is niemand op de hoogte en wordt niemand aangezet om hetzelfde te doen.

Is er een vorm van samenwerking ontstaan met andere Mechelse kunstorganisaties?

Samenwerking is moeilijk door de specificiteit van elke organisatie. Er is tijdens de sessies toen wel over gesproken, maar daar is niets concreet uit voortgekomen. Ik weet niet waarom. We staan daar wel voor open. Er is niets uit voortgekomen, maar ook niets geblokkeerd. De wil en de zin is er nog steeds. Misschien kunnen we dat in de toekomst weer opnemen.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Die mogelijkheid is er wel, maar er is nog geen contact geweest. Het thema blijft wel opduiken. Dat leeft wel. Ik heb de indruk dat veel van de collega's al van Jonge Sla gehoord

hebben, want verschillende mensen vroegen achteraf aan mij hoe het geweest was. Ik verschiet er wel van dat er zo weinig reactie kwam in Antwerpen.

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstenpubliek?

We sporen het publiek wel aan om het openbaar vervoer te nemen, maar dat zit ook op het niveau van de stad Mechelen, de lijn en de culturele partners. Het busverkeer zou 's avonds te vroeg stilvallen voor de mensen die aan de buitenrand wonen. Daarom werd er ongeveer anderhalf jaar geleden een initiatief opgestart waarbij je een theaterticket met een busticket voor de heenreis en een taxiticket voor de terugreis kon kopen waarbij de taxi aan sterk verlaagde prijzen reed. Maar dat initiatief is ook stilgevallen wat wel jammer is! Misschien omdat de lijn moest bijdragen of misschien omdat het op de verkeerde moment plaatsvond ... ik weet de echte reden niet. Maar ik denk dat wat wel dingen die waarmee je aan het publiek kan duidelijk maken dat je voor duurzaamheid kiest.

Wij zelf zitten nog ver van de praktijk om anderen te sensibiliseren. Ik denk dat de reflex om theater als onduurzaam te zien nog veel minder aanwezig is dan de reflex om bijvoorbeeld vliegtuigreizen als onduurzaam te zien. Bij theater heb je minder het gevoel dat het uw fout is. Een vliegtuig pak je omdat jij wil reizen, maar het is de artiest die de kunst maakt en de toeschouwer koopt er enkel een ticketje voor. Om die tickets dan echt duurder te maken, zo ver gaan we niet.

Zie je dat nog veranderen in de toekomst?

Ik denk dat dat wel langzaam op gang gaat komen, als mensen meer hun gewoontes thuis gaan doortrekken naar het werk. Het werk kan inspanningen ook communiceren en linken aan een groen imago. Je kan het niet gewoon in stilte achter de coulissen liggen doen. Maar dat gaat allemaal erg traag. Je ziet we zijn een jaar na die sessies en er is nog niet zo veel gebeurd.

Zou je de sessies aanbevelen aan de Antwerpse kunstorganisaties?

Ja zeker. Zes organisaties die deelnemen is weinig in Antwerpen. Het groepsgevoel werkt juist stimulerend. Je kan elkaar motiveren en je voelt een kleine druk van elkaar om bij te

blijven. Erover praten geeft ook ideeën. Ik denk dat je bereid bent meer te doen in groep dan individueel.

DE MAAN

Geïnterviewde: Bart Mertens

Functie: zakelijk leider

Aantal VTE: 7

Was u zich een jaar geleden al bewust van de ecologische impact van de sector? Deed u toen al iets om de ecologische voetafdruk van de organisatie te verkleinen?

Als organisatie zeker niet. Het voordeel van Jonge Sla is geweest dat iedereen van de organisatie daaraan kon deelnemen en dat iedereen persoonlijk overtuigd kon worden. Ik denk dat het in de eerste plaats noodzakelijk is dat je in je persoonlijk leven bewust wordt en om te zien dat het niet zinvol is om drie abonnementen op kranten te hebben die je niet leest bijvoorbeeld.

Sommigen zijn al bewust in hun persoonlijk leven, maar nemen dat niet over op het werk. Bij mij was dat toch niet zo. De impact van onze werking op het milieu is ook redelijk beperkt. We hebben geen uitgebreide internationale werking en bouwen geen grote decors. De impact ligt voor ons voornamelijk bij het gebouw, maar dat is van de stad en daar zijn we wel bewust van... van isolatie enzo en lichten uitdoen. Maar daar hebben we een beperkte invloed op, want we kunnen niet als theater naar de stad stappen om te vragen daarin te investeren. Het is ook een monument. Hoe moeilijker het is om iets te kunnen veranderen, hoe minder hard je ermee bezig bent.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid vergt tijd en financiële investeringen die een kunstorganisatie moeilijker kan maken.

We hebben het daar nog over gehad. In theater ligt dat wel gevoelig. We hebben niet de budgetten voor maatregelen die grote besparingen gaan teweegbrengen. Maar uiteindelijk draait het gewoon om de basiszaken. We doen wat we kunnen binnen de budgetten en de

mogelijkheden dat we hebben. Als we toch nieuwe zaken sowieso moeten aankopen, dan kijken we er bijvoorbeeld wel naar of het een ecologisch label heeft, wat vaak niet zo veel met financiën te maken heeft. Maar het is niet zo dat we echt geld investeren in ecologischer werken omdat we dat geld niet hebben.

We zijn ook erg hard bezig met de subsidies nu en het beleid van de minister hecht uiteindelijk maar weinig waarde in het uiteindelijke advies aan het feit of je al dan niet duurzaam werkt. Alles is daar nog te vaag voor op dit moment. Je zal ook geen extra budget krijgen als je wel duurzaam werkt, dus dat motiveert ook niet. En je zal ook niet afgestraft worden als je het niet doet. Ik denk dat dat voor veel theaters wel zo is, als er uiteindelijk geen positieve stimulans voor is, dat ze er ook minder snel moeite in steken.

Waarin denkt u dat de rol ligt van:

- De overheid

Ik denk dat de overheid zelf nog te weinig overtuigd is van de noodzaak om duurzamer te werken zodat ze nog niet financieel bijspringen. Maar zij hebben wel de uiteindelijk de grootste rol denk ik. Zij hebben een voorbeeldfunctie. Maar ik verwacht ook niet dat dat in de komende jaren meer dan woorden gaat zijn.

Van de stad Mechelen verwacht ik ook niet dat ze zouden bijspringen. Wij gaan binnen een maand verbouwen waarbij men wel bewust omspringt met het ecologisch aspect. Dat geldt ook op basis van nieuwe normen qua isolatie enzo, maar de stad staat wel open voor duurzame keuzes en de architect is daar ook mee bezig. Die kiest wel voor duurzame materialen. Dus ik denk wel dat de stad probeert, maar langs de andere kant zijn er nog heel veel gebouwen in de stad die niet voldoen. Als je als stad beheerder bent van zoveel gebouwen en je bent je ervan bewust dat ze niet ecologisch zijn en je weet dat het financiële zich wel terugverdient, zouden ze daar wel iets aan kunnen doen. Dat is die voorbeeldfunctie denk ik. Want wij stoken hier bijvoorbeeld gewoon door het dak heen door de slechte isolatie en dan heb je ook minder de neiging om de knop nog dicht te draaien.

- De kunstorganisatie / cultuurmanager

De rol van de manager is om zo veel mogelijk de eigen praktijk te verduurzamen en zorgen dat de vaste kern aan medewerkers betrokken geraakt en blijft. Ik denk dat het goed is om de laatste sessie van Jonge Sla waar iedereen bij was daarom regelmatig te herhalen. Want je merkt dat een paar maanden daarna iedereen ermee bezig is, en dan ebt dat weg. We hebben zeven voltijdse medewerkers en die geven de waarden door aan de acteurs en de mensen die tijdelijk in dienst zijn.

- De burger

De burger moet in de eerste plaats bewust gemaakt worden.

Hoe staat u tegenover het dilemma: duurzaamheid aanmoedigen versus de artistieke vrijheid? (In hoeverre mag kunst geëngageerd zijn?)

Als de kunstenaar zelf overtuigd is, kan hij wel kunst over ecologie maken en het zou heel goed zijn als er zo kunstenaars zouden zijn die dat ook verwerken in artistieke projecten, maar langs de andere kant kunnen we niet verwachten dat de kunstenaar dat zomaar verwerkt in zijn voorstelling.

Dimitri Leue bijvoorbeeld heeft zo'n voorstelling gemaakt en ik denk dat de mensen hierdoor wel zijn gaan nadenken en misschien beseffen dat het dringend is en dat ze hun steentje kunnen bijdragen, ook al is het klein, maar binnen de theaterwereld denk ik dat het moeilijk is om theaters te groeperen en structuren om ecologischer te werken, daarvoor is naar mijn gevoel de theatersector te versnipperd en op zichzelf.

Daarom is er wel een rol weggelegd voor overkoepelde organisaties, zoals Oko en podiumkunsten.be. Zij kunnen dat coördineren en kunstorganisaties samenbrengen om over thema's te praten. Maar ik denk dat zo'n rage of gewoonte bij de theatermakers om ecologischer te werken nog ver zoek is. Ik zie niet een regisseur een ander decor ontwerpen dan dat hij eigenlijk wil, gewoon omdat het ecologisch is.

Zijn de doelen van de sessies bereikt?

Welk gevoel roepen de sessies op als je er een jaar later op terugkijkt?

Na de eerste sessie had ik een soort van schuldgevoel. Ik vond dat ik er nog niet hard genoeg mee bezig was, want op de checklist moest ik bijna altijd nee antwoorden. Ik denk wel dat veel mensen datzelfde gevoel hadden. Vaak vind je die zaken op persoonlijk vlak wel belangrijk, maar trek je dat niet door naar je werksituatie.

Ik voelde ook onmacht. Wat kunnen wij als kleine organisatie nu veranderen? Bijvoorbeeld automatische lichtsensors plaatsen is geen bruikbaar voorbeeld voor ons gebouw. Dus waarover zijn we dan bezig? Het belangrijkste is dat iedereen betrokken en bewust is gemaakt en dat je tevreden bent met de kleine inspanningen die je kan doen.

Het is wel jammer dat vaak de artistieke leiders afwezig zijn in workshops. Die inspireren en overtuigen mensen, maar ze zijn zelf moeilijk te overtuigen. Ik denk dat een zakelijk leider dat niet alleen kan trekken. De artistieke leiders zouden ook bijeen moeten kunnen gebracht worden, maar die zijn meestal eerst met het artistieke bezig.

Zit duurzaam werken nu geïntegreerd in de volledige werking van de organisatie? Is er een langetermijnvisie?

Na de sessies ben ik wel verschoten van de moeite die de medewerkers deden! Ze schoten meteen in actie en zochten allerlei zaken die aangepast konden worden in de werking. Eén van onze technici kwam bijvoorbeeld zelf met het voorbeeld af om te letten op thermostaatknoppen of de verwarmingsketel 's nachts uit te zetten. Jammer genoeg is die drive nu wel gedeeltelijk verdwenen. Wel heb je van die kleine dingen zoals gerecycleerd papier dat iedereen gebruikt en ons elke dag een beetje op de feiten drukt en ons eraan herinnert dat duurzaamheid belangrijk is.

Maar momenteel zijn we te hard bezig met de subsidies en wordt duurzaamheid wat aan de kant geschoven.

Enkel bij nieuwe keuzes die we moeten maken wegen we het duurzaamheidsaspect nog af. Maar dat is niet te vergelijken met de drive die ontstond na de sessies. Die was heel snel uitgewerkt. Ik zou graag met alle medewerkers nog eens naar een bijeenkomst gaan om alles te revalueren.

Hebben jullie voor de organisatie/ het gezelschap doelen gezet aan het einde van de sessies? Wat waren deze?

Wij hebben geen echte doelen of plan opgesteld. De meeste voorstellen waren te theoretisch en niet haalbaar voor onze organisatie. We zouden liever een simpel en transparant voorbeeld aangereikt krijgen waarmee we werkelijk en gemakkelijk aan de slag kunnen. Alle meterstanden gaan bijhouden voor bijvoorbeeld waterbesparing is te ingewikkeld. Enkele gerichte haalbare tips in de sessies zouden wel nuttig zijn.

Hebben jullie de zoektocht naar informatie verder gezet na de sessies?

Voor mezelf ben ik wel eens op de voorgestelde websites door Steven gaan surfen, maar niet voor De MAAN. We hebben gewoon te weinig grip op wat we kunnen doen!

Hebben jullie goede praktijken overgenomen (zo ja, van wie en welke?) of eigen goede praktijken extern gecommuniceerd?

We hebben sowieso al een cultuur van hergebruiken. We smijten weinig dingen weg. Alles wat je hier in het bureau ziet staan is een samenraapsel van hergebruikte spullen of deze tafel lieten we bijvoorbeeld van gerecycleerd hout maken in een beschutte werkplaats. Dat is voornamelijk uit financieel oogpunt. We kochten vroeger al veel tweedehands. Nu zijn we pas bewust dat dat ook duurzaam is.

Op de website van Jonge Sla heb ik tijdens de sessies wel eens gekeken naar goede praktijken, maar daarna niet meer.

Hier bij DE MAAN zitten we één keer per week samen, maar dan hebben we zo veel andere zaken te bespreken die dringender zijn zodat er meestal geen tijd over is om ecologie te bespreken. Met ecologie bezig zijn is eigenlijk een luxe-activiteit.

Is er een structureel overleg ontstaan tussen de deelnemende organisaties? Heeft dit geleid tot samenwerkingsprojecten?

Ik denk dat er weinig mogelijkheden zijn. De sector is te versnipperd. Ieders werking is anders. In Mechelen hebben we ook geen gestructureerd overlegmoment met de verschillende organisaties. Dat zou wel ideaal zijn, maar is gewoon moeilijk haalbaar. Dan

zou je in de eerste plaats moeten samenkomen en zaken bespreken die meer prioritair zijn alvorens je kan samen zitten om ecologie te bespreken.

Is er samenwerking met andere kunstorganisaties buiten Mechelen of niet-kunstorganisaties?

Nee. Ik denk dat daar een overkoepeld onpartijdig orgaan voor nodig is dat dat stuurt en optreedt als een soort bemiddelaar. Het is anders te moeilijk om kunstorganisaties samen te krijgen. Jonge Sla is ook nog niet zo bekend. Ze hebben mij toen persoonlijk opgebeld met de vraag of ik geïnteresseerd was om deel te nemen aan de sessies. Op een mail die niet persoonlijk aan mij gericht was, had ik ook niet geantwoord denk ik, omdat ik Jonge Sla nog niet kende. Als het initiatief bekender wordt, zullen ook meer organisaties betrokken willen zijn. Alleen moeten dan ook de artistieke leiders mee betrokken geraken. Zij zijn nodig voor de communicatie, om dat initiatief bekend te maken in het kunstencircuit.

Onze artistiek leider is in de tweede helft van het project betrokken geraakt, maar ook in mindere mate. Er was toen wel een You-Tube-filmpje waarin een econoom heel duidelijk de situatie uitlegt en dat vond hij toen wel shockend. We hebben dat filmpje toen ook op Facebook gezet. Dus dat is een beetje externe communicatie, maar we hebben nog maar net een Facebook-account en dus ook nog niet zo veel vrienden.

Hebben jullie de duurzame werking ook uitgebreid naar sensibilisering van het publiek? (Hoe?) Zoeken jullie hierbij de brede doelgroep op of enkel het bestaande kunstpubliek?

Nee. We hebben daar wel sterk over nagedacht. Bijvoorbeeld om de *green seats* te integreren. Maar na een lange discussie kwamen we tot de conclusie dat er te veel administratieve rompslomp bij kwam kijken en is het idee niet doorgegaan. We hebben ook nagedacht om mensen die met het openbaar vervoer of fiets komen, korting te geven, maar dat is dan weer moeilijk te meten en dat vraagt tijd en engagement.

Extern gecommuniceerd

Nee, want je kan pas naar buiten komen met die initiatieven als je iets substantieel goed gedaan hebt en wij doen nog te veel onduurzame dingen. Anders zou dat hypocriet zijn. We

hebben wel nagedacht om camionettes bijvoorbeeld groen te schilderen, maar dan werk je eerder aan je imago, dan dat je zelf echt duurzaam bezig bent dus dat zou niet goed zijn.

Zou er in de kunstensector algemeen verbetering komen inzake de bewustwording van duurzaamheid?

Ik denk dat de kunstensector geen voortrekkersrol heeft. Pas als het milieu duidelijke tekenen vertoont dat de opwarming van de aarde negatieve gevolgen heeft, denk ik dat de sector wel zal bijdraaien. Dus pas als het niet anders meer kan.

Er zijn te weinig voorbeelden in de natuur die gedragsverandering bij de massa doen toenemen. Ik denk dat veel mensen ook een houding hebben van: "als het al bijna te laat is, is het toch al te laat, dus kunnen we er niets meer aan doen."

Ik zie wel dat acties heel langzaam ingeburgerd geraken. Maar de sector spreekt nog niet met één stem. Dus dat vraagt veel tijd denk ik.

Zou je de sessies aanbevelen?

Ja, zeker!

Bijlage 7: Vragen Philip Heylen

- 1) Hoe denkt u dat de lokale overheid kan bijdragen aan een transitie naar een (ecologisch) duurzame kunstenpraktijk in Antwerpen?
- 2) Bestaat er een vorm van samenwerking tussen het kabinet Philip Heylen en het kabinet Guy Lauwers inzake (ecologische) duurzaamheid in het Antwerpse kunstenveld?
- 3) Uit mijn masterproef blijkt dat verschillende Antwerpse kunstorganisaties de intentie hebben om samen te werken rond (ecologische) duurzaamheid, maar dat effectief gedrag uitblijft. Eén van de redenen zou het gebrek aan een trekker of overkoepelende organisatie zijn om samenwerking te coördineren en het bundelen van kennis te stimuleren. Ziet u hierbij een mogelijke rol voor de lokale overheid? (Eventueel in samenwerking met de overheid op Vlaams niveau?)
- 4) Hoe denkt u dat het kunstenveld kan bijdragen aan de sensibilisering van de burger (inzake ecologische duurzaamheid)?

Bijlage 8: Enquête nulmeting Antwerpen

Geachte mevrouw/mijnheer

In het kader van mijn stage bij Prospekta en mijn masterproef binnen Cultuurmanagement verricht ik een onderzoek naar de ecologisch duurzame werking van kunstorganisaties en gezelschappen in Antwerpen. Uw bijdrage is van groot belang voor de kwaliteit van dit onderzoek. De enquête neemt slechts tien minuten van uw tijd in beslag en wordt volledig anoniem verwerkt. Er zijn geen juiste of foute antwoorden.

De resultaten kan u achteraf ontvangen door uw e-mail adres te vermelden.

Indien u zelf geïnteresseerd bent in de uitkomst van dit onderzoek, kan u best zo veel mogelijk collega's van andere organisaties of gezelschappen binnen de regio Antwerpen aanmoedigen om deel te nemen.

Alvast bedankt voor uw tijd!

Met vriendelijke groeten,
Ingrid Van Samang

P.S. Gelieve ermee rekening te houden dat de enquête niet tussentijds kan opgeslagen worden en er niet kan teruggekeerd worden naar een vorige pagina.

Start

Pagina: 2

1.

Wat is de naam van uw organisatie of gezelschap?

2.

Wat is uw functie binnen de organisatie of het gezelschap?

Volgende pagina

Pagina: 3

Kennis

3.

Bent u op de hoogte van de ontwikkelingen in het debat rond duurzaamheid in de kunstensector?

- ja
- neen

4.

Van welke nationale of internationale initiatieven rond kunst en ecologie kent u de werking?

- Jonge Sla
- Atelier eco-cultuur
- Slow Boat Conference
- Energy Lounge
- Kringloopexpo
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)
- Julies Bicycle
- Handvest van Benjamin Verdonck
- Van denken naar doen
- REcoEP
- Kostuumcentrale VK* Ateliers
- European Cooperation in Science and Technology (COST)
- Agenda 21 for culture
- Andere
- Ik ken geen initiatieven rond kunst en ecologie.

Volgende pagina

Pagina: 4

Attitude

5.

Op welke domeinen is uw organisatie bereid (los van het feit of u in de mogelijkheid bent) duurzame aanpassingen te doen?

- Energie (bv overschakelen op groene stroom)
- Aankoop en materialen (bv enkel aankopen met een duurzaamheidslabel)
- Afval (bv sorteren)
- Catering (bv enkel seizoensgebonden producten)
- Mobiliteit (bv vliegtuigreizen vermijden)
- Waterverbruik (bv spaarknoppen)

6.

Op welke domeinen is uw organisatie niet in de mogelijkheid om duurzame aanpassingen doen? (bv door geen zeggenschap, gebouw is een monument,...)

- Energie (bv overschakelen op groene stroom)
- Aankoop en materialen (bv enkel aankopen met een duurzaamheidslabel)
- Afval (bv sorteren)
- Catering (bv enkel seizoensgebonden producten)
- Mobiliteit (bv vliegtuigreizen vermijden)
- Waterverbruik (bv spaarknoppen)
- Er worden ons geen beperkingen opgelegd.

7.

Hoe ver reiken uw ambities met betrekking tot economische duurzaamheid?

- Sensibilisatie in de eigen organisatie
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + sensibilisatie publiek
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + keuze van milieubewuste leveranciers
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + publiek + keuze van milieubewuste leveranciers
- Geen ambities met betrekking tot duurzaamheid
- Andere

8.

Waar ligt voor u de voornaamste prioriteit?

- Artistieke vrijheid
- Een duurzame kunstenpraktijk
- Artistieke vrijheid maar met oog voor duurzaamheid

9.

Geef op een schaal van 1 tot 7 uw mening weer waarbij 1 staat voor volledig oneens en 7 staat voor volledig eens.

	Volledig oneens					Volledig eens	
Er is voldoende informatie beschikbaar over ecologisch duurzaam werken binnen de kunstensector (internet, boeken, artikels,...).	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Duurzaamheid is enkel een probleem van de politiek en/of de economie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De overheid moet financieel sterker ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Als een samenwerkingsverband rond ecologische duurzaamheid met andere culturele of kennisorganisaties zich aandient, stap ik daar graag mee in.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ecologisch duurzaam werken is te duur voor een kunstenuorganisatie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ecologische duurzaamheid behoort niet tot het doel van een kunstenuorganisatie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wij hebben te weinig tijd om naast het artistieke met ecologische duurzaamheid bezig te zijn.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het uitwisselen van middelen tussen kunstenuorganisaties is een goed initiatief om hergebruik te stimuleren.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
We zijn bereid te investeren in ecologisch duurzame maatregelen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Enkele goed werkende praktijkvoorbeelden dienen aanwezig te zijn alvorens we zelf ecologisch duurzame initiatieven integreren.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Men kan niet verwachten van kunstenaars om kunst over ecologie te maken.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Als een workshop over ecologisch duurzaam werken in de kunstensector gratis in Antwerpen zou plaatsvinden, zou ik deelnemen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Pagina: 5

Gedrag

10.

Ik heb al eens informatie opgezocht om de werking van de organisatie ecologisch duurzamer te maken.

- Ja
 Nee

11.

Is er momenteel vanuit de organisatie een engagement om bewust om te gaan met ecologische duurzaamheid van het creatieproces?

- Ja, expliciet geformuleerd in het beleid van de organisatie
 Ja, er is iemand formeel aangesteld die zich ontfermt over de ecologisch duurzame werking
 Ja, eerder een stilzwijgend engagement
 Nee
 Andere

12.

Geef op een schaal van 1 tot 7 uw gedrag weer waarbij 1 staat voor Nee en 7 staat voor Ja.

	Nee							Ja	Niet van toepassing
Bij de keuze van partners (leveranciers, sponsors, ...) is de mate van ecologische duurzaamheid van het gevoerde beleid van de partner van doorslaggevende rol.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bij de inzet van licht en geluid wordt er bewust omgesprongen met ecologische duurzaamheid (herlaadbare batterijen, vervoerskilometers bij rentals, gebruik LED-verlichting, ...).	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
In de ruimtes wordt er zuinig omgesprongen met energieverbruik. (groene stroom, isolatie, daglicht, ...).	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- De organisatie maakt gebruik van duurzame catering (fair trade, seizoensgebonden, vegetarisch, vermijden van afval, herkomst ingrediënten,...).
- We stimuleren het publiek in ecologische duurzaam gedrag (aanmoedigen van carpoolen of gebruik van openbaar vervoer, korting op tickets bij duurzaam gedrag,...).
- We vermijden onnodige verplaatsing van personeel en medewerkers.
- Wanneer reizen of vervoer van materiaal strikt noodzakelijk is, verkiezen we milieuvriendelijke mobiliteit. (openbaar vervoer, carpoolen, CO2-compensatie van vliegreizen,...).
- Bij de keuze van materialen houden we rekening met ecologische duurzaamheid (hergebruik, duurzame materialen/ eco-labels, uitwisseling met andere organisaties, afval).
- Er wordt zuinig omgesprongen met waterverbruik (spaarknoppen, stopmechanismen, spoeling met sensoren, instructies voor poetspersoneel).
- We gaan ecologisch duurzaam om met drukwerk (voorkomen van papierverspilling, gebruik van gerecycleerd papier, digitaal werken, gebruik van milieuvriendelijke inkt,...).
- Medewerkers worden aangemoedigd om ecologisch duurzame inspanningen te doen (licht uitdoen, trap nemen, computer uitzetten,...).
- De meeste medewerkers engageren zich voor ecologisch duurzame inspanningen.
- We sorteren afval.
- De meeste medewerkers houden rekening met het milieu bij de woon-werk verplaatsing.
- We houden een energieboekhouding bij (energiemetingen, terugverdientijd van investeringen,...).

Volgende pagina

Pagina: 6

13.

Indien u de analyse van dit onderzoek wenst te ontvangen kan u hieronder uw e-mailadres invullen.

Verstuur

Pagina: 7

Bedankt voor het invullen van deze enquête.

Bijlage 9: Frequentietabellen en grafieken kwantitatief onderzoek

Vraag 1

Statistics

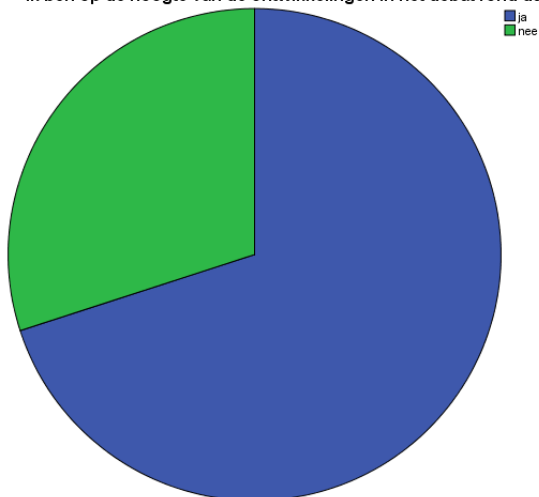
Ik ben op de hoogte van de ontwikkelingen in het debat rond duurzaamheid.

N	Valid	30
	Missing	0

Ik ben op de hoogte van de ontwikkelingen in het debat rond duurzaamheid.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ja	21	70,0	70,0	70,0
Valid nee	9	30,0	30,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Ik ben op de hoogte van de ontwikkelingen in het debat rond duurzaamheid.

Vraag 2

Case Summary

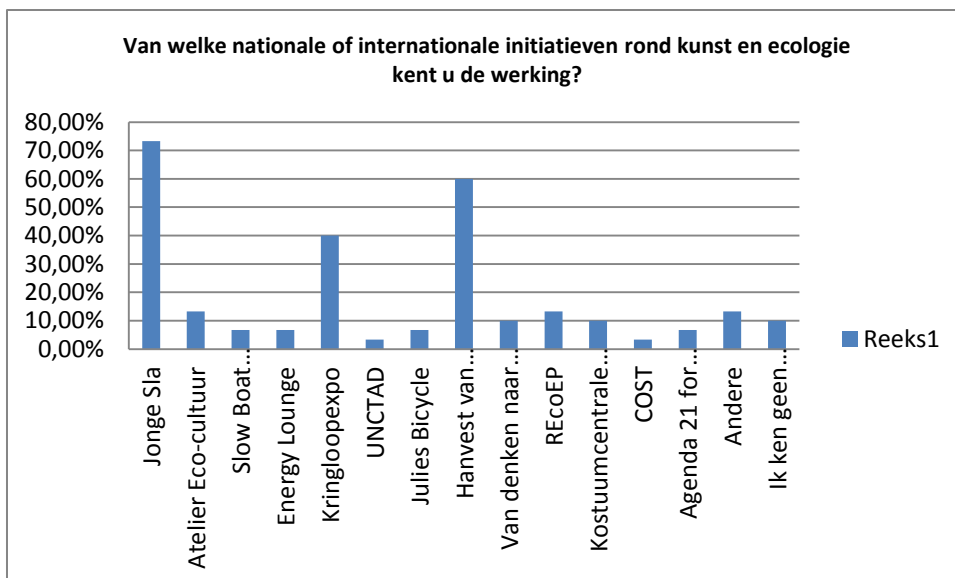
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
\$Kennis_initiatieven ^a	30	100,0%	0	0,0%	30	100,0%

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

\$Kennis_initiatieven Frequencies

	Responses		Percent of Cases
	N	Percent	
Jonge Sla	22	26,5%	73,3%
Atelier Eco-cultuur	4	4,8%	13,3%
Slow Boat Conference	2	2,4%	6,7%
Energy Lounge	2	2,4%	6,7%
Kringloopexpo	12	14,5%	40,0%
UNCTAD	1	1,2%	3,3%
Julies Bicycle	2	2,4%	6,7%
Hanvest van Benjamin Verdonck	18	21,7%	60,0%
Kennis initiatieven kunst en ecologie ^a			
Van denken naar doen	3	3,6%	10,0%
REcoEP	4	4,8%	13,3%
Kostuumcentrale VK*	3	3,6%	10,0%
Ateliers			
COST	1	1,2%	3,3%
Agenda 21 for culture	2	2,4%	6,7%
Andere	4	4,8%	13,3%
Ik ken geen initiatieven rond duurzaamheid in de kunstensector.	3	3,6%	10,0%
Total	83	100,0%	276,7%

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

Vraag 3

Case Summary

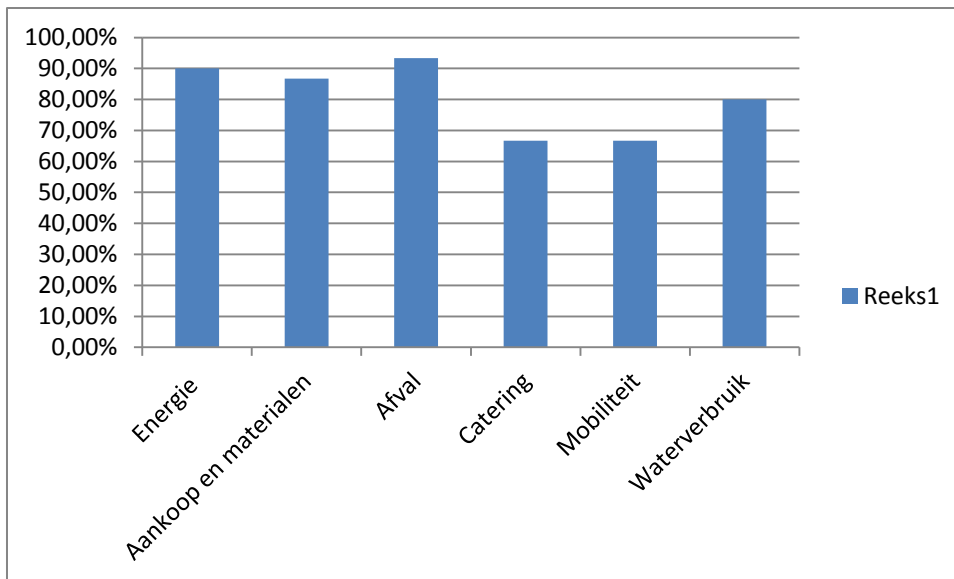
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
\$Bereidheid_aanpassingen ^a	30	100,0%	0	0,0%	30	100,0%

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

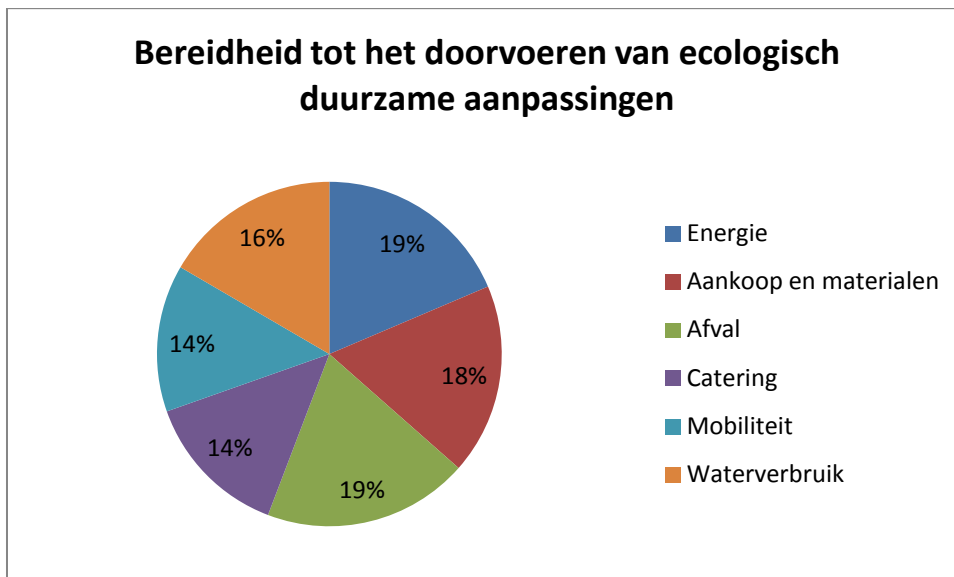
\$Bereidheid_aanpassingen Frequencies

	Responses		Percent of Cases
	N	Percent	
Energie (bv overschakelen op groene stroom)	27	18,6%	90,0%
Aankoop en materialen (bv letten op duurzaamheidslabels)	26	17,9%	86,7%
Afval (bv sorteren)	28	19,3%	93,3%
Catering (bv kiezen voor seizoensgebonden producten)	20	13,8%	66,7%
Mobiliteit (bv vliegtuigreizen vermijden)	20	13,8%	66,7%
Waterverbruik (bv spaarknoppen installeren)	24	16,6%	80,0%
Total	145	100,0%	483,3%

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

percent of cases

Vraag 4

Case Summary

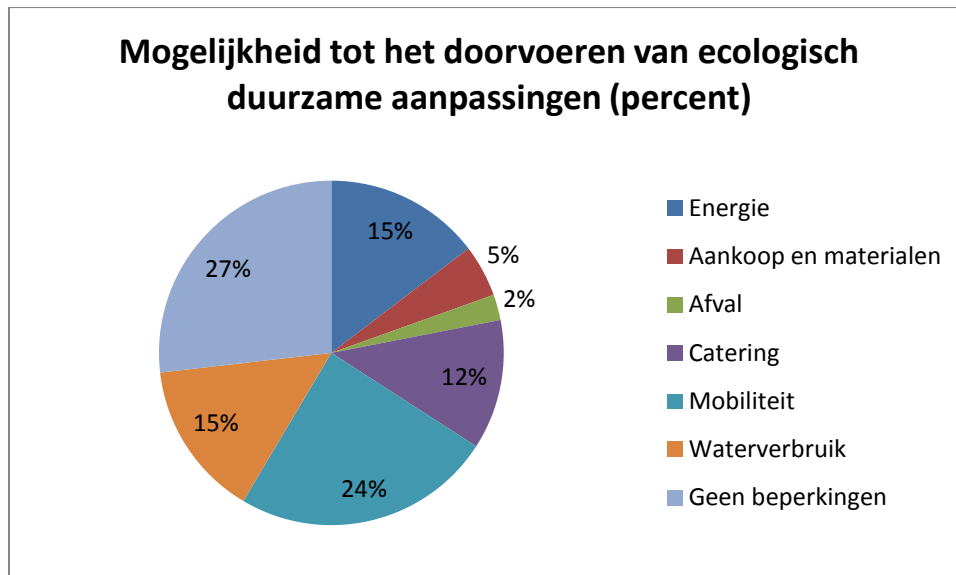
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
\$Geenmogelijkheid_aanpassen ^a	26	86,7%	4	13,3%	30	100,0%

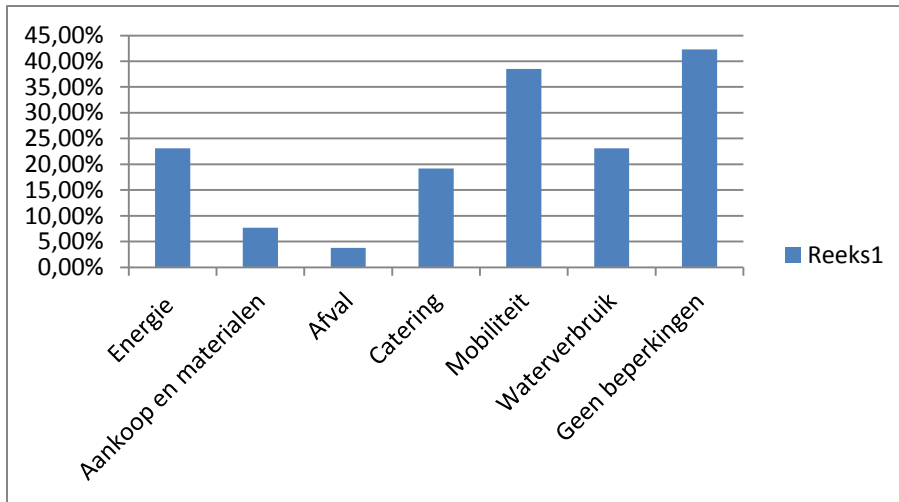
a. Dichotomy group tabulated at value 1.

\$Geenmogelijkheid_aanpassingen Frequencies

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
Ondervinden beperkingen bij aanpassingen ^a	Energie (bv overschakelen op groene stroom)	6	14,6%	23,1%
	Aankoop en materialen (bv enkel aankopen met een duurzaamheidslabel)	2	4,9%	7,7%
	Afval (bv sorteren)	1	2,4%	3,8%
	Catering (bv enkel seizoensgebonden producten)	5	12,2%	19,2%
	Mobiliteit (bv vliegtuigreizen vermijden)	10	24,4%	38,5%
	WATERVERBRUIK (bv spaarknoppen)	6	14,6%	23,1%
	Er worden ons geen beperkingen opgelegd.	11	26,8%	42,3%
Total	41	100,0%	157,7%	

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

percent of cases

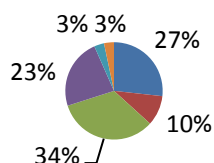
Vraag 5

Onze ambities met betrekking tot ecologische duurzaamheid reiken tot... (n = 30)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Sensibilisatie in de eigen organisatie	8	26,7	26,7	26,7
Sensibilisatie in de eigen organisatie + sensibilisatie publiek	3	10,0	10,0	36,7
Sensibilisatie in de eigen organisatie + keuze van milieubewuste leveranciers	10	33,3	33,3	70,0
Sensibilisatie in de eigen organisatie + publiek + keuze van milieubewuste leveranciers	7	23,3	23,3	93,3
Geen ambities met betrekking tot duurzaamheid	1	3,3	3,3	96,7
Andere	1	3,3	3,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Ambities

- Sensibilisatie in de eigen organisatie
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + sensibilisatie publiek
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + keuze van milieubewuste leveranciers
- Sensibilisatie in de eigen organisatie + publiek + keuze van milieubewuste leveranciers
- Geen ambities met betrekking tot duurzaamheid
- Andere

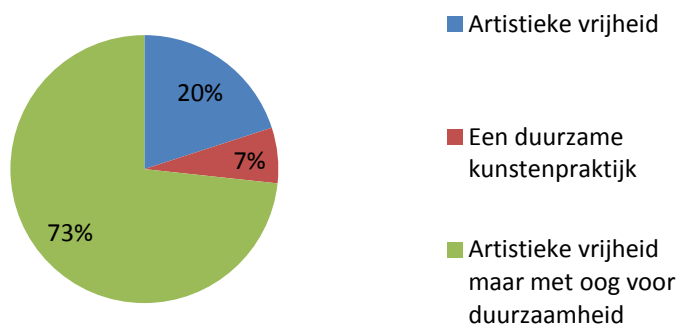
Vraag 6

N = 30

Onze voornaamste prioriteit ligt bij ...

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Artistische vrijheid	6	20,0	20,0	20,0
Een duurzame kunstenpraktijk	2	6,7	6,7	26,7
Artistische vrijheid maar met oog voor duurzaamheid	22	73,3	73,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Voornaamste prioriteit

Vraag 7

		Statistics					
		Er is voldoende informatie beschikbaar over ecologisch duurzaam werken binnen de kunstensector	Duurzaamheid is enkel een probleem van de politiek en/of de economie.	De overheid moet financieel sterker ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid.	samenwerking	duur	Geen doel
N	Valid	30	30	30	30	30	30
	Missing	0	0	0	0	0	0
Median		5,00	2,00	5,00	5,00	4,00	3,00
Mode		5	1	4 ^a	6	4	2
Minimum		1	1	1	2	1	1
Maximum		7	7	7	7	7	7

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

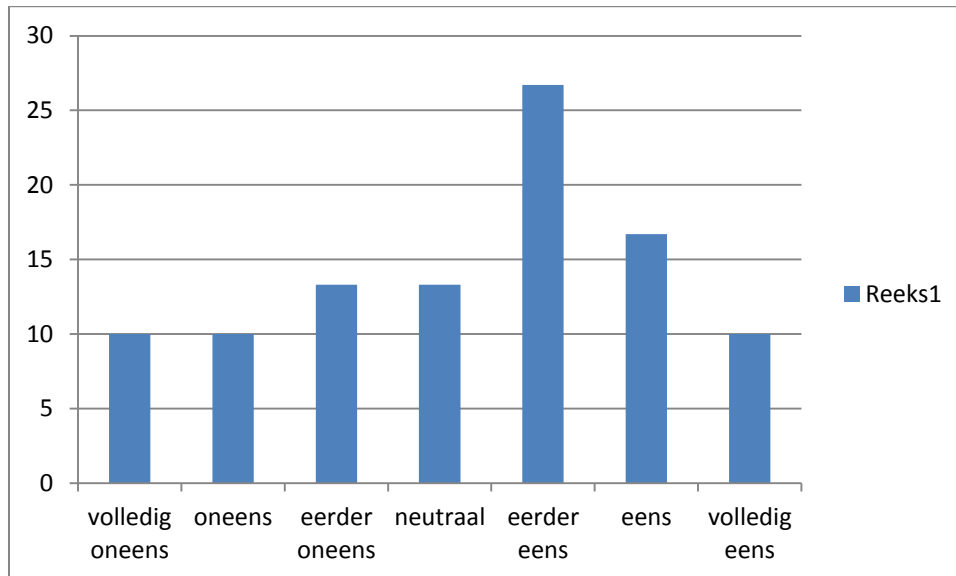
		Statistics					
		geentijd	uitwisseling	investeren	goedepraktijk	verwachten	workshop
N	Valid	30	30	30	30	30	30
	Missing	0	0	0	0	0	0
Median		4,00	6,00	5,00	4,00	5,00	5,50
Mode		4	6	5	2 ^a	7	6
Minimum		1	0	1	2	1	1
Maximum		7	7	7	7	7	7

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Er is voldoende informatie beschikbaar over ecologisch duurzaam werken binnen de kunstensector (internet, boeken, artikels,...). (Volledig oneens - Volledig eens)

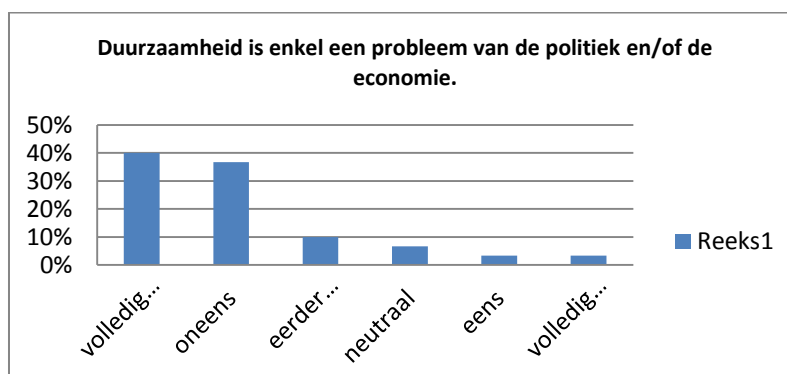
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	volledig oneens	3	10,0	10,0	10,0
	oneens	3	10,0	10,0	20,0
	eerder oneens	4	13,3	13,3	33,3
	neutraal	4	13,3	13,3	46,7

eerder eens	8	26,7	26,7	73,3
eens	5	16,7	16,7	90,0
volledig eens	3	10,0	10,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

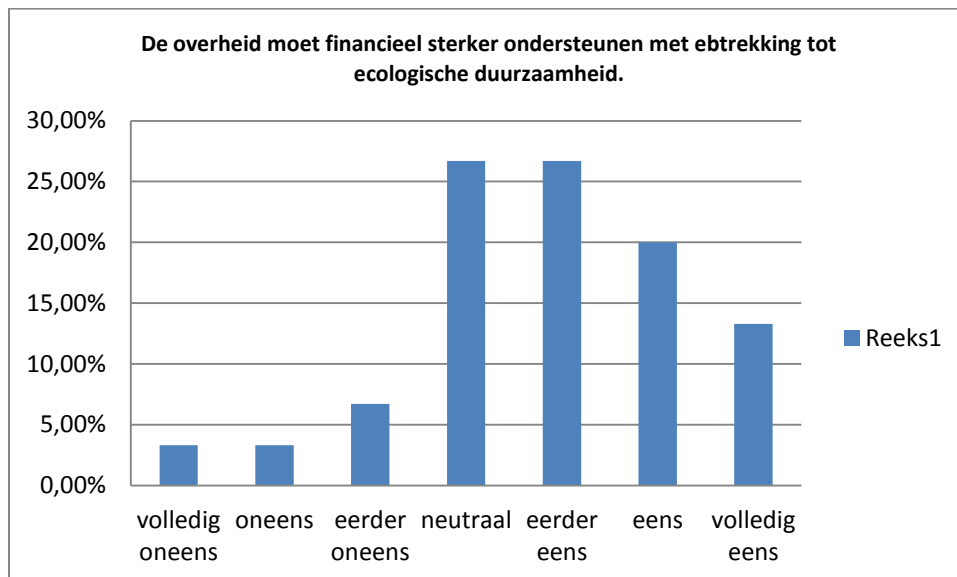
Duurzaamheid is enkel een probleem van de politiek en/of de economie. (Volledig oneens - Volledig eens)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
volledig oneens	12	40,0	40,0	40,0
oneens	11	36,7	36,7	76,7
eerder oneens	3	10,0	10,0	86,7
Valid neutraal	2	6,7	6,7	93,3
eens	1	3,3	3,3	96,7
volledig eens	1	3,3	3,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

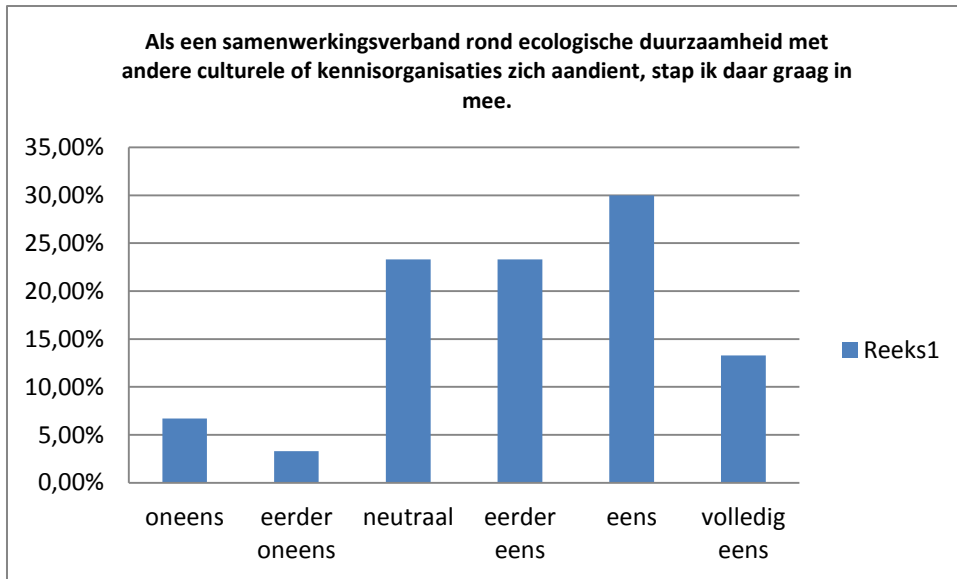
De overheid moet financieel sterker ondersteunen met betrekking tot ecologische duurzaamheid. (Volledig oneens - Volledig eens)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid				
volledig oneens	1	3,3	3,3	3,3
oneens	1	3,3	3,3	6,7
eerder oneens	2	6,7	6,7	13,3
neutraal	8	26,7	26,7	40,0
eerder eens	8	26,7	26,7	66,7
eens	6	20,0	20,0	86,7
volledig eens	4	13,3	13,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

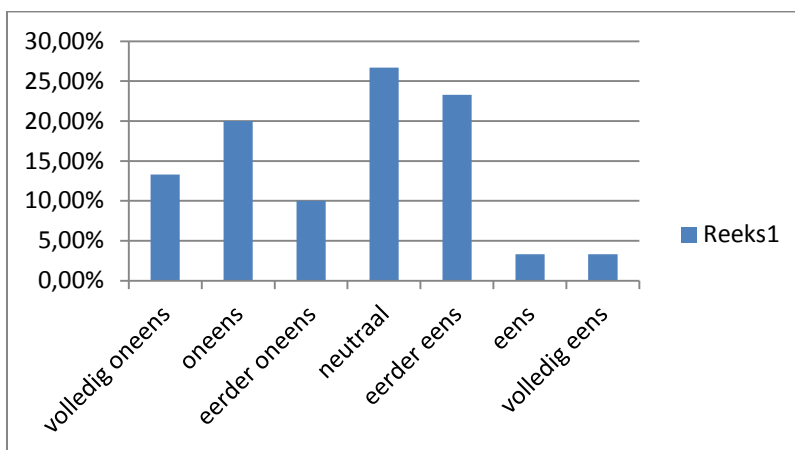
samenwerking

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid				
oneens	2	6,7	6,7	6,7
eerder oneens	1	3,3	3,3	10,0
neutraal	7	23,3	23,3	33,3
eerder eens	7	23,3	23,3	56,7
eens	9	30,0	30,0	86,7
volledig eens	4	13,3	13,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

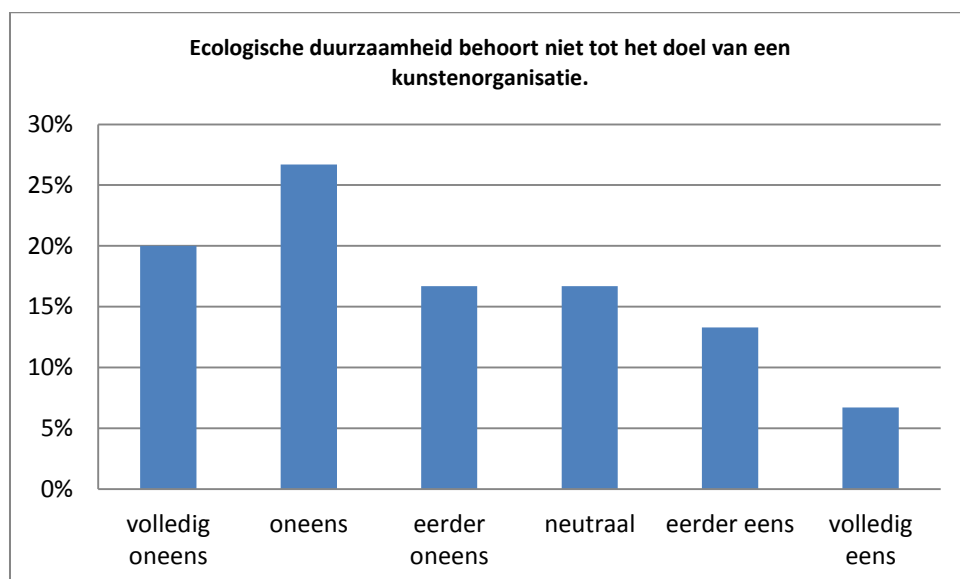
Ecologisch duurzaam werken is te duur voor een kunstenaarorganisatie.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid volledig oneens	4	13,3	13,3	13,3
valid oneens	2	6,7	6,7	20,0
valid eerder oneens	5	16,7	16,7	36,7
valid neutraal	10	33,3	33,3	70,0
valid eerder eens	4	13,3	13,3	83,3
valid eens	4	13,3	13,3	96,7
valid volledig eens	1	3,3	3,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

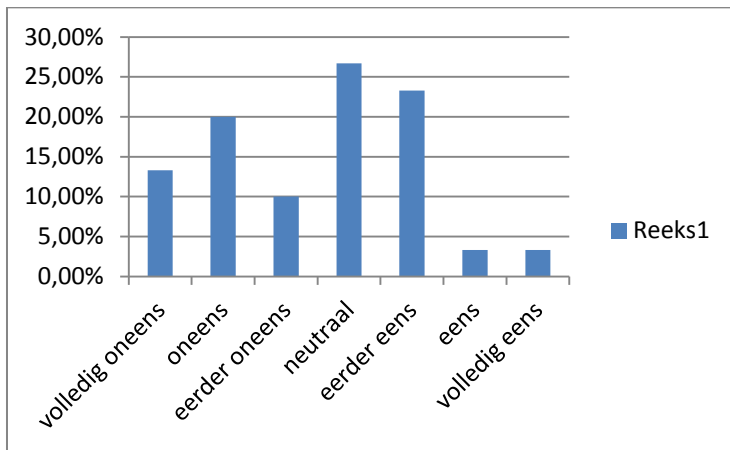
Ecologische duurzaamheid behoort niet tot het doel van een kunstorganisatie.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid				
volledig oneens	6	20,0	20,0	20,0
oneens	8	26,7	26,7	46,7
eerder oneens	5	16,7	16,7	63,3
neutraal	5	16,7	16,7	80,0
eerder eens	4	13,3	13,3	93,3
volledig eens	2	6,7	6,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

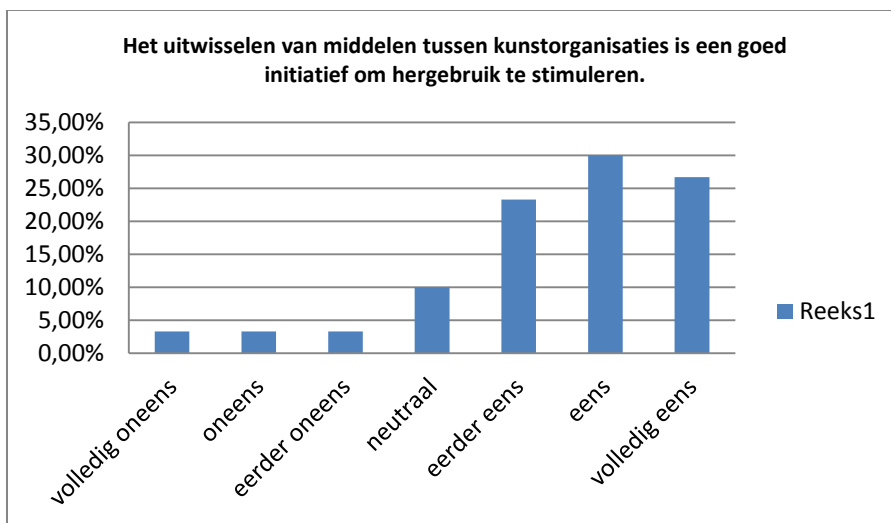
Wij hebben geen tijd om met ecologische duurzaamheid bezig te zijn.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid				
volledig oneens	4	13,3	13,3	13,3
oneens	6	20,0	20,0	33,3
eerder oneens	3	10,0	10,0	43,3
neutraal	8	26,7	26,7	70,0
eerder eens	7	23,3	23,3	93,3
eens	1	3,3	3,3	96,7
volledig eens	1	3,3	3,3	100,0
Total	30	100,0	100,0	

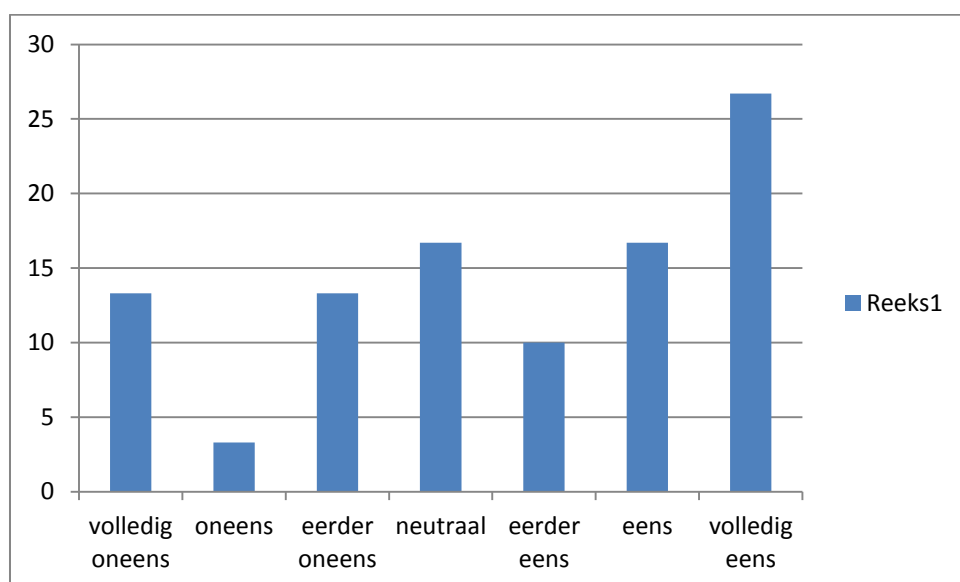
Het uitwisselen van middelen tussen kunstorganisaties is een goed initiatief om hergebruik te stimuleren.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid volledig oneens	1	3,3	3,3	3,3
Valid oneens	1	3,3	3,3	6,7
Valid eerder oneens	1	3,3	3,3	10,0
Valid neutraal	3	10,0	10,0	20,0
Valid eerder eens	7	23,3	23,3	43,3
Valid eens	9	30,0	30,0	73,3
Valid volledig eens	8	26,7	26,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

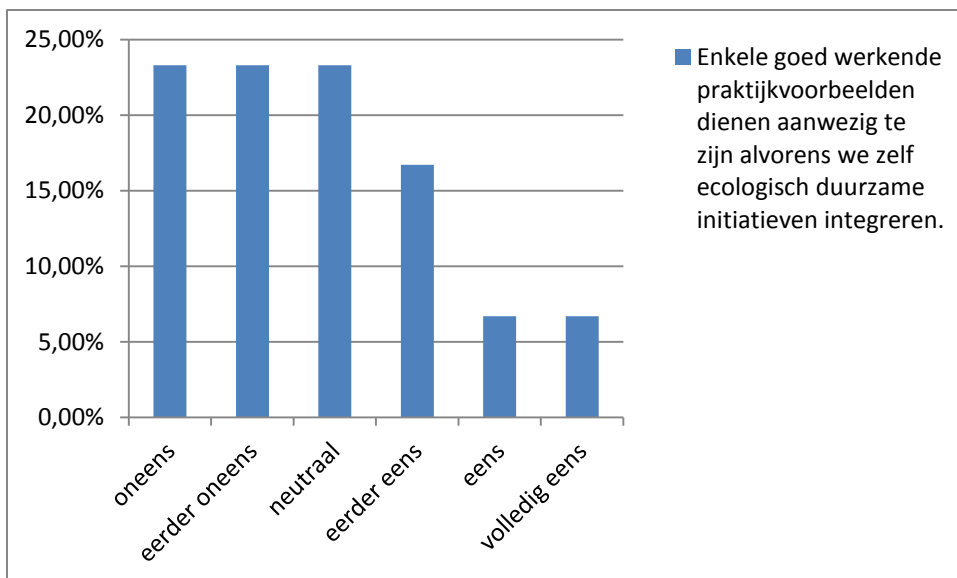
We zijn bereid te investeren in ecologische duurzaamheid.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid volledig oneens	1	3,3	3,3	3,3
oneens	1	3,3	3,3	6,7
eerder oneens	1	3,3	3,3	10,0
neutraal	7	23,3	23,3	33,3
eerder eens	8	26,7	26,7	60,0
eens	6	20,0	20,0	80,0
volledig eens	6	20,0	20,0	100,0
Total	30	100,0	100,0	

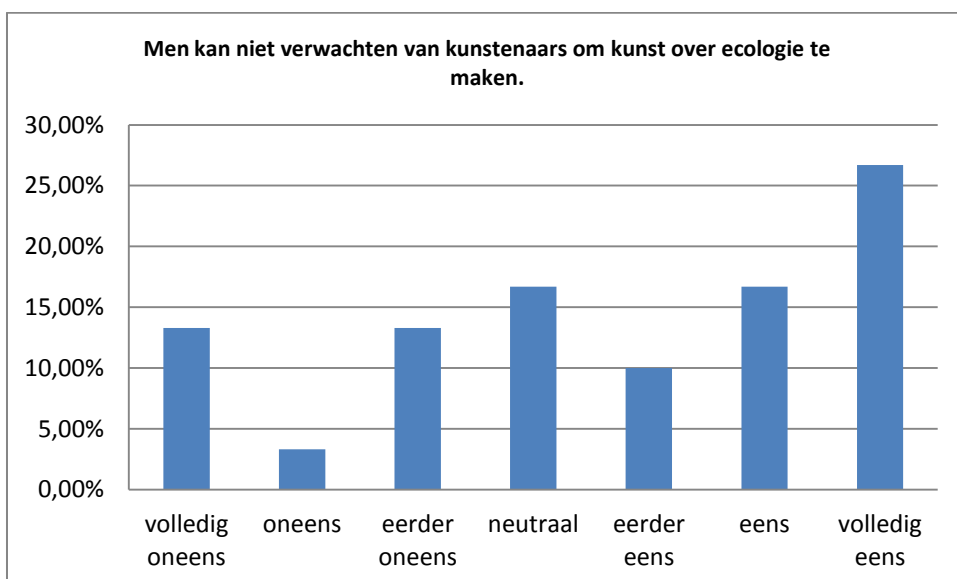
Enkele goed werkende praktijkvoorbeelden dienen aanwezig te zijn alvorens we zelf ecologisch duurzame initiatieven integreren.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid oneens	7	23,3	23,3	23,3
eerder oneens	7	23,3	23,3	46,7
neutraal	7	23,3	23,3	70,0
eerder eens	5	16,7	16,7	86,7
eens	2	6,7	6,7	93,3
volledig eens	2	6,7	6,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

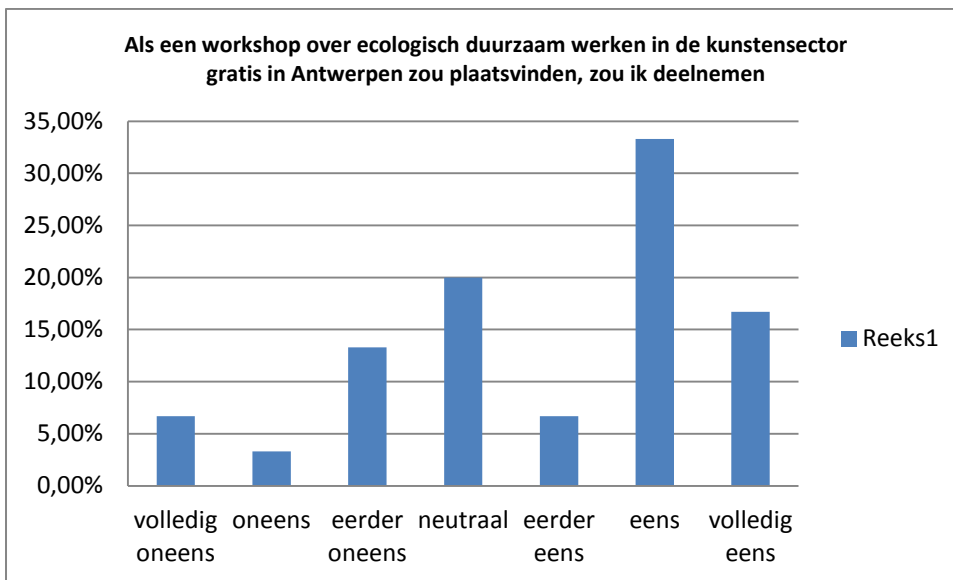
Men kan niet verwachten van kunstenaars om kunst over ecologie te maken.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
valid volledig oneens	4	13,3	13,3	13,3
valid oneens	1	3,3	3,3	16,7
valid eerder oneens	4	13,3	13,3	30,0
valid neutraal	5	16,7	16,7	46,7
valid eerder eens	3	10,0	10,0	56,7
valid eens	5	16,7	16,7	73,3
valid volledig eens	8	26,7	26,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

Als een workshop over ecologisch duurzaam werken in de kunstensector gratis in Antwerpen zou plaatsvinden, zou ik deelnemen.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid volledig oneens	2	6,7	6,7	6,7
oneens	1	3,3	3,3	10,0
eerder oneens	4	13,3	13,3	23,3
neutraal	6	20,0	20,0	43,3
eerder eens	2	6,7	6,7	50,0
eens	10	33,3	33,3	83,3
volledig eens	5	16,7	16,7	100,0
Total	30	100,0	100,0	

3

Vraag 8

Statistics

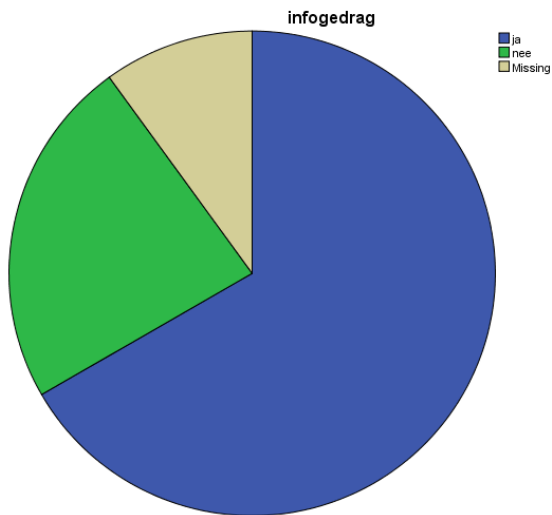
infogedrag

N	Valid	27
	Missing	3

Ik heb al eens informatie opgezocht om de werking te verduurzamen.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ja	20	66,7	74,1	74,1

	nee	7	23,3	25,9	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
Total		30	100,0		

Is er momenteel vanuit de organisatie een engagement om bewust om te gaan met ecologisch duurzaamheid van het creatieproces?

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
\$Beleid_engagement ^a	27	90,0%	3	10,0%	30	100,0%

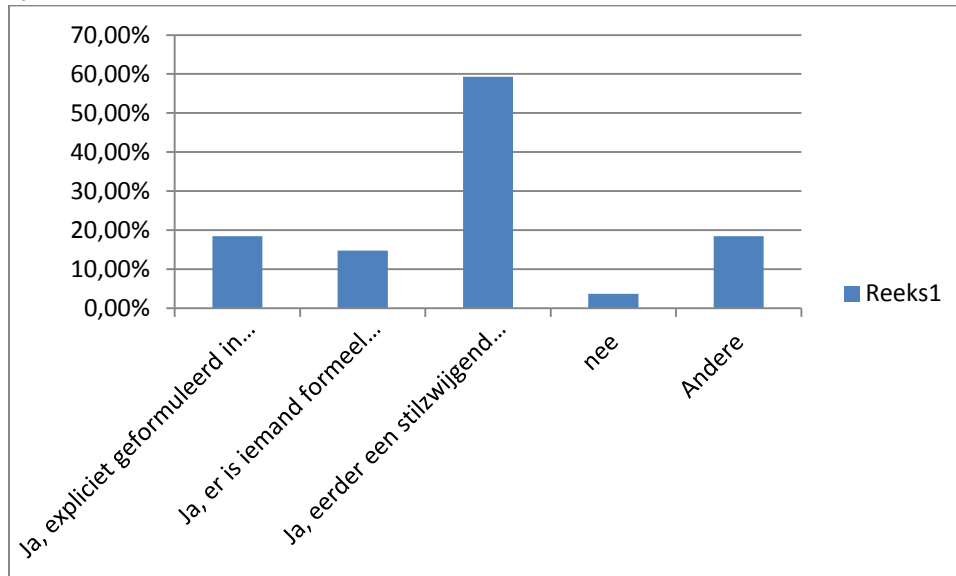
a. Dichotomy group tabulated at value 1.

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
Engagement in het beleid ^a	Ja, expliciet geformuleerd in het beleid van de organisatie	5	16,1%	18,5%
	Ja, er is iemand formeel aangesteld die zich ontfermt over de ecologisch duurzame werking	4	12,9%	14,8%
	Ja, eerder een stilzwijgend engagement	16	51,6%	59,3%
	nee	1	3,2%	3,7%

	Andere	5	16,1%	18,5%
Total		31	100,0%	114,8%

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

b.

Vraag 10

Statistics

	Bij de keuze van partners (leveranciers, sponsors, ...) is de mate van ecologische duurzaamheid van het gevoerde beleid van de partner van doorslaggevende rol.	Bij de inzet van licht en geluid wordt er bewust omgesprongen met ecologische duurzaamheid (herlaadbare batterijen, vervoerskilometers bij rentals, gebruik LED-verlichting, ...).	In de ruimtes wordt er zuinig omgesprongen en met energieverbruik. (groene stroom, isolatie, daglicht, ...).	De organisatie maakt gebruik van duurzame catering (fair trade, seizoensgebonden, vegetarisch, vermijden van afval, herkomst ingrediënten,...)	We stimuleren het publiek in ecologische duurzaam gedrag (aanmoedigen van carpoolen of gebruik van openbaar vervoer, korting op tickets bij duurzaam gedrag,...).
N	Valid Missing	27 3	27 3	27 3	27 3
Median		4,00	4,00	5,00	4,00
Mode		4	4	4	4 ^a
Minimum		0	1	1	0
Maximum		7	7	7	7

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Statistics

		We gaan ecologisch duurzaam om met drukwerk (voorkomen van papierverspilling, gebruik van gerecycleerd papier, digitaal werken, gebruik van milieuvriendelijke inkt,...).	Er wordt zuinig omgesprongen met waterverbruik (spaarknoppen, stopmechanism en, spoeling met sensoren, instructies voor poetspersoneel).	Bij de keuze van materialen houden we rekening met ecologische duurzaamheid (hergebruik, duurzame materialen/ eco-labels, uitwisseling met andere organisaties, afval).	Wanneer reizen of vervoer van materiaal strikt noodzakelijk is, verkiezen we milieuvriendelijke mobiliteit. (openbaar vervoer, carpoolen, CO2-compensatie van vliegreizen,...).	We vermijden onnodige verplaatsing van personeel en medewerkers .
N	Valid	27	27	27	27	27
	Missing	3	3	3	3	3
Median		5,00	3,00	5,00	5,00	5,00
Mode		5	3 ^a	5	3	5 ^a
Minimum		0	0	0	0	2
Maximum		7	7	7	7	7

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Statistics

		Medewerkers worden aangemoedigd om ecologisch duurzame inspanningen te doen (licht uitdoen, trap nemen, computer uitzetten,...).	De meeste medewerkers engageren zich voor ecologisch duurzame inspanningen.	We sorteren afval.	De meeste medewerkers houden rekening met het milieu bij de woon-werk verplaatsing.	We houden een energieboekhouding bij (energiemetingen, terugverdientijd van investeringen,...).
N	Valid	27	27	27	27	27
	Missing	3	3	3	3	3
Median		6,00	5,00	7,00	6,00	1,00
Mode		7	5	7	7	1
Minimum		3	3	0	0	0
Maximum		7	7	7	7	5

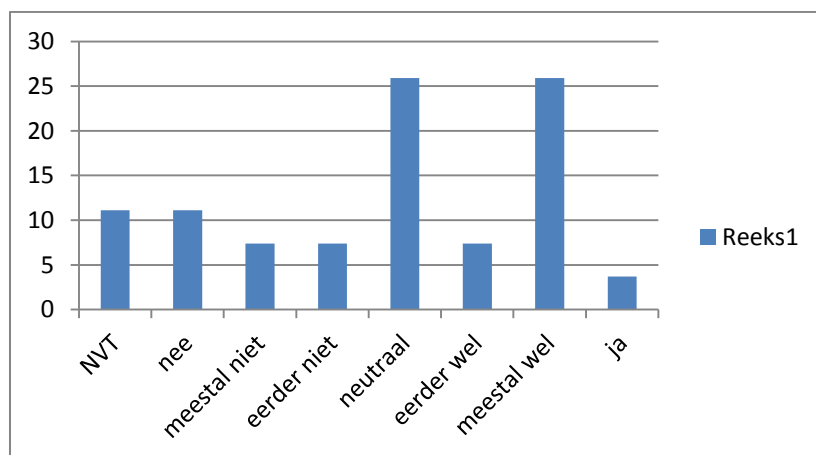
Bij de keuze van partners (leveranciers, sponsors, ...) is de mate van ecologische duurzaamheid van het gevoerde beleid van de partner van doorslaggevende rol.

(Nee - Ja)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NVT	3	10,0	11,1	11,1
	nee	3	10,0	11,1	22,2
	meestal niet	5	16,7	18,5	40,7
	eerder niet	2	6,7	7,4	48,1
	neutraal	7	23,3	25,9	74,1
	eerder wel	4	13,3	14,8	88,9
	meestal wel	2	6,7	7,4	96,3
	ja	1	3,3	3,7	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
	Total	30	100,0		

NVT

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	24	80,0	88,9	88,9
	ja	3	10,0	11,1	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
	Total	30	100,0		

Bij de inzet van licht en geluid wordt er bewust omgesprongen met ecologische duurzaamheid (herlaadbare batterijen, vervoerskilometers bij rentals, gebruik

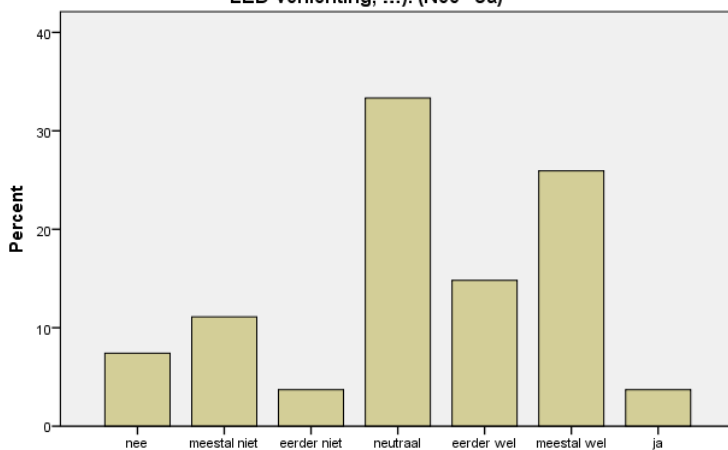
LED-verlichting, ...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	2	6,7	7,4	7,4
meestal niet	3	10,0	11,1	18,5
eerder niet	1	3,3	3,7	22,2
neutraal	9	30,0	33,3	55,6
eerder wel	4	13,3	14,8	70,4
meestal wel	7	23,3	25,9	96,3
ja	1	3,3	3,7	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

Bij de inzet van licht en geluid wordt er bewust omgesprongen met ecologische duurzaamheid (herlaadbare batterijen, vervoerskilometers bij rentals, gebruik LED-verlichting, ...). (Nee - Ja)

Bij de inzet van licht en geluid wordt er bewust omgesprongen met ecologische duurzaamheid (herlaadbare batterijen, vervoerskilometers bij rentals, gebruik LED-verlichting, ...). (Nee - Ja)

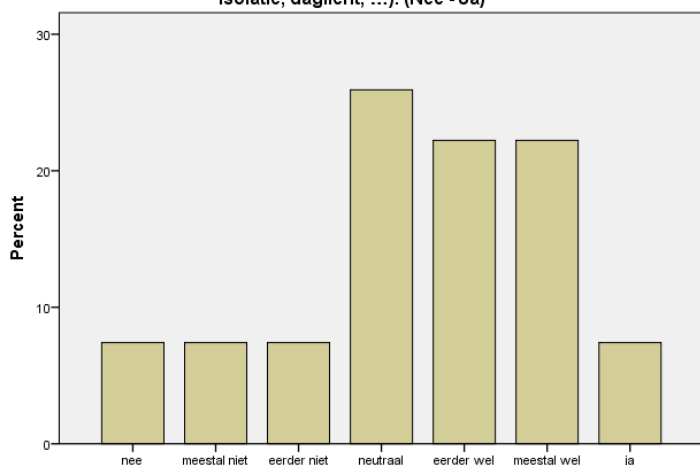
In de ruimtes wordt er zuinig omgesprongen met energieverbuik. (groene stroom, isolatie, daglicht, ...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	2	6,7	7,4
	meestal niet	2	6,7	14,8
	eerder niet	2	6,7	22,2
	neutraal	7	23,3	48,1
	eerder wel	6	20,0	70,4
	meestal wel	6	20,0	92,6
	ja	2	6,7	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0	
Total		30	100,0	

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	27	90,0	100,0
Missing	9999	3	10,0	
Total		30	100,0	

In de ruimtes wordt er zuinig omgesprongen met energieverbuik. (groene stroom, isolatie, daglicht, ...). (Nee - Ja)

In de ruimtes wordt er zuinig omgesprongen met energieverbuik. (groene stroom, isolatie, daglicht, ...). (Nee - Ja)

De organisatie maakt gebruik van duurzame catering (fair trade, seizoensgebonden, vegetarisch, vermijden van afval, herkomst ingrediënten,...).

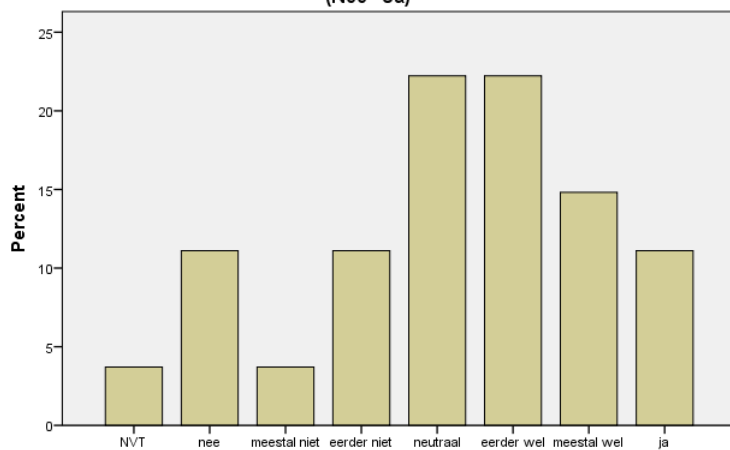
(Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	1	3,3	3,7	3,7
nee	3	10,0	11,1	14,8
meestal niet	1	3,3	3,7	18,5
eerder niet	3	10,0	11,1	29,6
Valid	neutraal	6	20,0	51,9
	eerder wel	6	20,0	74,1
	meestal wel	4	13,3	88,9
	ja	3	10,0	100,0
	Total	27	90,0	100,0
Missing	9999	3	10,0	
Total		30	100,0	

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
nee	25	83,3	92,6	92,6
Valid	ja	2	6,7	100,0
	Total	27	90,0	100,0
Missing	9999	3	10,0	
Total		30	100,0	

De organisatie maakt gebruik van duurzame catering (fair trade, seizoensgebonden, vegetarisch, vermijden van afval, herkomst ingrediënten,...).
(Nee - Ja)

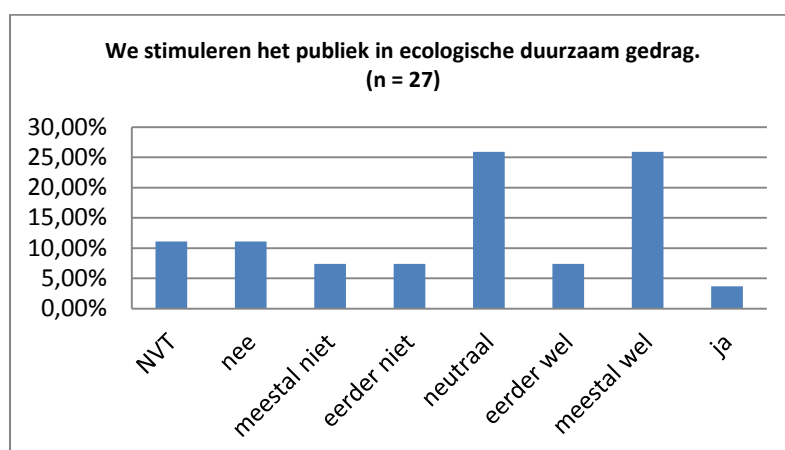
De organisatie maakt gebruik van duurzame catering (fair trade, seizoensgebonden, vegetarisch, vermijden van afval, herkomst ingrediënten,...). (Nee - Ja)

We stimuleren het publiek in ecologische duurzaam gedrag (aanmoedigen van carpoolen of gebruik van openbaar vervoer, korting op tickets bij duurzaam gedrag,...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	3	10,0	11,1	11,1
nee	3	10,0	11,1	22,2
meestal niet	2	6,7	7,4	29,6
eerder niet	2	6,7	7,4	37,0
Valid				
neutraal	7	23,3	25,9	63,0
eerder wel	2	6,7	7,4	70,4
meestal wel	7	23,3	25,9	96,3
ja	1	3,3	3,7	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
nee	23	76,7	85,2	85,2
Valid				
ja	4	13,3	14,8	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

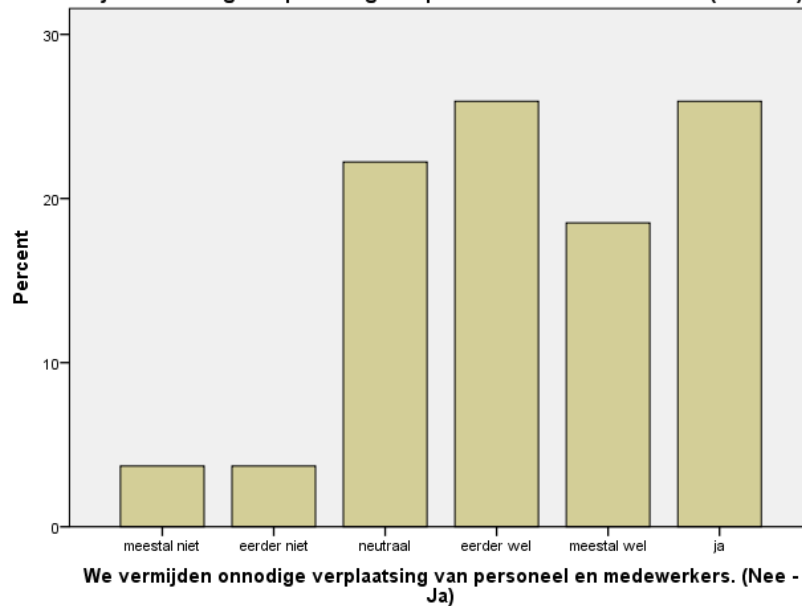
We vermijden onnodige verplaatsing van personeel en medewerkers. (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
meestal niet	1	3,3	3,7	3,7
eerder niet	1	3,3	3,7	7,4
neutraal	6	20,0	22,2	29,6
Valid eerder wel	7	23,3	25,9	55,6
meestal wel	5	16,7	18,5	74,1
ja	7	23,3	25,9	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

We vermijden onnodige verplaatsing van personeel en medewerkers. (Nee - Ja)

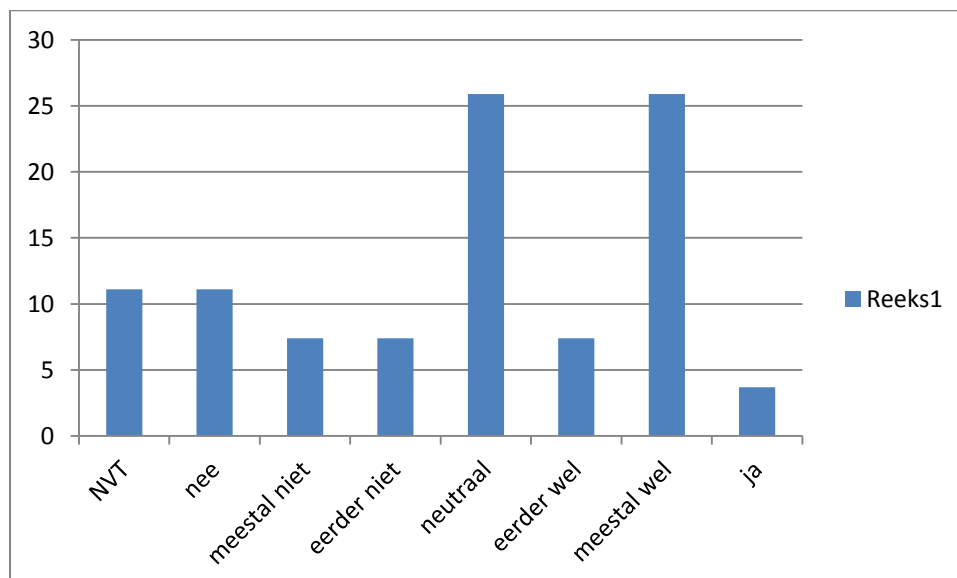

Wanneer reizen of vervoer van materiaal strikt noodzakelijk is, verkiezen we milieuvriendelijke mobiliteit. (openbaar vervoer, carpoolen, CO2-compensatie van vliegreizen,...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	1	3,3	3,7	3,7
nee	1	3,3	3,7	7,4
meestal niet	1	3,3	3,7	11,1
eerder niet	7	23,3	25,9	37,0
Valid				
neutraal	2	6,7	7,4	44,4
eerder wel	5	16,7	18,5	63,0
meestal wel	6	20,0	22,2	85,2
ja	4	13,3	14,8	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
nee	26	86,7	96,3	96,3
Valid				
ja	1	3,3	3,7	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

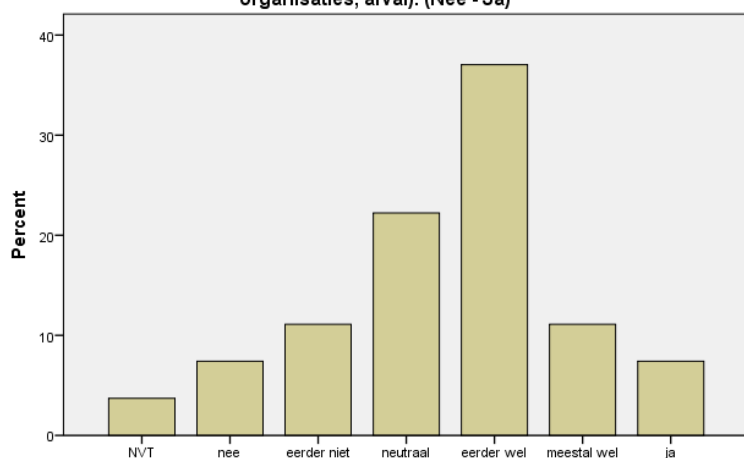
**Bij de keuze van materialen houden we rekening met ecologische duurzaamheid
(hergebruik, duurzame materialen/ eco-labels, uitwisseling met andere
organisaties, afval). (Nee - Ja)**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	1	3,3	3,7	3,7
nee	2	6,7	7,4	11,1
eerder niet	3	10,0	11,1	22,2
neutraal	6	20,0	22,2	44,4
Valid eerder wel	10	33,3	37,0	81,5
meestal wel	3	10,0	11,1	92,6
ja	2	6,7	7,4	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
nee	26	86,7	96,3	96,3
Valid ja	1	3,3	3,7	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

**Bij de keuze van materialen houden we rekening met ecologische duurzaamheid
(hergebruik, duurzame materialen/ eco-labels, uitwisseling met andere
organisaties, afval). (Nee - Ja)**

**Bij de keuze van materialen houden we rekening met ecologische
duurzaamheid (hergebruik, duurzame materialen/ eco-labels, uitwisseling met
andere organisaties, afval). (Nee - Ja)**

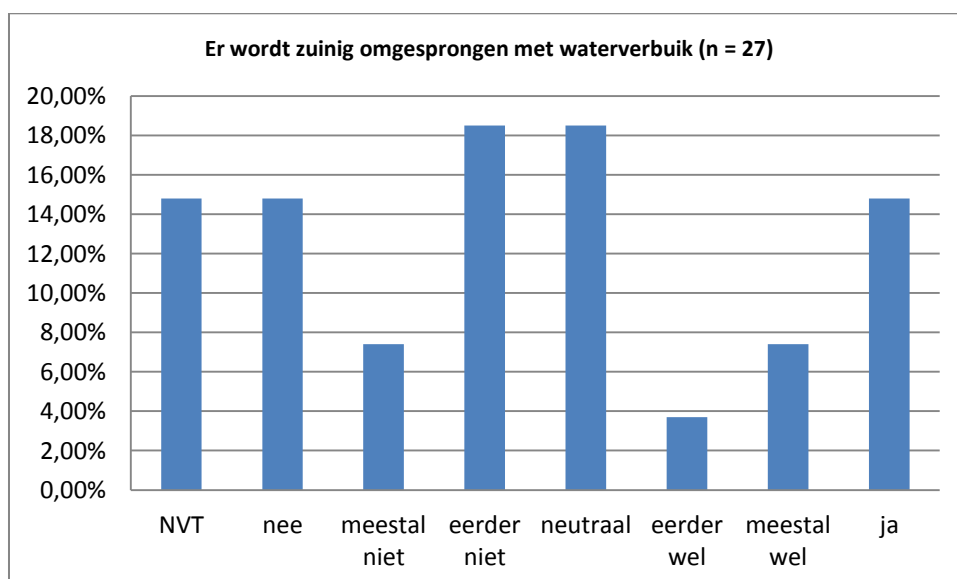
Er wordt zuinig omgesprongen met waterverbruik (spaarknoppen, stopmechanismen, spoeling met sensoren, instructies voor poetspersoneel). (Nee

- Ja)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NVT	4	13,3	14,8	14,8
	nee	4	13,3	14,8	29,6
	meestal niet	2	6,7	7,4	37,0
	eerder niet	5	16,7	18,5	55,6
	neutraal	5	16,7	18,5	74,1
	eerder wel	1	3,3	3,7	77,8
	meestal wel	2	6,7	7,4	85,2
	ja	4	13,3	14,8	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
	Total	30	100,0		

NVT

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	23	76,7	85,2	85,2
	ja	4	13,3	14,8	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
	Total	30	100,0		

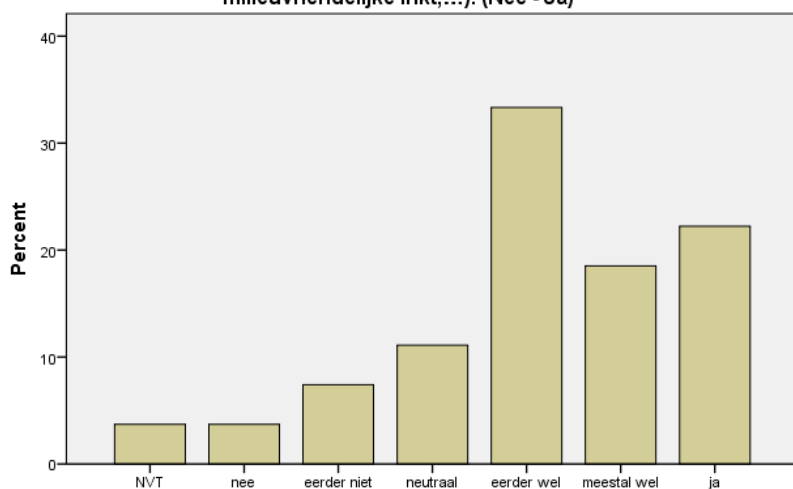
**We gaan ecologisch duurzaam om met drukwerk (voorkomen van
papierverspilling, gebruik van gerecycleerd papier, digitaal werken, gebruik van
milieuvriendelijke inkt,...). (Nee - Ja)**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	1	3,3	3,7	3,7
nee	1	3,3	3,7	7,4
eerder niet	2	6,7	7,4	14,8
neutraal	3	10,0	11,1	25,9
eerder wel	9	30,0	33,3	59,3
meestal wel	5	16,7	18,5	77,8
ja	6	20,0	22,2	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

**We gaan ecologisch duurzaam om met drukwerk (voorkomen van
papierverspilling, gebruik van gerecycleerd papier, digitaal werken, gebruik van
milieuvriendelijke inkt,...). (Nee - Ja)**

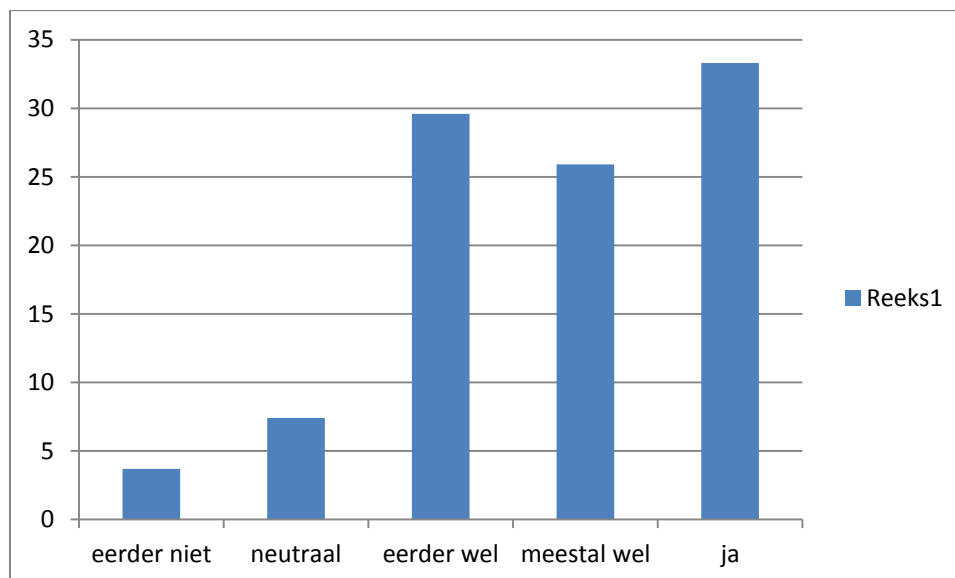
**We gaan ecologisch duurzaam om met drukwerk (voorkomen van
papierverspilling, gebruik van gerecycleerd papier, digitaal werken, gebruik
van milieuvriendelijke inkt,...). (Nee - Ja)**

Medewerkers worden aangemoedigd om ecologisch duurzame inspanningen te doen (licht uitdoen, trap nemen, computer uitzetten,...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
eerder niet	1	3,3	3,7	3,7
neutraal	2	6,7	7,4	11,1
eerder wel	8	26,7	29,6	40,7
meestal wel	7	23,3	25,9	66,7
ja	9	30,0	33,3	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing				
9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

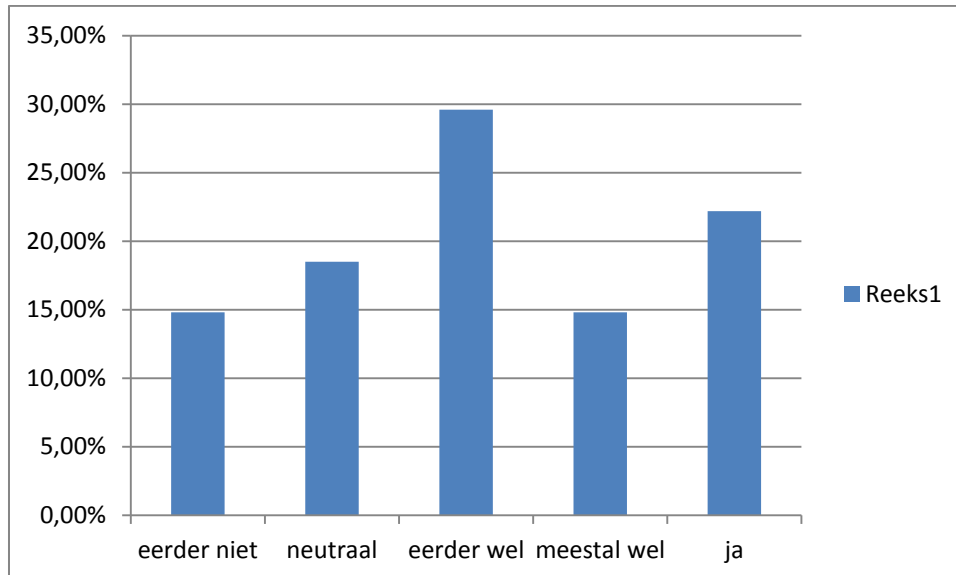

**De meeste medewerkers engageren zich voor ecologisch duurzame
inspanningen. (Nee - Ja)**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	eerder niet	4	13,3	14,8	14,8
	neutraal	5	16,7	18,5	33,3
	eerder wel	8	26,7	29,6	63,0
	meestal wel	4	13,3	14,8	77,8
	ja	6	20,0	22,2	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
Total		30	100,0		

NVT

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing	9999	3	10,0		
Total		30	100,0		

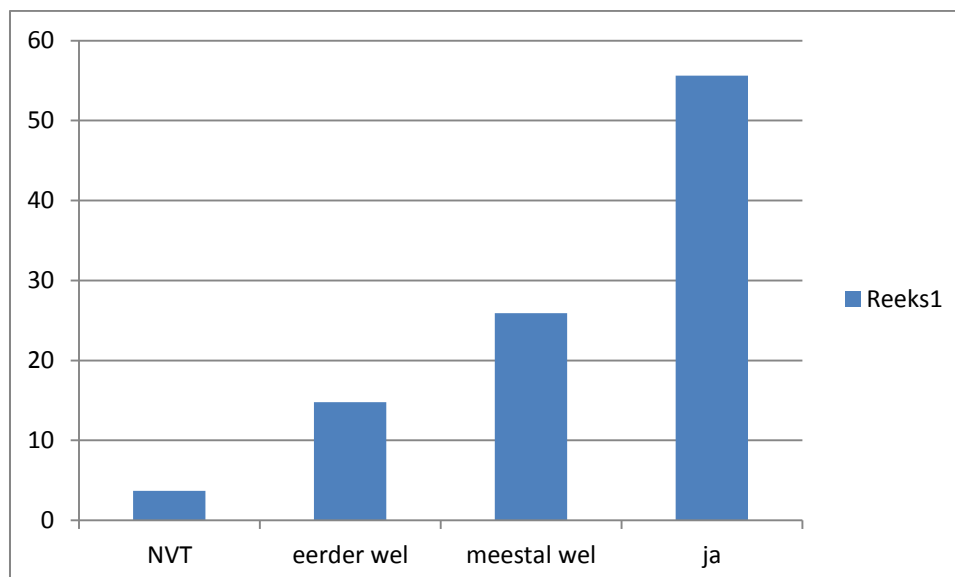

We sorteren afval. (Nee - Ja)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	NVT	1	3,3	3,7	3,7
	eerder wel	4	13,3	14,8	18,5
Valid	meestal wel	7	23,3	25,9	44,4
	ja	15	50,0	55,6	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
Total		30	100,0		

NVT

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	nee	26	86,7	96,3	96,3
Valid	ja	1	3,3	3,7	100,0
	Total	27	90,0	100,0	
Missing	9999	3	10,0		
Total		30	100,0		

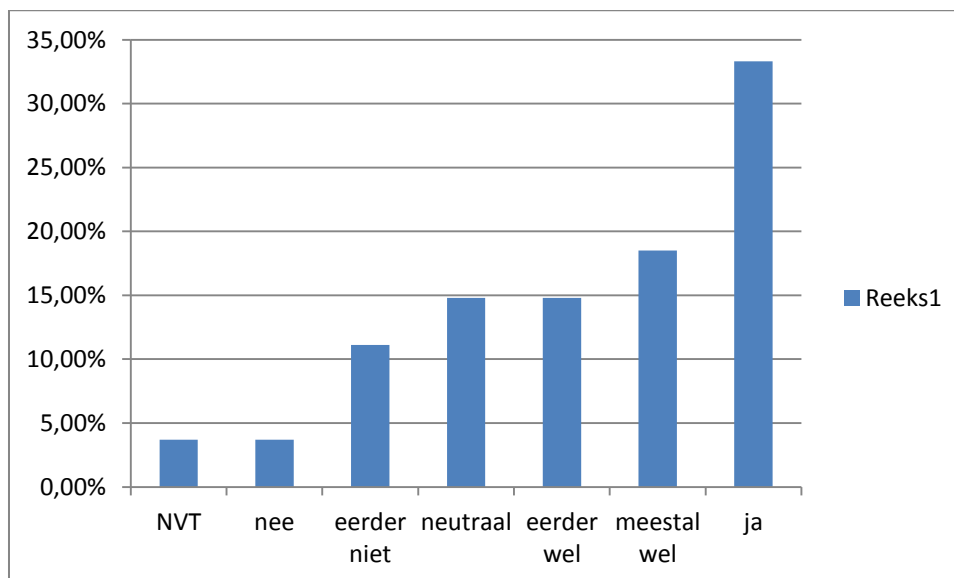

De meeste medewerkers houden rekening met het milieu bij de woon-werk verplaatsing. (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	1	3,3	3,7	3,7
nee	1	3,3	3,7	7,4
eerder niet	3	10,0	11,1	18,5
Valid neutraal	4	13,3	14,8	33,3
eerder wel	4	13,3	14,8	48,1
meestal wel	5	16,7	18,5	66,7
ja	9	30,0	33,3	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	27	90,0	100,0	100,0
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

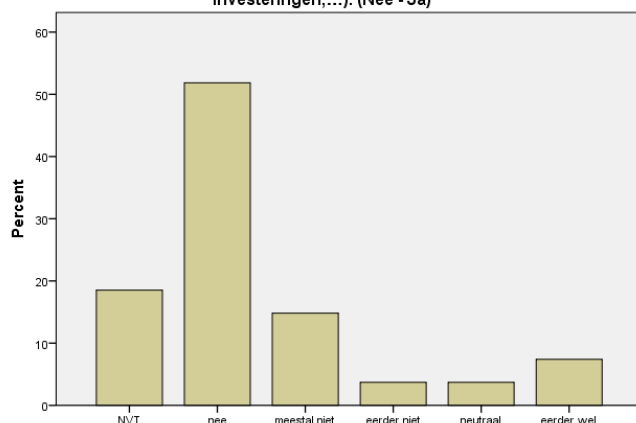
We houden een energieboekhouding bij (energiemetingen, terugverdiendtijd van investeringen,...). (Nee - Ja)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
NVT	5	16,7	18,5	18,5
nee	14	46,7	51,9	70,4
meestal niet	4	13,3	14,8	85,2
Valid eerder niet	1	3,3	3,7	88,9
neutraal	1	3,3	3,7	92,6
eerder wel	2	6,7	7,4	100,0
Total	27	90,0	100,0	
Missing 9999	3	10,0		
Total	30	100,0		

NVT

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
nee	22	73,3	81,5	81,5
Valid ja	5	16,7	18,5	100,0
Total	27	90,0	100,0	
9999	2	6,7		
Missing System	1	3,3		
Total	3	10,0		
Total	30	100,0		

We houden een energieboekhouding bij (energiemetingen, terugverdiendtijd van investeringen,...). (Nee - Ja)

We houden een energieboekhouding bij (energiemetingen, terugverdiendtijd van investeringen,...). (Nee - Ja)

Bijlage 10: Verslagen (anoniem) eco/team Antwerpen

Verslag Regionaal EcoTeam Antwerpen

Startvergadering op 29 maart in het stadsarchief Antwerpen.

1. Voorstellingsrondje.

- Nikol, projectcoördinator Jonge Sla, vTI, zelf trekker rond het thema en net een ecologische renovatie van het huis achter de rug. Nikol zal niet alle sessies bijwonen.
- Annick, Prospecta, erg bezig met het thema zowel thuis als op het werk. Met onder andere boeiende ervaringen rond het thema Ecologie op de laatste cultuurmarkt.
- Ingrid, stagiaire Prospecta, maakt een eindwerk over ecologie en de kunstensector, en zal ook de Antwerpse organisaties nog bevragen hierover
- Steven, Jonge Sla, begeleider van het Ecoteam en dagelijks bezig met low impact leven.
- [...] [de deelnemende kunstorganisaties]

2. Korte inleiding.

De doelen van dit Ecoteam:

- Binnen de organisatie het milieubewustzijn opkrikken,
- Antwoorden krijgen op concrete vragen
- Ervaringen uitwisselen en samenwerking stimuleren
- Komen tot een actieplan voor de eigen organisatie
- Tevens collega's in de sector aansteken met dit verhaal

3. Het grote verhaal

Na de inleiding van Steven over de toestand van de wereld en de noodzaak tot transitie komen volgende reacties naar boven:

- Ik geloof toch dat technologie een aantal oplossingen kan leveren, en we zullen die ook hard nodig hebben
- Je voelt je vaak klein en machteloos bij zo'n grote uitdagingen
- Je wil wel veel doen, maar botst heel vaak op de eisen van het regime. Zo zijn er steeds meer concerten, met steeds meer eisen voor techniek en artiesten.
- Een groot probleem is de betaalbaarheid van de alternatieven, bijvoorbeeld als je autonoom wil worden voor energie.
- Uiteindelijk is er een zeer belangrijke rol weggelegd voor het beleid.
- De situatie is ernstig, en toch zijn de kleine stapjes erg belangrijk, zo gebeurt er toch iets
- Ik merk weinig kwaadheid en protest ook in de kunstensector, er is eerder sprake van escapisme en zoeken naar vertier.
- Samenwerking is noodzakelijk om hier verandering in te zien
- Soms is het een zoektocht naar de juiste informatie, waar veel tijd in kruipt en niet altijd een eenduidig antwoord te vinden is.

- Hoe kan je de medewerkers, bezoekers, artiesten stimuleren om soms heel kleine dingen toch iets beter te doen?
4. Overzicht van de vragen/behoefte

Materialen-afval-papier-decor...

- Materialen te gebruiken in decor:
 - o Op een verantwoorde manier aan hout te geraken
 - o Energie/mens/milieu vriendelijk
 - o Energiezuinige machines en toestellen
- Drukwerk: goeden, juiste info over wat kan, nodig is en wat het kost?
- Afvalscheiding: hoe efficiënt afdwingen? (niet ad hoc, of afhankelijk van de goodwill van het individu)
- Afvalverwerking – afvalbehandeling
- Welke criteria moet je hanteren bij je offertevraag voor drukken
- Minder papier produceren, o.m. promotiemateriaal, alternatieven?
- Papier bewust ontwerpen
- Handleiding / best policy voor printen, kopiëren
- 'Groene' kopieermachines
- Wie kan helpen bij info rond investeren in zonnepanelen
- Info over groene stroom leveranciers.
- Keuze voor gerecycleerd papier versus kostprijs
- Ecofont
- Samen aankopen duurzame producten, groepsaankoop

Mobiliteit, woon-werk verkeer, toeren...

- Hoe kan je op een praktische, haalbare manier en vooral onder grote tijdsdruk toch nog rekening houden met milieuaspecten bij transport van films van en naar verschillende landen?
- Hoe post "velo" krijgen?
- Problematiek parkeerplaatsen bussen artiesten, crew
- Hoe los je het afstandsprobleem op bij vergaderingen met mensen uit bvb. Antwerpen/Brugge/Gent, openbaar vervoer kost veel tijd (-> tijd anders gebruiken, op de trein kan je werken, achter het stuur in de file niet)
- Openbaar vervoer: partners
- Voorstellingen worden gebundeld verkocht waar mogelijk in tijd en ruimte zodat ze samen kunnen worden getransporteerd
- Trein indien mogelijk en minder dan 100 € duurder dan alternatief
- Woon-werk verkeer: iedereen met de fiets
- VEEL transport in het algemeen
 - o Tools, afspraken nodig, richtlijnen
 - o Heeft iemand anders goede praktijkvoorbeelden

Catering, bar, resto, artiesten

- Welke producten zijn verantwoord?
- Donderdag veggiedag <> Dialoog
- Kraantjeswater
- Leverancier van goed koffiemachine (snel en lekker) met bio en fairtrade koffie
- 'Local produce products'
- Overschakeling op fair trade in cafetaria
- Eco/bio/duurzaam/slow food als stijlkenmerk of kwaliteitslabel.

Energie, water, verlichting, verwarming, toestellen...

- Zelfredzaamheid/autonomie.. hoe? Welke partners? Hoe economische win/win situatie
- Discussie: hoe toenemende vraag naar meer elektrisch vermogen counteren?
- Wat kan je als piepkleine organisatie in een gehuurd kantoor ondernemen?
- Hoe de collega's sensibiliseren rond energieverbruik/verspilling
- Investering HVAC (energiezuinig) (Heating Ventilation Airconditioning Cooling)
- Investerings verlichting
- Gebruik hemelwater
- Waterverbruik doen zakken
- Kleine stappen combineren met lange termijnplan
- Energiezuinige lichtarmaturen
- Welke ecologisch verantwoorde poestproducten

Mensen, collega's, publiek, artiesten, bazen,...

- informatiecampagnes (helpen, sturen, concreet informeren, zodat dit op de agenda komt)
 - aandacht en zelfreflectie
 - anderen aanwezig in het gebouw mee sensibiliseren en een gezamenlijk plan uitwerken
 - publiek sensibiliseren via creativiteit/ kunst
 - hoe publiek mobiliseren om zich ecologisch te verplaatsen naar voorstellingen
 - Hoe intern collega's motiveren/ honoreren/...
 - Moet ik de artistieke directie overtuigen om ecologie te thematiseren in creaties?
 - Juist klimaat scheppen + faciliteren, hoe?
 - Infosessie aanbieden aan burgemeester en schepencollege, idem provincie
 - Mensen samenbrengen
 - Belonen
5. Huiswerk/afspraken.

Tegen volgende keer gaat iedereen een van de checklisten invullen op www.jongesla.be, dit is een eerste stap voor het opmaken van het actieplan.

Volgende data

DINSDAG 17 APRIL: 14-16 uur

Dit NME-project wordt gefinancierd in het kader van het Projectsubsidiebesluit Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid.

podiumkunsten.be

Verslag 2 Regionaal EcoTeam Antwerpen

Tweede vergadering op 17 april.

Met: [...]

6. Terugblik en checklist

De checklists zijn overal ingevuld en dat is een nuttige oefening:

- Het invullen van de checklist is zeker nuttig, omdat je een overzicht krijgt van wat mogelijk is. Wij werken nu vooral naar wat we kunnen doen rond licht en afval, ook in samenwerking met het decoratier is er een werkgroepjes opgestart.
- De checklist is confronterend omdat je merkt dat je vaak nee moeten aankruisen. Er is bij ons duidelijk een intentie, maar veel is er niet geformaliseerd rond ecologie. In gesprekken over bvb donderdag veggiedag voel ik ook de nood aan voldoende bagage en argumenten.
- Wij werken vanuit een stilzwijgend engagement, we hebben bijvoorbeeld een regeling voor vervoer (dat mag met trein als de meerkost niet te hoog is), dit soort afspraken kunnen we ook over andere zaken maken. We zijn ook aan het proberen om Ecofond voor Mac te verkrijgen. (ter info: <http://www.ecofont.com/nl/producten/groen/printen/duurzaam-printen-met-ecofont-software.html>)
- Wij zijn [...].en kunnen dus niet zoveel doen. Zeker omdat alle vertoningen op andere locaties worden georganiseerd. We hebben wel eens gekeken of verkleinen van de marges tot minder papiergebruik zou leiden, maar dat is niet echt de moeite.
- De lijst toont ook aan van bij welke dingen je niet stilstaat. Bij ons is het grote probleem het internationale netwerk van de boekingsbureaus die heel sterk bepalen wat kan en wat niet kan. Een vraag is dan ook hoe je die mensen kan overtuigen.
- Bij [...] is milieu een onderdeel van een breder MVO beleid, we zien dat we toch al redelijk wat zaken uit de checklist aanpakken. Nu ligt de klemtoon vooral op papier, al blijft het

kostenplaatje erg belangrijk om de directie te kunnen overtuigen. We zijn in elk geval testen aan het doen met milieuvriendelijk papier, er is ook een printprotocol opgesteld. Misschien communiceren we ook niet genoeg wat we wel al doen.

7. Achtergrond info.

We bekijken de presentatie met een hele reeks website waar je meer achtergrond kan vinden over de thema's die voor de sector van belang zijn. De presentatie zit in bijlage bij dit verslag.

Nog enkele aanvullingen:

<http://www.leanmeangreen.nl/> Nederlandse site rond duurzaamheid voor de culturele sector een artikel over Groene Hosting: <http://www.openminds.be/diensten/hosting/groene-hosting-compenseer-de-co2-uitstoot-van-uw-site/> en een voorbeeld van twee bedrijven met zo'n aanbod: <http://www.groenehosting.nl/> en http://www.webfabriek.be/nl/gerichte-online-communicatie/maatschappelijk-verantwoord-ondernemen_241.aspx

8. Volgende onderdelen stappenplan.

Nog een tweede presentatie over hoe Milieuzorg werkt en wat de belangrijkste stappen zijn hierin. De opdracht is nu om tegen 3 mei alvast te proberen om daar wat verder aan te werken.

Met name: het formele engagement, het bepalen van een aantal objectieven en voorstellen van de eerste reeks acties (me timing)

Het is zeker niet de bedoeling een afgewerkt plan te hebben, maar alvast een eerste aanzet.

Volgende keer: donderdag 3 mei, 14 uur.

Verslag 3 Regionaal EcoTeam Antwerpen

Derde vergadering op 3 mei.

Met: [...]

9. Terugblik stappenplan

Bij [...] komt er nu een werkgroep rond het thema, ook in het arbeidsreglement komen er bepalingen ivm milieuaspecten. Waar er nu ook meer aandacht voor is, is het communiceren van wat er nu al goed gebeurt. Bijvoorbeeld het FSC logo vermelden op het papier (volgens de criteria natuurlijk)

Bij [...] is er een lange lijst van mogelijke acties met vooral aandacht voor papier. Verder is er ook overleg met [...] gepland.

Bij [...] is het studiewerk bezig rond de verandering van energieleverancier. Het PMD beleid wordt strakker en er is overleg met Levanto (die instaan voor poetsen) rond het sorteren.

Bij [...] zal vanaf september breed intern gesensibiliseerd worden, er zijn ook principiële beslissingen nodig bijvoorbeeld rond het commercieel drukwerk. Er wordt samen met [...] gekeken ivm de hoogspanning. Intern werkt iedereen al met gerecycleerd papier, de omschakeling heeft geen klachten met zich meegebracht.

10. Draagkracht vergroten.

Aan de hand van enkele concrete gevallen gaan we in op de kwestie van het overtuigen van de medewerkers. We bekijken eerst het voorbeeld van het sorteren. Keer op keer blijven mensen glas of brik bij het restafval gooien.

Eerst analyseren we deze situatie;

- Het gaat over ongeveer 30% van de vaste medewerkers
- Serge wijst de mensen regelmatig op de sorteefouten, maar dit levert niets op
- Het gaat in dit geval niet over informatie (deze mensen weten wel wat in welke bak moet)
- Is het een praktische kwestie (beschikbaarheid van sorteerbakken?) wellicht niet, deze bakken staan dichtbij
- Het lijkt vooral een attitude van luiheid of onverschilligheid

Mogelijke aanpak, hier verzamelen we een reeks alternatieven.

- Blame and shame (foto's van de betreffende vuilnisbakken verspreiden)
- Positief: duidelijk communiceren dat 70% van de medewerkers goed sorteert
- Betrokkenheid verhogen rond het milieu-thema in het algemeen door workshops, aandacht voor het thema,
- Bondgenoten zoeken (mensen die ook goed sorteren), zodat er meerdere mensen zijn die wijzen op het belang van sorteren
- Aandacht voor milieu meenemen in functioneringsgesprekken
- Positieve actie: de croissant voor wie het goed doet.
- Negatieve actie: de individuele vuilnisbak weghalen bij wie het niet goed doet.

Nog een paar zaken over gedragsverandering en creëren van draagvlak:

- Je kan beter je energie investeren in mensen die wisselend ecologisch gedrag vertonen dan de groep die hardnekkig niet mee wil. Er is binnen elke populatie wel een klein percentage dat niet mee wil.
- Probeer eens iets anders als een bepaalde aanpak niet blijkt te werken.
- Betrek zoveel mogelijk collega's bij het uitdenken en uitvoeren van acties. Pas dus op voor rol van de eenzame milieuridder in de organisatie

11. Stappenplan.

In bijlage met dit verslag zit een handleiding om binnen de eigen organisatie te werken aan een stappenplan. Het is nog niet de definitieve versie, maar zeker al bruikbaar om mee aan te slag te gaan. Vanuit Jonge Sla komt in elk geval een meer definitieve versie ten laatste in september.

12. Evaluatie regionaal ecoteam en mogelijk vervolg.

- Ik heb maar 2 sessies meegemaakt en heb toch heel wat nieuwe bruikbare info. Verder blijft er natuurlijk veel werk dat je zelf moet doen in de eigen organisatie. Het zou ook interessant zijn om een instrument te hebben om de impact te berekenen.
- Zeker interessante sessies, het luik rond het sensibiliseren van het publiek is niet aan bod gekomen, dat zou nog een andere sessie kunnen zijn. Het leren van elkaar is zeker nuttig. Het zou goed zijn om wat voorbeelden van beleidsverklaringen te kunnen zien.
- Interessante formule, wel een beetje weinig tijd tussen de drie sessies, waardoor er niet zoveel tijd was om echt iets te doen. Veel geleerd en veel meegenomen om intern aan ons plan verder te werken.
- positief over het ecoteam, we blijven wel met onze beperkte 'cicrle of intrest' zitten. De stad Antwerpen, het gebouw, de HAVC installatie spelen ons parten. Moeten we niet ook breder naar deze actoren gaan werken?
- zeker interessant, het zou goed zijn mochten we toch nog contact kunnen houden en verder ideeën enzo uitwisselen.
- ik heb enkel deze sessie gevolgd, en denk dat er in de sector veel vragen en bezorgdheden zijn. Op vlak van technische zaken, de plannen van de stad in verband met klimaatneutraliteit, de politieke keuzes binnenkort. Groepsaankopen zouden ook in onze sector interessant kunnen zijn.

Vanuit Jonge Sla nog volgende aanvullingen:

- Er komt een CO2 calculator op maat van de sector, die zal zeker nuttig zijn om een milieuzorg programma te monitoren
- Er komt nog een publicatie rond het stappenplan doorspekt met praktijkvoorbeelden
- Het is mogelijk in september nog eens samen te komen met deze groep. Iedereen ziet dit wel zitten (ofwel voor 10 september of na 20 september)

Verslag

Bijlage 11: Intentieverklaring duurzaamheid Arenbergschouwburg

Bron: Yvette Delploige

Beleidsvisie 2013-2016

1. Omgevingsanalyse Arenberg (cfr. DEPEST)

Hieronder volgt een korte toelichting bij de meest relevante factoren en tendenzen;

We geven telkens de belangrijkste trends weer en leiden daaruit af wat voor Arenberg opportuun is in die context.

1.1. Demografische factoren

Arenberg rekruteert zijn publiek vooral in de stedelijke omgeving.

Er wordt een bevolkingstoename verwacht de komende jaren, vooral stijging van het aantal jongeren in het arrondissement en de stad Antwerpen en daling van het aantal ouderen.

Sterke immigratie in de grootstedelijke omgeving blijft ook de komende jaren aanhouden met als gevolg nog meer diversiteit in de samenstelling van de bevolking.

Dus

- Arenberg blijft opteren voor een breed en laagdrempelig aanbod, gericht naar een divers publiek qua interesses, leeftijden en afkomst;
- specifieke aandacht voor moeilijker te bereiken doelgroepen zoals jongeren en mensen van andere origine.

1.2. Economische factoren

Economische crisis veroorzaakt besparingsreflex bij de burgers en ook bij de ondersteunende overheden.

Dus

- kwaliteit aanbieden en unieke 'ervaringen', eigen profiel van de instelling versterken;
- publiek aan ons binden;
- commercieel denken en werken waardoor we onze afhankelijkheid van subsidies verminderen;
- nieuwe pistes uitwerken voor financiering van artistieke projecten/producten;

1.3. Politieke factoren

Verankering van Arenberg als provinciale culturele instelling in decreet lokaal cultuurbeleid

- maakt onze positie duidelijker naar de toekomst toe;

- geeft ook mogelijkheden om landelijk nog middelen te verkrijgen (vb. via Kunstendecreet).

Dus

Aansluitend bij de interne staatshervorming en provinciale rol op vlak van cultuurbeleid is het nodig om op intermediair niveau onze katalysatorfunctie te benadrukken en de rol die we nu spelen op tweedelijnsniveau ook te benoemen en te expliciteren.

Het feit dat wij als provinciale culturele instelling niet gebonden zijn aan regelgeving geeft ons wel de ruimte om te blijven investeren in artistieke vernieuwing.

1.4. Ecologische factoren

Milieubewustzijn en keuze voor duurzaamheid dringt ook door in cultuursector en heeft zijn implicaties voor de manier van werken

Dus

- Meer nadruk op ecologisch werken en produceren (cfr. gebouwinrichting, beheer van het gebouw, afval voorkomen en verwerken, technische riders van de producties, organisatie festivals, cateringaanbod,...)
- Meer aandacht voor duurzame mobiliteit van ons publiek (autodelen, fiets promoten, zorgen voor degelijke fietsenstallingen...)
- Sensibilisering en communicatie omtrent duurzaam beleid in de Arenberg intern naar de medewerkers en extern naar het publiek

1.5. Sociale factoren

Stijgend aantal kinderen die opgroeien in armoede zorgt voor meer cultuurarmoede.

Afstand tussen culturele instellingen en het ruime publiek wordt groter owv toenemende diversiteit in de bevolking en andere invulling van wat cultuur is.

Algemeen in de samenleving nadruk op individuele belevingscontext en keuzevrijheid maar tegelijkertijd het behoren tot een community die je identiteit verleent.

Dus

- Prijzenbeleid tickets gericht op alle categorieën, van gratis tot duurdere prijsklasse
- Samenwerking met externe organisaties die toelidingsinitiatieven kunnen opzetten voor kansengroepen
- Investeren in 'omkadering', sociaal-artistieke werking is belangrijk als we onze lage drempel willen behouden en kiezen voor artistieke kwaliteit
- Aandacht voor nieuwe artistieke uitingen die cultuur in een bredere grootstedelijke context plaatsen
- Versterken van het belevingsgehalte van ons aanbod
- Versterken van de Arenbergcommunity online en in real life.

1.6. Technologische factoren

Digitalisering is absolute trend zowel in verkoop als in communicatie maar ook meer en meer in artistieke creaties worden digitale media gebruikt.

Technische vereisten van de producties en theatertechnieken evolueren ook razendsnel waardoor kostprijzen hoger wordt en onze uitrusting snel veroudert.

Dus

- Investering in digitale communicatie en web 2.0 toepassingen
- Investering in verdere digitalisering van de ticketverkoop (klant print zelf zijn ticket af, scanners voor ticketcontrole)
- Investering in nieuwe technologieën op vlak van theatertechniek

2. Stakeholderanalyse Arenberg

Zie excell-pagina in bijlage

3. Arenberg in relatie tot provinciaal cultuurbeleid

Uit de beleidsnota van DCUL :

De provinciale musea en cultuurhuizen

- *profileren zich als succesvolle, ambitieuze culturele instellingen*
- *zijn sterke 'submerken' die zich kunnen én willen affirmeren als provinciaal initiatief. Door het rechtstreeks contact met de burger geven ze een 'gezicht' aan de provincie Antwerpen*
- *zijn een incubator voor talent*
- *zijn een laboratorium voor de provinciale beleidsaccenten (diversiteit, toegankelijkheid, duurzaamheid, technologische innovatie en ondernemerschap)*

Te beantwoorden vragen

1. *wat betekent 'succesvol' concreet voor de culturele instelling?*
 2. *wat zijn de ambities van de culturele instelling op lange termijn?*
 3. *op welke wijze kan de culturele instelling een rol opnemen als incubator van talent*
 4. *op welke gebieden kan meer samenwerking met de andere instellingen en de diensten (DCUL, Provincie Antwerpen) en met externe partners concrete meerwaarde bieden?*
 5. *DCUL als gangmaker voor meer diversiteit, toegankelijkheid, duurzaamheid, technologische innovatie en ondernemerschap in de culturele sector.*
- *geef een concrete definitie van deze 'containerbegrippen' in functie van de eigen instelling en de sector (wat kunnen deze 'containerbegrippen' betekenen voor de instelling en de sector)*
 - *geef voor elk begrip een aantal concrete invullingen (bestaande initiatieven of mogelijk toekomstige invullingen)*
6. *hoe kan de herkenbaarheid als provinciaal initiatief vergroot worden?*

3.1. wat betekent 'succesvol' concreet voor Arenberg?

- Mee sturend zijn bij de ontwikkeling van het provinciaal cultuurbeleid

- motor zijn voor vernieuwing in de sector en hiervoor erkenning krijgen van andere instellingen
- Beschikken over een creatief team dat in complexe situaties en uiteenlopende context succesvol kan handelen
- open organisatiecultuur
- goeie reputatie bij publiek, artiesten, organisatoren, pers, de sector, de provincie
- kwaliteitsvol programma
- ruim publieksbereik
- Sterke brand/Arenberg-logo als kwaliteitslabel
- uitgebreid netwerk en sterke partners ifv strategische vernieuwing en versterking van de organisatie
- gezonde bedrijfsvoering (% PK/artistieke kosten/werking - % eigen inkomsten)

Vraag adviescommissie : hoe kunnen we dit meten en/of kwantificeren? Nadenken over indicatoren voor 'succes'. Suggestie om hiervoor samen te werken met opleiding cultuurmanagement en/of KDG.

3.2. wat zijn de ambities van Arenberg op lange termijn?

Missie

Arenberg is een sterk cultuurhuis met een breed toegankelijk aanbod, een flexibele omkadering en een voortrekkersrol op gebied van talentontwikkeling, cultureel ondernemen, duurzaamheid en doelgroepwerking.

Vanuit haar grootstedelijke ligging wil Arenberg, in relatie tot (of in samenwerking met) de overige theaters en culturele instellingen in de stad en daarbuiten, de cultuurparticipatie verhogen, het culturele aanbod vergroten en de bovenlokale uitstraling van de provincie Antwerpen als cultuurregio versterken.

3.2.1. Beleidskader

Provinciaal

- duidelijke rol voor Arenberg binnen het cultuurbeleid van de provincie Antwerpen (cfr. missie supra) 'Arenberg als sterk cultuurhuis met een breed toegankelijk aanbod, een flexibele omkadering en een voortrekkersrol op gebied van talentontwikkeling, cultureel ondernemen, duurzaamheid en doelgroepwerking'.

Stedelijke context

Arenberg is gericht op :

- de (potentiële) cultuurparticipant in de grootstedelijke context
- artistieke trajecten met de stad als biotoop

3.2.2. Organisatie

Structuur

- Flexibel werkingskader zodat de schouwburg optimaal kan mee bewegen met de marktomstandigheden en de kansen die zich aandienen goed kan benutten
- voldoende autonomie zowel inhoudelijk als financieel
- een zesjaarlijkse convenant met de provincie waarin een aantal parameters zijn opgenomen, met een evaluatie en bijsturing halverwege

Personeel

- Personeelskader afgestemd op de inhoudelijke opdracht en diverse functies zoals vermeld in 3.2.3.
- kern van vaste medewerkers op de basisfuncties met daaromheen flexibele groep van projectmedewerkers, vrijwilligers, freelancers.... Dit verhoogt de dynamiek en creativiteit in de organisatie en creëert 'ambassadeurschap'

Middelen

- Voldoende provinciale middelen (financiële middelen en personeel) om een kwaliteitsvolle werking van de Arenbergschouwburg en het Openluchttheater te kunnen garanderen
- Op peil houden van de investeringen ifv infrastructuur en uitrusting

Businessmodel

- Goede balans tussen de creatieve uitwerking van het artistiek programma, de technische haalbaarheid (realisatie) en een succesvolle exploitatie van de schouwburg als geheel.
- voortdurende aandacht voor rendementsverbetering van de bedrijfsactiviteiten (ticketverkoop, Horeca, verhuur accommodatie, sponsordeals)
- subsidies provincie voor personeel, infrastructuur en algemene werkingskosten
- werkingstoelage voor artistieke profilering (kwalitatieve producties die niet-rendabel zijn, festivalwerkingen, doelgroepgerichte acties, publiekswerking en projectwerking)
- regulier programma betalen met ticketinkomsten en eigen opbrengsten verhuur en ticketverkoop
- waar mogelijk PPS (OLT en muziekprogramma Arenberg, partages); overheid moet niet in de plaats treden van de privé-sector en deze zeker niet beconcurreren maar kan er wel mee samenwerken om een sterker resultaat te bekomen
- sociaal kapitaal van ons netwerk en ons publiek optimaal benutten door het actiever te betrekken bij de werking van de schouwburg

3.2.3. Inhoudelijke Functies

Presentatie

- behouden van de sterke receptieve functie van de Arenberg in onderlinge afspraak met cultuurhuizen in de omgeving en Antwerpse regio
 - aanbieden van een kwaliteitsvol en professioneel kader (goede infrastructuur en ondersteunende diensten) aan culturele organisatoren
 - aanbieden van een kwalitatief gevarieerd en bovenlokaal programma dat inzet op vernieuwing :
- artistieke mix, prikkelend, divers qua genre en stijlen (muziek, theater, woord, comedy, cabaret)
 - kwaliteitsvol; kwaliteit staat in relatie tot originaliteit van het werk, gekozen thema's, artistieke vaardigheid en vakmanschap, authenticiteit, het traject van de kunstenaar, communicatieve kracht die uitgaat van het werk... Bepalen van hetgeen kwaliteit is voor nieuw werk is sowieso complex, tijd speelt hierin een rol maar ook de dialectiek van beweging en tegenbeweging in de kunst evenals het proces en de confrontatie met de normen van hetgeen we kunst noemen.

- bovenlokaal : premières, dernières, reeksen, internationale artiesten, festivals en eenmalige optredens, nieuwe creaties
- inzetten op vernieuwing vnl. met voorstellingen in de kleine zaal als 'ontdekpodium' gericht op avontuurlijk publiek en met aandacht voor toegankelijkheid (=meenemen van het publiek door omkadering/ publiekswerking)
- locatieprojecten en artistieke initiatieven in de openbare ruimte
- flexibele programmatie en mogelijkheid om op korte termijn te blijven programmeren

Creatie

- kunstenaars productie- en podiumkansen bieden en mee instaan voor spreading
- focus op stedelijke context, toegankelijkheid, interactie tussen artiest en publiek, tussen artiesten onderling en tussen cultuurhuizen onderling, gericht op 'avontuurlijk' publiek
- actieve prospectie, netwerking en procesbegeleiding gericht op het laten ontstaan van nieuwe genres en van vernieuwing binnen genres door ruimte te bieden aan opkomend talent met een grote diversiteit aan inspiratiebronnen.

Cultuurparticipatie verhogen

- door publieksbemiddeling en evenementiële communicatie
 - activiteiten die de kwaliteit van de ontmoeting en de dialoog tussen kunstenaar en toeschouwer stimuleren en die onervaren bezoekers ondersteunen om hen over inhoudelijke en andere drempels te helpen en toe te treden tot het Arenbergpubliek (cfr. 24u van het podium, sleep-inn, Visite ism Muhka, kinderopvang...)
- door specifiek aanbod afgestemd op specifieke groepen (cfr. voorstellingen ism Huis van het Nederlands, voorstellingen voor senioren in het OLT, voorstellingen door mensen met een handicap...)
- door sociaal-artistieke en gemeenschapsvormende trajecten (cfr. murga)
- door laagdrempelig en divers programma
- door festivalwerking
- door het uitbouwen van een actieve vrijwilligerswerking met oog voor diversiteit qua leeftijd, opleiding, interesses, origine...
- stimuleren van de mix van verschillende publieken uit Grote en kleine zaal door het creëren van een open en gezellige sfeer in de foyers

Expertisecentrum

- ontwikkelen van culturele competenties bij artiesten, organisatoren en programmatoren door hen te coachen en te begeleiden op artistiek, zakelijk en productioneel vlak.
- expertiseontwikkeling = bewust kennis en methodieken systematiseren met de bedoeling innovatief te kunnen werken o.m. omtrent diversiteit, cultureel ondernemerschap, duurzaamheid, doelgroepenwerking...
- deze kennis overdraagbaar maken en verbreden naar andere actoren in de provincie door het opnemen van een coördinerende rol en het monitoren van kleinere netwerken

3.2.4. Marketing en communicatie

Mikken op ruim en divers publiek

- gedifferentieerde communicatiemix met website als belangrijkste tool en aanwezigheid op sociale netwerksites

- doelgerichte communicatie met aandacht voor specifieke groepen (qua leeftijd, afkomst, interessegebied, sociale achtergrond, subcultuur...)

Arenberg als sterk merk

- sterke externe visibiliteit door eenduidige en heldere huisstijl + branding van het eigen merk (Arenberg) weliswaar binnen het provinciaal kader
- de karakteristieke inrichting en uitstraling van het gebouw zorgt voor de juiste sfeer

Sterk netwerk

- samenwerking met artiesten, andere cultuurhuizen, culturele organisatoren, pers en media (mediasponsors) en hierin het merk 'Arenberg' en de sterktes van onze organisatie uitspelen
- netwerk blijven vernieuwen en uitbreiden (internationaal? Andere centrumsteden Gent/Brussel)

3.3. Arenberg als incubator van talent

- Arenberg kan ruimte maken voor cultuurcreatie met aandacht voor innovatie en experiment (zie hoger). Zo kunnen we een serrefunctie vervullen voor beloftevolle initiatieven/kunstenaars. Beleid van DCUL kan dit mee ondersteunen (vb. subsidie voor spreiding van nieuwe creaties die in de provinciale huizen gemaakt worden, trajectfestivals...).
- Als culturele instelling houdt Arenberg de vinger aan de pols bij nieuwe ontwikkelingen in het werkveld en heeft een ruim netwerk. Arenberg kan daarom ook een beleidsadviserende functie hebben en inhoudelijke input geven aan DCUL.
- **Arenberg legt de nadruk op processen en trajecten gericht op duurzaamheid (ipv eenmalige projecten)**

3.4. Samenwerking

Samenwerken is een gangbare praktijk in de cultuursector en ook in Arenberg.

Samenwerking kan ingegeven zijn door uiteenlopende motieven :

- om een nieuw aanbod te ontwikkelen en te spreiden (cfr. Writers Bench ifv organisatie concertreeks 'But is it jazz?')
- om het financiële risico te spreiden (cfr. coproducties met andere cultuurhuizen)
- om ontbrekende kennis/expertise in huis te halen (cfr. Fiëbre ifv organisatie MAF)
- om gezamenlijke initiatieven te ontwikkelen (cfr. Crossing Border)
- om tegengestelde belangen te overbruggen (cfr. andere cultuurhuizen)
- om overheid en particuliere sector samen te brengen (Out of the Blue ifv exploitatie OLT)
-

Samenwerken heeft maar zin als de eigen organisatie hierdoor verbetert of vernieuwt. De samenwerking moet dus gelinkt zijn aan de eigen werking van Arenberg, doelgericht zijn en er moet een win-win situatie zijn voor beide partijen. We doen beroep op de complementaire eigenschappen/competenties van de partners en gebruiken deze als hefboom voor strategische vernieuwing in de eigen organisatie. Om dit te kunnen bepalen moeten we vooraf onze eigen doelstellingen duidelijk aflijnen en dan bepalen waar partnership ons kan versterken.

Loyauteit in partnership is belangrijk, dwz samen iets opzetten, samen beslissingen nemen, samen evalueren.

Deskundigheid die Arenberg kan inbrengen : inhoudelijke expertise, deskundigheid op productioneel vlak, logistiek en infra, zakelijke en administratieve

omkadering/begeleiding, publiek, marketing, netwerk en spreiding, kantoorruimte, vergaderruimte...

3.4.1. Samenwerking DCUL

- Arenberg kan instrument zijn voor het provinciaal cultuurbeleid en labofunctie vervullen voor innovatie en expertise-ontwikkeling in de cultuursector
- beleidsacties vanuit DCUL moeten coherent zijn met de opdracht van Arenberg en activiteiten van de Arenberg versterken (vb. spreidingssubsidie voor nieuwe creaties, projecttoelagen voor vernieuwende initiatieven die een plek krijgen binnen context/programma van Arenberg ...)
- meer betrokkenheid bij thinktank van DCUL zodat Arenberg ook vanuit eigen netwerk en expertise advies kan geven ifv provinciaal cultuurbeleid

3.4.2. Samenwerking culturele instellingen

Samenwerkingsverbanden met andere culturele instellingen moeten passen in de hierboven geformuleerde visie, meerwaarde voor beide partijen moet duidelijk aantoonbaar zijn.

Op vraag van andere instellingen kan Arenberg programma-advies verlenen voor eenmalig podiumkunstenaanbod (cfr. Middelheim, MAS, Red Star-line, Felixpakhuis, Provinciale musea, etc...)

3.5. Arenberg, een sterk cultuurhuis met een voortrekkersrol op vlak van diversiteit, toegankelijkheid, duurzaamheid, technologische innovatie en ondernemerschap in de culturele sector.

3.5.1. Diversiteit

De **multiculturaliteit** is, lokaal en wereldwijd, een onomkeerbaar feit. Diversiteit anno 2012 is bijgevolg een constituerend element, een wezenlijk bestanddeel van samenlevingen, en dus ook van kunst en cultuur. In onze visie is diversiteit ~~geen geïsoleerd probleem maar wel~~ een uitgangspunt. Etnische diversiteit maakt onderdeel uit van een breed spectrum aan verschillen. Het wordt niet apart gezet.

De stad is de biotoop bij uitstek waar deze diversiteit zich openbaart in de publieke ruimte. Dit creëert enerzijds vervreemding en conflict en anderzijds de mogelijkheid tot dialoog en ontmoeting.

Een cultuurhuis is een uitgelezen plaats waar deze uitwisseling kan plaatsvinden. Hierbij moeten we oog hebben voor de ruimere maatschappelijke context, de sociale positie van mensen en de machtsverhoudingen die daarmee gepaard gaan en hoe deze zich manifesteren in de kunst- en cultuursector.

DIALECTICA

Arenberg startte met een overlegplatform waar participatie in het beleid van de instelling vanuit diverse nieuwe invalshoeken werd aangemoedigd. Hieruit groeide een nieuwe methodiek gericht op expertiseontwikkeling van organisatoren onder de noemer 'Dialectica'. Dialectica staat voor dialoog **op basis van gelijkwaardigheid**; communicatie tussen mensen, organisaties en artistieke visies, ongeacht de etnische achtergrond van

de sprekers. Finaliteit is niet de artistieke creatie of productie, maar wel het proces en de uitwisseling die hierbij ontstaat. Het is een traject dat diverse organisatoren **mede-eigenaar maakt van een gemeenschappelijke visie en hen** toelaat in huis zodat meerstemmigheid er een plaats krijgt. Een traject dat organisatoren met beperkte toegang tot het professionele circuit de kans biedt om zich te ontplooiën, om te leren, om te durven creëren en van zich te laten horen. De voorbije jaren zette Dialectica de deuren van de Arenberg open voor organisaties als het Afrikaans Platform, Sunugaal, Red A, Fiëbre, KIF-KIF, Platform Allochtoon Jeugdwerk, Lets Go Urban en Coral Negro. De methodiek 'Dialectica' werd beschreven door Demos en was ook het onderwerp van een thesis van de UA[1]. Dit maakte het mogelijk om de expertise te delen met andere culturele instellingen (onder meer de Cc's van de Stad Antwerpen) en zo in te spelen op de 'serrefunctie' van het provinciaal cultuurbeleid.

MAF

5 jaar geleden startte Arenberg met het MESTIZO ARTS FESTIVAL. MAF wil artiesten met een diverse achtergrond podiumkansen bieden. De focus ligt op nieuwe kunstvormen in een grootstedelijke context die niet behoren tot de canon en zich ontwikkelen in de marge van het kunstenlandschap. Voor de realisatie wordt samengewerkt met Fiëbre vzw.

Daarnaast wil MAF expliciet een rol spelen in de diversifiëring van het cultureel landschap in Vlaanderen. Meer en meer positioneerde MAF zich als festival waar makers en gezelschappen die zich in de "periferie" bevinden en bewegen een forum en netwerk krijgen aangeboden om te creëren en te tonen. MAF richt de aandacht op 'nieuwe' kunstvormen, die niet behoren tot de canon en zich ontwikkelen in de marge van het kunstenlandschap. De kunstensector heeft nood aan een instrument om in contact te treden met deze nieuwe artiesten en kunstvormen. Een forum voor ontmoeting, dialoog en artistieke ontwikkeling is bijgevolg niet alleen wenselijk, maar tevens broodnodig.

3.5.2. Toegankelijkheid

Algemeen betekent toegankelijkheid dat een product of dienst bruikbaar is voor iedereen, inclusief personen met een beperking.

Voor onze werking kan toegankelijkheid geïnterpreteerd worden :

- Ifv mensen met een beperkt(er) cultureel kapitaal, in de zin van publieksverbreding, cultuur participatie, laagdrempelig aanbod (cfr. verhuurvoorstellingen, projecten publiekswerking (Murga, Urbanisation, 24 u van het Podium, Kunstbende en andere projecten, samenwerking Huis van het Nederlands)
- Ifv mensen met een fysieke beperking (naast bouwfysische ingrepen doen we inspanningen om de toegankelijkheid te verhogen door het voorzien van een persoonlijke steward voor bezoekers die een of andere beperking hebben)

3.5.3. Duurzaamheid

Dit begrip kan voor onze sector ook een dubbele betekenis hebben :

Mbt milieu

duurzame exploitatie van ons cultuurhuis met respect voor mens en milieu en een zo klein mogelijke ecologische voetafdruk. De Provincie zou op dit vlak met haar culturele

instellingen een voorstrekkersrol kunnen spelen (cfr. Green Tracks in Gent en Jonge SLA van VTI)

Als provinciale instelling zit Arenberg momenteel in een traject om de ISO-norm 14001 te behalen. Het nieuwe (goed geïsoleerde) dak en de recente vernieuwing van de electriciteit in het hele gebouw (Led-verlichting) zullen alleszins het verbruik een groot stuk terugdringen. Deze zomer wordt ook de luchtgroep voor ventilatie vervangen. Bij het personeel en vrijwilligers is de fiets het belangrijkste vervoermiddel en als bedrijfswagen gebruikt Arenberg een Cambio. Voor onderhoudsproducten en papier wordt systematisch gekozen voor de producten met eco-label.

Op volgende terreinen zijn nog acties nodig :

- Mobiliteit (fietsenstallingen voor personeel en bezoekers, stimuleren van carpooling bij publiek door app op de website,...)
- Afvalbeheer (gescheiden afvalophaling in de publieksruimten en bij de Horeca-exploitant)
- sensibilisering publiek, organisatoren en artiesten ifv minder verbruik
- vernieuwing van computergestuurde systemen voor regeling van ventilatie en warmte
- ecologisch aankoopbeleid en catering verder uitbouwen
- blijvend investeren in de meest geavanceerde en milieuvriendelijke theatertechnieken

Mbt artistieke werking

synoniem van 'blijvend', duurzame samenwerkingsverbanden, niet statisch maar betekenisvol en met zichtbare impact.

Voor Arenberg betekent dit geen losse initiatieven, maar inzetten op structurele partnerships met makers en met organisatoren.

3.5.4. Technologische innovatie

Technologische innovatie heeft niet enkel impact op de artistieke productie en praktijk, maar wordt in de toekomst ook een bepalende factor voor het maken van en deelhebben aan kunst.

In het kader van onze toekomstvisie is het aangewezen om hierover eens grondig van gedachten te wisselen en na te gaan hoe we deze evolutie kunnen inpassen in onze werking en wat hiervoor de consequenties zijn op korte en langere termijn.

De beleidstekst van Vlaanderen over e-cultuur op <http://www.cjism.vlaanderen.be/e-cultuur/beleidskader/bouwstenen/inhoudstafel/hs3/index.html> kan hiervoor een goed uitgangspunt zijn.

3.5.5. Ondernemerschap in de culturele sector

Het idee 'ondernemerschap in de culturele sector' maakt de laatste jaren steeds meer opgang. De overheid wil de gesubsidieerde sector op die manier aanzetten om op zoek te gaan naar andere financieringsbronnen dan louter subsidies en kaartjesverkoop. De

artistieke waarde van het 'product' is hierbij minstens even belangrijk, zo niet belangrijker als het streven naar maximale winst tegen minimale kosten.

Voor Arenberg betekent cultureel ondernemerschap maximaal artistiek, zakelijk en maatschappelijk rendement halen uit de werking.

Hoe Arenberg dit concreet invult ? zie hoger onder 3.2.2. 'businessmodel'

Hoe kan DCUL ondernemerschap stimuleren?

- Subsidierglementen die rentabiliteit aanmoedigen ipv afstraffen en waarbij geen voorfinanciering nodig is om initiatieven te kunnen nemen
- Oprichten van een Cultuurfonds dat Micro-kredieten kan toekennen voor artistieke projecten/producties
- Expertisecentrum met good-practices en modellen

3.6. Herkenbaarheid als provinciaal initiatief

Wij zorgen voor een sterke Arenberg binnen het provinciale beleidskader en de provincie plaatst onze werking op een creatieve manier in de kijker.

Verklaring op woord van eer

Ik verklaar dat ik deze aan de Faculteit TEW ingediende masterproef zelfstandig en zonder hulp van andere dan de vermelde bronnen heb gemaakt.

Ik bevestig dat de direct en indirect overgenomen informatie, stellingen en figuren uit andere bronnen als zodanig aangegeven zijn in overeenstemming met de richtlijnen over plagiaat in de masterproefbrochure.

Ik bevestig dat dit werk origineel is, aan geen andere onderwijsinstelling werd aangeboden en nog niet werd gepubliceerd.

Ik ben mij bewust van de implicaties van fraude zoals beschreven in artikel 18 van het onderwijs- en examenreglement van de Universiteit Antwerpen. (ww.ua.ac.be/oer)

Datum 22 mei 2012

Naam Ingrid Van Samang

Handtekening

